

Maratha Vidya Prasarak Samaj's
KARMAVEER SHANTARAMBAPU KONDAJI WAVARE
ARTS, SCIENCE AND COMMERCE COLLEGE, CIDCO

Uttamnagar, Nashik- 422 008 (Maharashtra)

Principal

Affiliated to Savitribai Phule Pune University

Id. No. PU/NS/ASC/047/1993

AISHE C-42086

NAAC Re-accredited 'A' Grade (III Cycle 2017-22, CGPA 3.20)

Best College Award of Savitribai Phule Pune University Pune in 2009-10 and 2021-22

Prof. (Dr) S. K. Kushare
M.Sc., Ph. D.

Internal Quality Assurance Cell

Criterion III : Research, Innovations and extension

3.3- Research Publication & Awards

3.3.2.1. Total number of books and chapters in edited volumes/books published and papers in national/ international conference proceedings year wise during year 2021-22.

Supporting documents

Sl. No .	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	ISBN number of the proceeding	Name of the publisher	Link of Book or Chapter	Page No
1	Dr. A. D. Sonawane	<i>Samkalin manavi Hakk</i>	<i>Ann suraksha manavacha mulbhut adhikar : Bharatachi sadhyasthiti aani upayyojana</i>	978-93-91305-56-7	Dr. Rita M. Dhandekar, Aadhar Publication , Amravati	http://117.248.104.6:8080/js_pui/bitstream/123456789/249/1/1%20A.D.Sonawane%202021-22.pdf	<u>1</u>
2	Mr. R.D. Zankar	Feminism (Past and Present)	Reflection of Sociocultural Issues in Indian Women Writing in English with special reference to Education, Marriage and Divorce	978-93-91305-95-6	Prof. Virag Gawanbe Aadhar Publications Behind Govt. VISH, New Hanuman Nagar, Amravati 444604	http://117.248.104.6:8080/js_pui/bitstream/123456789/250/1/2%20R.D.Zankar%202021-2022.pdf	6
3	Ms. D. S. Suryawanshi	Feminism (Status and Goals)	Women in Kamla Markandaya's Novel, Nectar in a Sieve: A Feminist Reading	978-93-91305-21-5	Prof. Virag Gawanbe Aadhar Publications Behind Govt. VISH, New Hanuman Nagar, Amravati 444604	http://117.248.104.6:8080/js_pui/bitstream/123456789/251/1/3%20DS%20Suryawanshi-21-22_removed.pdf	11

Sl. No .	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	ISBN number of the proceeding	Name of the publisher	Link of Book or Chapter	Page No
4	Dr. D. N. Pawar	Sustainable Development for society, Industrial Development, Material, Energy and Environment: Key issues, opportunities and challenges	Literacy and sex ratio analysis for sustainable development goals of Gender equality- a case study of Nashik Municipal Corporation, Maharashtra	978-81-95384-78-5	Santosh Mane et al. Published by Joytikiran International Pub., Pune.	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/252/1/4%20%20D%20N%20PAWAR%202021-2022.pdf	14
5	Dr. M. C. Saiyyad	<i>Prabhakar Machave ke Upanyasome Samajik Chetana</i>	NA	81-88571-14-8	Chintan prakashan ,Kanpur	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/276/1/5%20M.C.Saiyyad%202021-22.pdf	18
6	Dr. M. C. Saiyyad	<i>Bharat Kal Aur Aaj</i>	NA	81-88571-25-5	Chintan prakashan, Kanpur	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/277/1/6%20M.C.Saiyyad%202021-22.pdf	22
7	Dr. G. P. Parmar	<i>Sahitya me Paryavaran Vimarsh</i>	<i>Dr. Ramdarash Mishra ke Upanyasome Prkruti Chetana</i>	978-93-92611-13-1	J.T.S. Publication , Delhi, 110053	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/253/1/7%20G.P.Parmar%202021-22_rotated_removed.pdf	27
8	Dr. G. P. Parmar	<i>Dalit Sahitya : Vaicharik Chetana</i>	<i>Dr. Ramdarash Mishra ke Upanyasome Dalit Chetana</i>	978-93-5627-601-7	J.T.S. Publication , Delhi, 110053	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/254/1/8%20G.P.Parmar%202021-22_rotated_removed.pdf	30

Sl. No .	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	ISBN number of the proceeding	Name of the publisher	Link of Book or Chapter	Page No
						22_rotated_re moved.pdf	
9	Mr. A. N. Dimbar	<i>Gramin Vikas Ani Panchayat Raj</i>	<i>Panchayat Rajchi tis warsh-Mulymapan ani Avhane</i>	978-93-91305-77-2	Adhar Publication, Amarawati, Maharashtra .	http://117.248.104.6:8080/js pui/bitstream/123456789/255/1/9%20AN%20Dimbar%2021-22.pdf	35
10	Dr. V. A. Thigale	<i>Varanatmak Bhashavid nyan</i>	NA	978-93-91391-84-3	Prashant Publications -3 Pratapnagar .Nutan Marathi Mahavidyal ya, Jalgaon.	http://117.248.104.6:8080/js pui/bitstream/123456789/278/1/10%20V. AThigale%202021-22.pdf	42
11	Dr. V. A. Thigale	<i>Vyavharik Va Upyojit Marathi</i>	NA	978-93-91391-55-3	Prashant Publications -3 Pratapnagar .Nutan Marathi Mahavidyal ya, Jalgaon.	http://117.248.104.6:8080/js pui/bitstream/123456789/280/1/12%20V. A.Thigale%202021-22.pdf	44
12	Dr. V. A. Thigale	<i>Rashtriy seva yojana paryavarn sanvarhan evam nari sanman</i>	<i>Budata jan he n dekhave dola</i>	978-93-91689-18-6	Aruna Prakshan, Ausa Road, Latur	http://117.248.104.6:8080/js pui/bitstream/123456789/256/1/13%20V. A.Thigale%202021-22 removed.p df	46
13	Dr. B. S. Dhoke	<i>Rup Kaviteche</i>	NA	978-93-93943-22-4	Sanskriti Prakshan,Pu ne	http://117.248.104.6:8080/js pui/bitstream/123456789/279/1/14%20B. S.Dhoke%202021-22.pdf	55
14	Dr. B. S. Dhoke	<i>Marathi Sahitya :Pravah, {rkar, Ani Pratibimb</i>	<i>Bakryachyi Body-Samkalin Wastwala Bhidnarya Kathancha Sangrah</i>	978-81-94459-39-2	Shabdalya Prakashan, Shreerampu r	http://117.248.104.6:8080/js pui/bitstream/123456789/257/1/15%20BS %20Dhoke%2021-22.pdf	58

Sl. No .	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	ISBN number of the proceeding	Name of the publisher	Link of Book or Chapter	Page No
15	Ms. S. S.Gangurde	<i>Adivasi Sahitya-Sankalpna , Swarup V Vatchal</i>	<i>Adivai kadmbaritil Andhshrdhe che Chiran</i>	978-81-948864-6-4	Avishkar Publications , Pune	http://117.248.104.6:8080/js_pui/bitstream/123456789/258/1/17%20S.S.Gangurde%202021-22_removed.pdf	61
16	Dr. V. S. Jadhav	<i>Sreevad-Dasha Ani Disha</i>	<i>Marathi Sreewadi Sahitya</i>	978-93-31305-97-0	Adhar Publications Amravati.	http://117.248.104.6:8080/js_pui/bitstream/123456789/259/1/18%20V.S.Jadhav%202021-22_removed.pdf	64
17	Mr. R. A. Vatne	Feminism	<i>Swatantrapurv bhartatil striwadi chalvali aani matdanacha adhikar</i>	978-93-910596-3	Adhar Publication Amravati	http://117.248.104.6:8080/js_pui/bitstream/123456789/260/1/20%20R.A.Vatne%202021-22_removed.pdf	70
18	Mr. R. A. Vatne	Modern Political Thoughts	<i>Bhartiy Santoshacha Janak - Lokmanya Tilak</i>	978-93-910596-3	Adhar Publication Amravati	http://117.248.104.6:8080/js_pui/bitstream/123456789/261/1/21%20R.A.Vatne%202021-22_removed.pdf	76
19	Dr. J. D. Sonkhaskar	<i>Sanshodhan Paddhati</i>	<i>Rajyashastra Vishayachya Sanshodhan Paddhati</i>	978-93-91305-94-9	Adhar Publication Amravati	http://117.248.104.6:8080/js_pui/bitstream/123456789/262/3/22%20J.D.Sonkhaskar%202021-22_removed.pdf	82

Sl. No .	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	ISBN number of the proceeding	Name of the publisher	Link of Book or Chapter	Page No
20	Dr. D. M. Kokate	Eco-survival	Menace of alien invasive Plants and some Wild Native alternatives to Alien ornamental Plants from Nasik District (M.S)India.	No.978-93-5607-025-7	Book Saga Publications –Rahuri.	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/263/1/23%20D.M.Kokate%202021-22_removed.pdf	87
21	Dr. Y. R. Baste	T.Y B.Sc - Analytical Chemistry SEM-V	NA	978-93-24457-49-4	Success Publications	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/281/1/25%20YrBaste%202021-22.pdf	91
22	Dr. Y. R. Baste	T.Y B.Sc - Industrial Chemistry SEM-V	NA	978-93-24457-48-7	Success Publications	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/282/1/26Y%20R%20Baste%202021-22.pdf	94
23	Dr. Y. R. Baste	Analytical Chemistry CH-661, SEM VI	NA	978-93-5451-541-5	Nirali Publication	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/283/1/27Y%20R%20Baste%202021-22.pdf	96
24	Dr. S. V. Thakare	Metal oxide nanostructure synthesis techniques : Chemical method	NA	978-81-952337-6-2	Rayan Publisher ,Thillainagar,Trichi,620 018, Tamil nadu India	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/264/1/28%20S.V.Thakare%202021-22.pdf	98
25	Dr.R.B.Patil	An Emerging Technologies In Soil Analysis	NA	978-93-5570-247-0	Aknik Publication , Delhi	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/265/1/29%20R	102

Sl. No .	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	ISBN number of the proceeding	Name of the publisher	Link of Book or Chapter	Page No
		In Book :Current Research In Soil Science				B.Patil%202021-22.pdf	
26	Dr. A.B. Gawande	Introduction to Borate Phosphors	NA	978-100-32077-5-7	Taylor & Francis Group CRC Press	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/284/1/30%20A.B.Gawande%202021-22.pdf	105
27	Dr. S. S. Gadakh	<i>Bhartatil Mahila Sakshamikaranache Vividh Pailu</i>	Women Empowerment in India with Economic Perspective	978-81-951551-8-7	Aadhar Publication Amaravati	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/266/1/31%20GADAKH%202021-22_removed.pdf	106
28	Dr. S. S. Gadakh	Empowering Women in India	Women Empowerment in India With Economic Perspective	978-1-63640-375-4	POA Network Blockchain, White Falcon Publishing	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/267/1/32%20GADAKH%202021-22_removed.pdf	109
29	CA Dr. T. G. Deore	Auditing	Auditing	978-93-91391-00-3	Prashant Publication, Jalgaon	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/285/1/33%20C.A.Deore%202021-22.pdf	113
30	CA Dr. T. G. Deore	<i>Ankekshan</i>	<i>Ankekshan</i>	978-93-91391-80-5	Prashant Publication, Jalgaon	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/286/1/34%20C.A.Deore%202021-22.pdf	117
31	CA Dr. T. G. Deore	Taxation	Taxation	978-93-94403-44-4	Prashant Publication, Jalgaon	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/	121

Sl. No .	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	ISBN number of the proceeding	Name of the publisher	Link of Book or Chapter	Page No
						123456789/268/1/35%20C.A.Deore%202021-22.pdf	
32	Smt. Y.S. Phapale	New Horizons in academic Library	Applications of Mobile Technology in Library Services	978-81-953690-2-7	Knowledge Worlds Publications, Beed (M.S.)	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/268/1/36%20Y.S.phapale%202021-22_removed.pdf	124
33	Dr. M. H. Gawali	<i>Yoga Ek Jivan Shaili</i>	NA	978-81-952671-8-7	V. Potdar Vaishali Prakashan, Pune	http://117.248.104.6:8080/jspui/bitstream/123456789/288/1/37%20M.H.Gawali%202021-22.pdf	136

Principal
 Maratha Vidya Prasarak Samaj's
 Karmaveer Shantarambapu Kondaji Wavare
 Arts, science and Commerce College
 Uttamnagar, CIDCO Nashik-422008

समकालीन मानवी हक्क

संपादक
डॉ. रिता एम. धांडेकर

समकालीन मानवी हक्क

■ डॉ. रिता एम. धांडेकर

■ प्रथम आवृत्ती - १० डिसेंबर २०२१

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 200/-

ISBN-978-93-91305-56-7

सुचना:- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	लेख	लेखक	पु.क्र.
1	महिला सुरक्षा एवं महिला अधिकार डॉ.(श्रीमती) शक्ति जैन		1
2	भारत में मानवाधिकार की स्थिति डॉ. किशोर बी. वासनिक		15
3	भारतीय लोकतंत्र में मौलिक अधिकारों का महत्व डॉ. कृष्णा सोलंकी		23
4	महात्मा गांधी व मानवाधिकार डॉ. डी.एन.प्रसाद		27
5	महिलाओं के कानूनी अधिकार प्रा.कविता आर. किर्दक		33
6	महिलांची सुरक्षा व मानवाधिकार डॉ.मीनाक्षी कुबडे		38
7	भारतीय संविधान आणि मानवी अधिकार : एक चिकित्सक अध्ययन डॉ.सुभाष दौलतराव उपाते		45
8	भारतीय स्त्रीवर्गाचे हक्क व मानवाधिकार प्रा.डॉ. एन. आर. वर्मा		56
9	मानवी हक्क आणि सामाजिक न्याय : एक समाजशास्त्रीय मुल्यमापन प्रा.डॉ.नाजूकराम बनकर		63
10	स्त्रीवाद आणि सामाजिक समानता प्रा.डॉ.सौ. मंगल एकनाथ डोंगरे		68
11	आदिवासी समाज आणि मनाव अधिकार डॉ. रमेश बलभीम जाधवर		75
12	मानवी हक्क : न्यायालयीन प्रक्रिया एक चिंतन प्रा.डॉ. राठोड एस.जी.		83
13	भारतीय राज्यघटना व मानवाधिकार प्रा.डॉ. संजय एम. अवधुत		87

14	भारतीय संविधान आणि मानवाधिकार प्रा.डॉ.दिनकर संतुकराव कळंबे	97
15	अन्नसुरक्षा मानवाचा एक मुलभूत अधिकार : भारताची सध्यास्थिती आणि उपाययोजना डॉ.आशालता सोनवणे	106
16	नागरी स्थानिक प्रशासन आणि महिला आरक्षण डॉ. भालेराव जे.के.	113
17	आदिवासी समुदाय आणी मानवी हक्क डॉ.हेमंत केशवराव बारसागडे	121
18	वृद्ध व्यक्तींचे मानवी हक्क डॉ. सौ.मेधा देशपांडे	131
19	मानवाधिकार आणि भारतातील दहशतवाद डॉ. संयज गोपाळराव ठवळे	142
20	मानवी हक्कांच्या संदर्भात समाज कल्याण विभागाचे महत्त्व गीतांजली शंकरराव चव्हाण	150
21	सुशासन : संकल्पना आणि महत्त्व प्रा. डॉ. भगवान श्रीपती सांगळे	158
22	मानवी हक्क आणि शिक्षण Dr. Golhar Anuradha Sandip	168
23	मानवाधिकार : अर्थ, गरज आणि स्वरूप डॉ.आवचर सीमा राधू	172
24	मानवाधिकार एवं महिला सुरक्षा से सशक्त राष्ट्र निर्माण डॉ. योगासना कचौले पाराशर	179
25	मानवी हक्क आणि महिला प्रा.शहाणे रंजना प्रल्हादराव	187
26	महिला आणि मानवी हक्क डॉ. भालचंद्र गोविंदराव कुलकर्णी	194

अन्नसुरक्षा मानवाचा एक मुलभूत अधिकार : भारताची सध्यःस्थिती आणि उपाययोजना

डॉ. आशालता सोनवणे

सहयोगी प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग

मराठा विद्याप्रसारक समाजाचे कर्मवीर शांताराम बापू कोंडाजी बाबरे

कला, विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय, सिडको,

नाशिक, Email: ashalatasonawane@11gmail.com

प्रस्तावना:

मानवाला निसर्गतः जे अधिकार मिळतात त्यांना मानव अधिकार म्हटले जाते. निसर्गातील पशु पक्षीजसे जन्मतःच स्वतंत्र असतात, तसेच मानव ही स्वतंत्र असतो. पण हे अधिकार मानवाला सहज सहजी मिळालेले नाहीत. त्यासाठी मानवाला मोठा संघर्ष करावा लागला आहे. प्रत्येकाला आत्मसन्मानाने जगण्याचा अधिकार आहे, तसेच आत्मगौरवाचाही अधिकार आहे. यासाठी मानवाला अनेक लढाया कराव्या लागल्या, संघर्ष करावे लागले. तेव्हा कुठे मानव अधिकारांना मान्यता मिळाली आहे. प्रत्येकाला संधी आणि समाजमान्यता मान्यता मिळायला हवी तसेच स्वातंत्र्य, समता आणि जगण्याचा अधिकार प्रत्येकाला आहे. विसाव्या शतकात जगाला दोन महायुद्धाना सामोरे जावे लागले. अनेक देशांना पारतंत्र्यातून बाहेर पडण्यासाठी संघर्ष करावा लागला. कधी स्वकीयांशीही लढावे लागले. या संघर्षातूनच मानवाची सदसदविवेकबुद्धी जागृत झाली आणि १९४८ ला 'Universal Declaration of Human Rights' अशी घोषणा संयुक्त राष्ट्रसंघाने केली. हे घोषणापत्र संपूर्ण मानवजातीच्या अधिकाराचे आणि कर्तव्याचे घोषणा पत्र आहे. या घोषणापत्रामुळे प्रत्येकाचा जीवनाचा अधिकार आत्मसन्मानाचा अधिकार स्पष्ट झाला. याच्या आधारे विविध देशाने आपल्या घटनेत बदल केले, त्यानुसार कायदेही केले. पण आजही हा संघर्ष संपलेला दिसून येत नाही.

(PAST & PRESENT)

feminism

Editor

Dr. Prakash S. Tale

Feminism

(Past and Present).

Editor

Dr. Prakash S. Tale

Aadhar Publications, Amaravati

Feminism (Past and Present).

■ **Dr. Prakash S. Tale**

■ *First published*, – 8th March, 2022

© **Editor&Publisher**

■ **Published by**

Prof. Virag Gawande for
Aadhar Publications,
Behind Govt. VISH,
New Hanuman Nagar,
Amravati – 444 604.

■ **Printed by**

Aadhar Publications,

■ **Notice**

The editor, publisher, owner, printer will not be responsible for the articles published in this issue. The articles published in this issue are the personal views of the authors.

■ **Price : 400/-**

■ **ISBN- 978-93-91305-95-6**

30	Feminist Consciousness And Women Identity In The Plays of Mahesh Dattani Dr.Madhuri Madhukar Deshpande	166
31	Reflection of Sociocultural Issues in Indian Women Writing in English with special reference to Education, Marriage and Divorce Mr Rajesh Dattatray Zankar	172

FEMINISM

(Status & Goals)

Editor

Dr. Sandip B. Kale

Aadhar Publications, Amravati

FEMINISM (Status & Goals)

■ **Dr. Sandip B. Kale**

■ *First published*, – 8th March, 2022

© **Editor&Publisher**

■ **Published by**

Prof. Virag Gawande for
Aadhar Publications,
Behind Govt. VISH,
New Hanuman Nagar,
Amravati – 444 604.

■ **Printed by**

Aadhar Publications,

■ Notice

The editor, publisher, owner, printer will not be responsible for the articles published in this issue. The articles published in this issue are the personal views of the authors.

■ Price : 400/-

■ **ISBN- 978-93-91305-21-5**

15	इस्लामीक स्त्रीवाद : सामाजिक, आर्थिक न्याय-समानता तथा स्त्रियों के मानवी अधिकार डॉ. सैय्यद मुजाहिद सैय्यद बासित	75
16	गोमंतकीय कथनात्मक साहित्यातील स्त्री जाणिवा डॉ. स्नेहा सुवास प्रभु महांबरे	80
17	स्त्रीवाद आणि वर्तमानकालीन स्त्रियांची स्थिती डॉ. प्रज्ञा नागेश लामतुरे	88
18	स्त्रियांचे सामाजिक योगदान माधवी देवळाणकर	96
19	स्त्रीवाद आणी सामाजिक समानता मनीषा शंकर बेंडकुले	103
20	भारतीय संविधान आणि महिला सक्षमीकरण डॉ.डी.एस.पटवारी	109
21	स्त्रीप्रश्नाची चर्चा : एकोणिसावे शतक - प्रतिभा रानडे डॉ. भामरे युवराज देवबा	114
22	अजून स्त्री व्यक्ती का नाही? सौ. आशा राजेश गोवर्धने	122
23	सत्कार नको , आत्मसन्मान हवा वनिता शिनगारे – वाघ	126
24	उदारमतवादी स्त्रीवाद आधुनिक विचारप्रवाह पाटील पियुषा	131
25	अजून स्त्री व्यक्ती का नाही ..?? सौ. चंचल सागर जाधव	139
26	Women in Kamala Markandaya's Novel, <i>Nectar in a Sieve</i> : A Feminist Reading Smt. Dipali S. Suryawanshi	145

Women in Kamala Markandaya's Novel, *Nectar in a Sieve*: A Feminist Reading

Smt. Dipali S. Suryawanshi

Department of English

MVP Samaj's KSKW Arts, Science & Commerce College, CIDCO,
Nashik

e-mail – dipali.sm1@gmail.com

“Man for the field and woman for hearth
Man for the sword and for the needle she
Man with the head and woman with the heart
Man to command and woman to obey”. 1

Alfred Lord Tennyson

For centuries women's role has been defined by society and culture. In many countries including India, the picture of women is almost the same. A Woman is considered as a subordinate and so she has to be kept in the four walls of the house to look after the children and household corus. In the above lines of Tennyson, the exact work distribution of man and woman is defined. Woman supposed to be an ideal wife, a mother and an excellent home -maker with multifarious roles in the family. As a wife and mother, she has to follow all required attributes, she moulds to do all required adjustments and sacrifice in her life faithfully and obediently without uttering a single word of opposition, as a result in the patriarchal society, she loses her own identity and so self-effacement is her normal way of life. She is not taught to copy male qualities that will make her polluted and demonic. This picture reminds us of the above lines of Tennyson.

Kamala Markandaya's first novel, *Nectar in a Sieve* (1954) is also the story of a plight of a woman named Rukmani. Kamala Markandaya is one of the leading post-independence women novelists who gave voice to women. In her fictional world, in almost every novel women characters are more prominent than their male co-characters. She focuses on the women suffering in social, political, psychological as well as physical and economical ways. At the same time, she has made her women strong enough to face the problems and tried to overcome

ISBN- 978-81-953847-8-5

Sustainable Development for Society, Industrial Development, Material, Energy and Environment: Key Issues, Opportunities and Challenge

Editors

Mr. Santosh P Mane
Dr. B. M. Bhanje
Dr. F. M. Nadaf
Dr. Sandeep Rout
Dr. Babalola A. Samuel

Dr. Praveen G. Saptarshi
Dr. S. D. Shinde
Dr. H. B. Tipe
Dr. Muhammad Yasir
Dr. Kavitha G. N.

Jyotikiran Publication, Pune
For the Students Choose the Best

Jyotikiran Publications, Pune
International Publication

Title	: Sustainable Development for Society, Industrial Development, Material, Energy and Environment: Key Issues, Opportunities and Challenges
Editor Name	: Santosh P Mane, Dr. Praveen G. Saptarshi, Dr. S. D. Shinde, Dr. B. M. Bhanje, Dr. F. M. Nadaf, Dr. H. B. Tipe, Dr. Sandeep Rout, Muhammad Yasir, Dr. Babalola Ayodele Samuel, Dr. Kavitha G. N.
Publishing Agency	: Jyotikiran Publication, Pune
Publisher Address	: Santosh Pandurang Mane Sr. No. 204, Sahajeevan Society, Bhekrinagar, Hadpsar, Pune-8 Mob- 8888454089 Email- jyotikiranpublicationpune@gmail.com
Printed By	: Amitsons Digital Copier 106, Paras Chamber, 1st Floor, Above Bank Of India, Near Laxminarayan Theatre, Swargate, Pune- 411009
Edition Details	: I st
ISBN	: 978-81-953847-8-5
Copyright	: © Santosh P Mane
Publication Date	: 15/03/2022

Editorial Board

Santosh P Mane Head Dept. of Geography Sameer Gandhi Kala Mahavidyalaya & Commerce & Science College Malshiras, Solapur Maharashtra	Dr. Praveen G. Saptarshi Visiting Professor Salisbury University, USA	Dr. B. M. Bhanje Principal Santosh Bhimrao Patil Arts commerce & Science College, Mandrup, India
Dr. F. M. Nadaf Professor Dept. of Geography, DPM's Shree Mallikarjun & Shri. Chetan Manju Desai College, Canacona-Goa	Dr. H. B. Tipe Professor Head Dept. of Geography Vasundhara Kala Mahavidyalaya, Solapur.	Dr. Sandeep Rout Faculty of Agriculture Sri Sri University, Cuttack, Odisha, India
Dr. Muhammad Yasir College of Oceanography and Space Informatics, China University of Petroleum (East China), Qingdao 266580, China	Dr. Babalola Ayodele Samuel Dept. of Pure and Applied Zoology, Federal University of Agriculture, Ogun State, Nigeria, Africa	Dr. Kavitha G. N. Faculty, Centre for Women's Studies, Jnanabharathi Campus, Bangalore University, Bangalore, Karnataka, India

Co-Editors –

- ❖ **Dr. K. C. Ramotra**, Professor, Former Head Department of Geography, Shivaji University, Kolhapur, Maharashtra, India
- ❖ **Dr. S. C. Advitot**, Professor, Head, Dept. of Geography, C. B. Khedgi's Basaveshwar College, Akkalkot
- ❖ **Dr. Jyotiram More**, Professor, Chairman, Board of Studies in Geography, Savitribai Phule Pune University & Head, Department of Geography, B. J. S. College, Wagholi, Pune
- ❖ **Dr. sunanda I. Kittali**, Department of Geography, Rani Parvati Devi College of Arts and Commerce, Belagavi, Karnataka
- ❖ **Dr. Hari Om Bhardwaj**, Principal, Syadwad Institute of Higher Education and Research, River Park, Saharanpur - Delhi
- ❖ **Dr. Raghavendra Vitthal Tatipamul**, Head and Research Guide, Assistant Professor, Department of Geography, S. M. Dnyandeo Mohekar Mahavidyalaya Kalamb Dist- Osmanabad
- ❖ **Gyanaranjan Sahoo**, Scientist (Forestry), Krishi Vigyan Kendra, Odisha University of Agriculture & Technology, Angul, Odisha
- ❖ **Dr. Ajay kumar**, Assistant Professor, M. G. K. M. Shahi Sports college of Physical Education Jhakroudi Samrala Ludhiyana, Punjab

Advisory Board –

- ❖ **Dr. N.V. Pashankar**, Assistant Professor, Dept. of Commerce, Maharashtra Mahavidyalaya, Nilanga, Maharashtra Mahavidyalaya, Nilanga Dist-Latur, Maharashtra
- ❖ **Dr. Dattatray S. Dhawale**, Scientist, Qatar Environment and Energy Research Institute, Hamad Bin Khalifa University, Qatar
- ❖ **Neeshi Heeroo-Luximon**, Lecturer in Marathi, Mahatma Gandhi Institute, Marathi Department, School of Indian Studies, Mauritius
- ❖ **Dr. Sunil Madhukar Gawade**, National Petroleum Construction Company, Abu Dhabi Hydrographic Data Processor
- ❖ **Dr. M. Maksudur Rahman**, Professor, Department of Geography & Environment, Faculty of Earth and Environmental Sciences, Bangladesh

Review Committee –

- ❖ **Dr. Rajesh Kr. Abhay**, Assistant Professor, Department of Geography, Dyal Singh College, University of Delhi, New Delhi
- ❖ **Dr. Asit Panda**, HOD & Assistant Professor, Dept. of English (UG & PG), Belda College, Vidyasagar University, West Bengal
- ❖ **Gyanaranjan Sahoo**, Scientist (Forestry), Krishi Vigyan Kendra, Odisha University of Agriculture and Technology, Angul, Odisha
- ❖ **Dr. Caroline David**, HoD of Economics & FC Department, DTSS College of Commerce, Malad East.

Published by –

Jyotikiran Publication, Pune,

Publisher, Santosh Pandurang Mane, Sr. No. 204, Sahajeevan Society, Bhekrinagar, Hadpsar, Pune-8, Mob-8888454089

Email- jyotikiranpublicationpune@gmail.com

Web- <http://jkpublications.com/>

CONTENTS		
Sr. No.	Paper Title	Page No.
1	Budgetary position of Raigad Zillah Parishad Dr. Madhukar Ramchandra Vedpathak	1-5
2	Study of Adulteration in different milk sample in Osmanabad city Rahulraj Gavit, Swati Jadhav	6-8
3	Tiruppur Kumaran – Tamilnadu Freedom Fighter Dr.C.Shoba	9-12
4	Science and development of health communication Dr. Ravia Gupta	13-16
5	A Study of Challenges and Opportunities in Textile Industry with Special Reference to Solapur City Mrs. Prof. Pratibha Dattatrya Pudale	17-20
6	Fly Ash as an Alternative to Enhance the Soil Condition and Plant Growth Geeta Dhania	21-23
7	Psychological Perspectives of Mother Daughter Relationship in Toni Morrison's Beloved and The Bluest Eye Kadam Sangita sopanrao	24-25
8	Groundwater Quality Assessment for Drinking and Irrigational Purposes in Punjab Sarish Khera	26-34
9	Religion and Human Rights: A Critical Approach Mrs. Ipsita Chakraborty, Ms. Priyanka Sarkar	35-39
10	Skill Based Education and Employability Dr. Tippanna B. Kolkar	40-45
11	Review: Zno Nanostructures by Sol-Gel Deposition Technique for Optoelectronics Applications Leena M Mahajan	46-50
12	Hostile Witness/ Questions by Party to His Own Witness Asst.Prof. Bhosale Rakesh Arvind	51-54
13	Water Quality Index: A Case Study Ingole R.N.	55-56
14	Water and Energy Nexus in Punjab: An Agrarian Crisis Sarish Khera	57-64
15	A GIS based Spatial Pattern of Land use in Kurnool District of Andhra Pradesh, India B. Appanna, Dr.Y. Sujatha, Joshi sai Prakash Chowdary	65-73
16	Physical Fitness During Lockdown Period Among Undergraduate Students: A Survey Dr. Dipak Prakash Saudagar	74-77
17	Literacy And Sex Ratio Analysis For Sustainable Development Goals Of Gender Equality – A Case Study Of Nashik Municipal Corporation, Maharashtra Dr. Dnyaneshwar N. Pawar	78-84
18	New Trends in Travel and Tourism Industry: An Overview Dr. Vasant Balu Boraste	85-90
19	The Role of Tourism in Sustainable Development of Maharashtra Prof. V.S. Asawale	91-94
20	“Use of Renewable Energy Resources for Sustainable Development: Production, Opportunity and Challenges – A Case Study of Maharashtra” Dr. Sanjay B. Ghodase	95-97
21	Sustainable Development - Growth in Higher Education in India Tushar Ambadas Pachkhande, Dr. A.S. Khandekar	98-103
22	Helminths: Taxonomic Characteristics and Protocols of Helminth Taxonomy Dr. Dhanraj Balbhim Bhure, Dr. Sanjay Shamrao Nanware, Dr. Kalim Shaikh	104-107
23	Geochemistry of Urban Dust Taken In Parts of Chennai City and Its Ambient Pollution Caused To the Environment Amer Prem. A, Balaji. S, Yamini Sivanandam	108-116
24	Environmental Issues and Challenges	117-122

प्रभाकर माचवे के उपन्यासों में सामाजिक चेतना

प्रो० मंजूर सैय्यद

प्रभाकर माचवे के उपन्यासों में सामाजिक चेतना

प्रो० मंजूर सैय्यद

चिन्तन प्रकाशन

हंसपुरम् , कानपुर-208 021

ISBN : 81-88571-14-8

पुस्तक : प्रभाकर माचवे के उपन्यासों में सामाजिक चेतना

लेखक : प्रो० मंजूर सैय्यद

प्रकाशक : चिन्तन प्रकाशन

3ए/119, आवास विकास, हंसपुरम्, कानपुर - 208 021

✉ chintanprakashan@gmail.com

☎ + 91 94501 51379, 72758 97527

🌐 www.chintanprakashan.com

संस्करण : 2022

© : लेखक

मूल्य : ₹ 350.00

शब्द-सज्जा : वंशिका ग्राफिक्स, कानपुर

मुद्रक : वंशिका डिजिटल प्रिन्टर्स, कानपुर

Prabhakar Machwe Ke Upanyason Me Samajik Chetna

By. Prof. Manjoor Saiyyad

Rs. Three Hundred Fifty Only..

प्रो० मंजूर सैय्यद

शिक्षा- एम० ए०, एम० फिल, सेट, पी-एच० डी०

सेवा- हिन्दी विभाग प्रमुख, मराठा विद्या प्रसारक समाज
संचालित के० एस० के० डब्ल्यू - कला, विज्ञान व वाणिज्य
महाविद्यालय, सिडको नाशिक- 422 008 (महाराष्ट्र)

प्रकाशन

1. भारत : कल और आज
2. प्रभाकर माचवे के उपन्यासों में सामाजिक चेतना
3. समकालीन स्त्री और दलित विमर्श
4. प्रभाकर माचवे के उपन्यासों में समसामयिक दृष्टि
5. समकालीन विमर्श

* राष्ट्रीय, अन्तरराष्ट्रीय शोध पत्रिकाओं में सृजन

स्थायी पता - 945, धनगर गली, आडगाँव, पंचवटी नाशिक- 422 003

सम्पर्क सूत्र- 223 गुलसितां, गणेश नगर, अमृतधाम, पंचवटी नाशिक - 422 003
(महाराष्ट्र)

चलभाष- 98229 91516

Email: gulsita223@gmail.com

चिन्तन प्रकाशन

3A/119, आवास विकास
हंसपुरम्, कानपुर - 208 021

94501 51379, 72758 97527

chintanprakashan@gmail.com

www.chintanprakashan.com

f /ChintanPrakashan

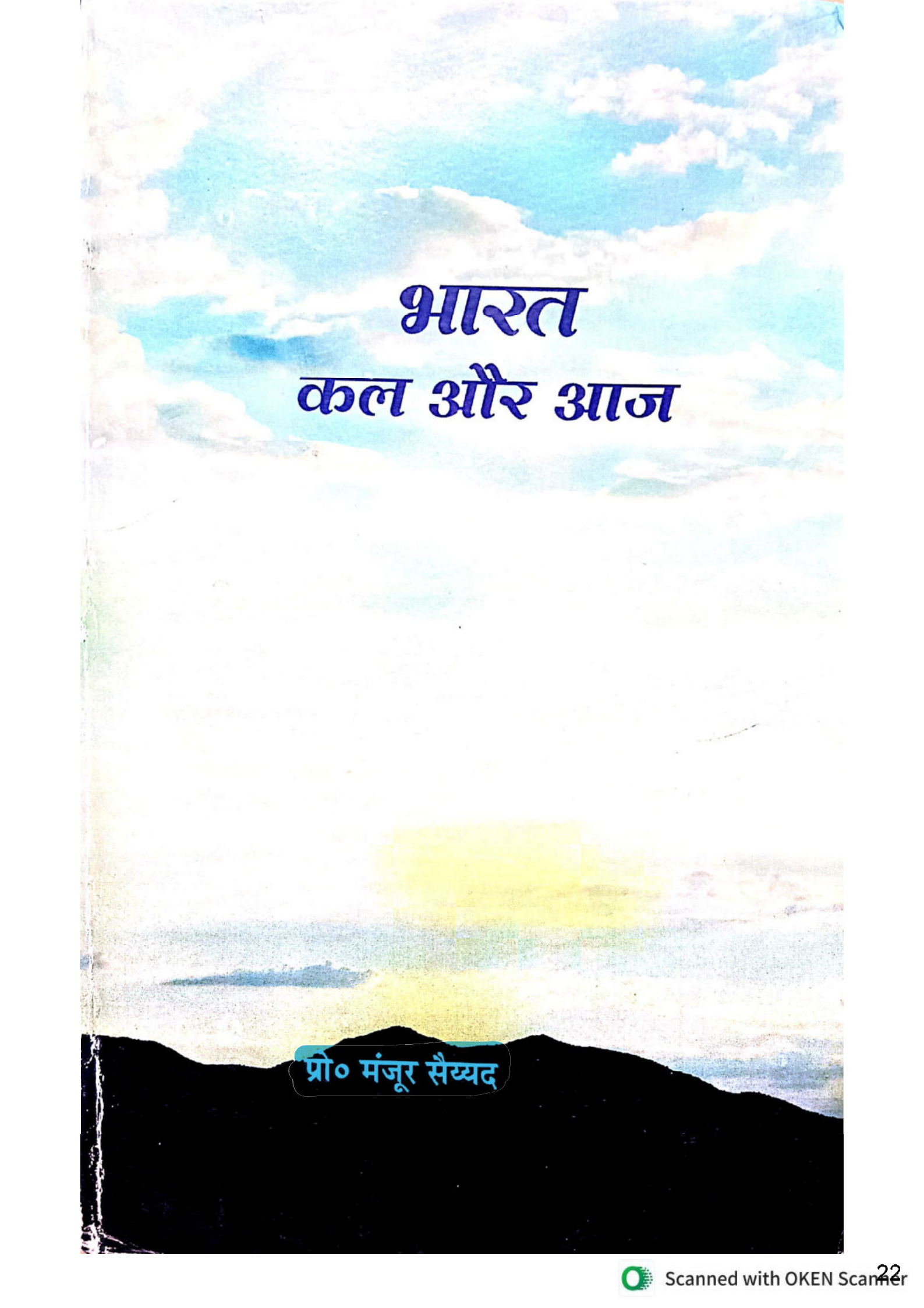
₹ 350.00

ISBN 818857114-8

2022

Available at
www.buyhindibook.com
www.chintanprakashan.com

भारत कल और आज

प्रो० मंजूर सैय्यद

भारत : कल और आज

प्रो० मंजूर सैय्यद

चिन्तन प्रकाशन

हंसपुरम् , कानपुर-208 021

ISBN : 81-88571-25-3

पुस्तक : भारत : कल और आज

लेखक : प्रो० मंजूर सैय्यद

प्रकाशक : चिन्तन प्रकाशन

3ए/119, आवास विकास, हंसपुरम्, कानपुर - 208 021

✉ chintanprakashan@gmail.com

☎ + 91 94501 51379, 72758 97527

🌐 www.chintanprakashan.com

संस्करण : 2022

© : लेखक

मूल्य : ₹ 350.00

शब्द-सज्जा : वंशिका ग्राफिक्स, कानपुर

मुद्रक : वंशिका डिजिटल प्रिन्टर्स, कानपुर

Bharat : Kal Aur Aaj

By. Prof. Manjoor Saiyyad

Rs. Three Hundred Fifty Only..

प्रो० मंजूर सैय्यद

शिक्षा- एम० ए०, एम० फिल, सेट, पी-एच० डी०

सेवा- हिन्दी विभाग प्रमुख, मराठा विद्या प्रसारक समाज
संचालित के० एस० के० डब्ल्यू - कला, विज्ञान व वाणिज्य
महाविद्यालय सिडको नाशिक- 422 008 (महाराष्ट्र)

प्रकाशन

1. प्रभाकर माचवे के उपन्याओं में सामाजिक चेतना
2. समकालीन स्त्री और दलित विमर्श
3. प्रभाकर माचवे के उपन्यासों में समसामयिक दृष्टि
4. समकालीन विमर्श

* राष्ट्रीय, अन्तरराष्ट्रीय शोध पत्रिकाओं में सृजन

स्थायी पता - 945, धनगर गली, आडगाँव, पंचवटी नाशिक- 422 003

सम्पर्क सूत्र- 223 गुलसितां, गणेश नगर, अमृतधाम, पंचवटी नाशिक - 422 003
(महाराष्ट्र)

चलभाष- 98229 91516

Email: gulsita223@gmail.com

डॉ० घनश्याम भारती : एक परिचय

हिन्दी-समीक्षा, समालोचना एवं सम्पादन-कला में दश सागर, मध्यप्रदेश के प्रखर समीक्षक डॉ० घनश्याम भारती देश के ख्यातिलब्ध साहित्यकारों में एक निष्ठात हस्ताक्षर हैं। देश के चर्चित राष्ट्रीय एवं अन्तरराष्ट्रीय रिसर्च जर्नल्स में आपके लगभग 60 शोध-पत्र, साहित्यिक पत्रिकाओं में कई लेख, समीक्षाएँ, साक्षात्कार तथा पुस्तकों में अग्रगण्य भूमिकाएँ प्रकाशित हैं। डबल ब्लाइंड पीयर रिव्यूड, रिकॉर्ड इंटरनेशनल रिसर्च जर्नल्स में भी आपके शोधलेख, समीक्षाएँ आदि प्रकाशित हैं। डॉ० घनश्याम भारती को कई राष्ट्रीय एवं अन्तरराष्ट्रीय सम्मानों से उनकी सर्जनात्मकता-हेतु विभूषित किया जा चुका है। इनके 'रांगेय साधव के कथा-साहित्य में लोकजीवन' ग्रंथ पर 'कादम्बरी सम्मान', 'शोध और समीक्षा के विविध आयाम' निबंध-संग्रह पर 'साहित्य विभूषण सम्मान', 'हिन्दी की प्रतिनिधि कहानियाँ' पाठ्य पुस्तक पर 'प्रज्ञाभारती सम्मान' के साथ 'सारस्वत सम्मान', 'शब्द-शिल्पी सम्मान', 'ज्ञान सागर अलंकार', 'अम्बिका प्रसाद द्विवेदी प्रतिष्ठा सम्मान', 'भारती शिखर सम्मान', 'प्रबुद्ध खालसा सम्मान', 'साहित्य माला शिखर सम्मान', 'महामहोपाध्याय सम्मान', 'साहित्य भारती शिखर सम्मान', 'महात्मा गांधी नेशनल अवार्ड', 'हिन्दी भूषण शिखर सम्मान', 'साहित्य शिरोमणि सम्मान' तथा 'अहिंसा सम्मान' से विभूषित किया जा चुका है। डॉ० भारती को 'पावड़ा सम्मान', 'भारतमाता अभिनंदन सम्मान', 'गुंरी प्रेमचन्द सम्मान' तथा 'भाषा-गीतव सम्मान' से भी नवाजा गया। इनके द्वारा सम्पादित तथा मौलिक अन्य कृतियों में 'सत्य से साक्षात्कार के कवि निर्मलचंद निर्मल', 'व्यक्तित्व-भाषा-मीडिया : एक अनुशीलन', 'समय-समाज-साहित्य : एक परिशीलन', 'वैश्विक जीवन-मूल्य और रामकथा', 'लोकजीवन में रामकथा', 'रामकथा का वैश्विक परिदृश्य' 'अतुल्य भारत संस्कृति और राष्ट्र', 'मानक साहित्यिक निबंध', 'मर्यादा पुरुषोत्तम श्रीराम', 'महात्मा गांधी का समग्र जीवन-दर्शन', 'महात्मा गांधी : विविध संदर्भ', 'महामारी कोरोना : एक रहस्य' तथा 'घक्रव्यूह' (नारी विमर्श पर केन्द्रित निबंध-संग्रह) आदि पुस्तकों शोध, समीक्षा, निबंध लेखन तथा संपादन के क्षेत्र में विद्यार्थियों, शोधार्थियों, शिक्षकों, साहित्य प्रेमियों तथा समाज को एक नई दिशा, ज्ञान, नैतिकता तथा सदाचार का संदेश देने में सहायक सिद्ध हुई हैं। डॉ० घनश्याम भारती द्वारा 'वैश्विक जीवन मूल्य और रामकथा', 'महात्मा गांधी का समग्र जीवन-दर्शन', 'आपदा प्रबंधन एवं आधुनिक संचार माध्यम' तथा 'व्यक्तित्व-भाषा-मीडिया' आदि शीर्षकों पर केन्द्रित राष्ट्रीय-अंतरराष्ट्रीय शोध संगोष्ठियाँ एवं कार्यशालाओं का आयोजन किया गया। आपके द्वारा 'सृष्टि' पत्रिका के 13 अंकों का संपादन तथा त्रैमासिक समाचार-पत्र का संपादन किया जा चुका है। डॉ० भारती के व्यक्तित्व और कर्तृत्व पर आधारित पुस्तक 'नयी पीढ़ी के सारस्वत हस्ताक्षर डॉ० घनश्याम भारती' देश के प्रख्यात भाषाविद-समीक्षक डॉ० पृथ्वीनाथ पाण्डेय द्वारा सम्पादित की जा चुकी है। वर्तमान में आप 'सृष्टि' पत्रिका के प्रधान सम्पादक, 'मन-मूँज' अंतरराष्ट्रीय पत्रिका (जर्मनी) के अतिथि सम्पादक, राष्ट्रीय सेवा योजना के जिला संगठक तथा शासकीय स्नातकोत्तर महाविद्यालय गढ़ाकोटा, सागर मध्यप्रदेश में हिन्दी विभागाध्यक्ष के रूप में कार्यरत हैं।

स्थायी सम्पर्क : विद्यापुरम् (एक्सटेंशन), बटालियन रोड, मकरोनिया, सागर (म.प्र.) 470004

ईमेल : dr.ghanshyambharti@gmail.com

चलित दूरभाष : 9893747806, 7771053687

मूल्य 995.00 रुपये

जे.टी.एस. पब्लिकेशन्स

बी -508 गली नं. 17, विजय पार्क, दिल्ली -110053

मो.08527460252, 9990236819

ईमेल : jtspublications@gmail.com

प्रांच ऑफिस : ए-9, नवीन इन्क्लेव गाज़ियाबाद,

उत्तर प्रदेश, पिन-201102

साहित्य में पर्यावरण - विमर्श

डॉ० घनश्याम भारती
डॉ० ओकेन्द्र, डॉ० राकेश सिंह रावत

साहित्य में पर्यावरण - विमर्श

डॉ० घनश्याम भारती
डॉ० ओकेन्द्र, डॉ० राकेश सिंह रावत

जे.टी.एस. पब्लिकेशन्स, दिल्ली
साहित्य में पर्यावरण—विमर्श
सम्पादक

डॉ० घनश्याम भारती, डॉ० ओकेन्द्र, डॉ० राकेश सिंह रावत

पीयर रिव्यू टीम

डॉ० दीपक पाण्डेय, सहायक निदेशक, शिक्षा मंत्रालय भारत सरकार, नई दिल्ली
आचार्य पं० पुष्पिनाथ पाण्डेय, भाषाविद्-समीक्षक-मीडिया अध्ययन-विशेषज्ञ, प्रयागराज
डॉ० डी० आर० राहुल, प्राचार्य, शासकीय स्नातकोत्तर महाविद्यालय, दतिया, मध्यप्रदेश
डॉ० शिव प्रसाद शुक्ल, प्रोफेसर हिंदी विभाग, इलाहाबाद विश्वविद्यालय, प्रयागराज

वैधानिक चेतावनी

पुस्तक के किसी भी अंश के प्रकाशन- फोटोकॉपी, इलेक्ट्रॉनिक माध्यमों में उपयोग के लिए लेखक/ संपादक/ प्रकाशक की लिखित अनुमति आवश्यक है। पुस्तक में प्रकाशित शोध पत्रों में निहित विचार तथा संदर्भों का संपूर्ण दायित्व स्वयं लेखकों का है। संपादक/ प्रकाशक इसके लिए उत्तरदायी नहीं है।

© सर्वाधिकार सुरक्षित

प्रथम संस्करण : २०२१

ISBN 978-93-92611-13-1

प्रकाशक

जे०टी०एस० पब्लिकेशन्स

वी-५०८, गली नं० १७, विजय पार्क, दिल्ली-११००५३

दूरभाष : ०८५२७ ४६०२५२, ०११-२२६११२२३

E-Mail : jtspublications@gmail.com

मूल्य : ६६५.०० रुपये

आवरण : प्रतिभा शर्मा, दिल्ली

मुद्रक : तरुण ऑफसेट प्रिंटर्स, दिल्ली

Sahitya Main Pariyavaran Vimarsh Edited by
Dr. Ghanshyam Bharti, Dr. Okendra & Dr. Rakesh Singh Rawat

सम्पादकीय

साहित्य में पर्यावरण—विमर्श

“साहित्य में पर्यावरण—विमर्श” नामक प्रतिष्ठित पुस्तक प्रकाशन का मूल उद्देश्य ‘पर्यावरणीय’ गम्भीर मुद्दों का चिंतन करना है। पर्यावरणीय समस्या वर्तमान समय की एक गम्भीर और विचारणीय समस्या है। हम आज जिस परिवेश में जीवन यापन कर रहे हैं उस परिवेश में हमारे चारों ओर का परितन्त्र विभिन्न कारकों के कारण प्रभावित हो रहा है और इस प्रभाव के कारण ‘मानव’ और ‘प्रकृति’ को किसी न किसी कारण क्षति उठानी पड़ रही है जिसका संवहन कारक किसी न किसी रूप में मानव ही है। मानव ने अपनी आमूलचूल आकांक्षाओं की पूर्ति हेतु प्रकृति में हस्तक्षेप कर इसके नैसर्गिक स्वरूप और वातावरण को प्रदूषित किया है जिसके कारण मानव को किसी न किसी प्रत्यक्ष अथवा अप्रत्यक्ष रूप में क्षति उठानी पड़ रही है और इस क्षति का सामना मानव प्रतिवर्ष विभिन्न प्रकार की प्राकृतिक आपदाओं जैसे— बाढ़, सूखा, भू-धसाव/भूस्खलन, हिमस्खलन, सुनामी, चक्रवात, तूफान, वनाग्नि इत्यादि रूपों में इसका सामना करना पड़ रहा है। परिणामतः हमारे चारों ओर के पारिस्थितिक तन्त्र में बदलाव उत्पन्न हो रहा है इसका नुकसान सीधे तौर पर हमारी प्रकृति को उठाना पड़ रहा है प्रकृति पर बढ़ते दबाव के कारण ही इसका प्रभाव विभिन्न रूपों में ‘मानव-जीवन’ पर पड़ रहा है।

आज सम्पूर्ण विश्व पर्यावरण के प्रति चिंतनशील है। आज हमारा पर्यावरण प्रकृति की गोद में पूर्णतः दूषित हो चुका है। मानव-जीवन का आधार बिन्दु प्राण, तत्व, हवा, पानी, पृथ्वी, जल, जंगल इत्यादि वैज्ञानिक, प्रगतिशील और अत्याधुनिक भौतिकवादी प्रगति के युग में मानव विषाक्त जीवन जीने के लिए मजबूर है। इसका प्रमुख और मूल कारक मानव ही है। मानव ने अपनी प्रगति के साथ, प्रकृति के साथ सामंजस्य न बनाकर प्रकृति का दोहन प्रारम्भ करना शुरू किया है जिसका अन्त, अनंत दिखाई पड़ रहा है मानव की भूख यदि यहीं पर न थमी तो वह दिन दूर नहीं कि हमें शुद्ध ‘प्राण-वायु’, ‘शुद्ध’

के प्रकाशन का पूर्ण दायित्व निर्वहन कर पुस्तक को नये कलेवर में प्रकाशित किया है। संदर्भित पुस्तक के प्रकाशन करने हेतु आपके बहुमूल्य योगदान के लिए सम्पादन-गण्डल सदैव कृतज्ञ रहेगा।

आशा है यह पुस्तक पर्यावरण के क्षेत्र में शोध करने करने वाले शोधार्थियों, साहित्य प्रेमियों तथा पाठकों हेतु ज्ञानवर्धक एवं उपयोगी सिद्ध होगी।

शुभकामनाओं सहित,

विजया दशमी,

१५ अक्टूबर, २०२१ इसवीं

सम्पादक

डॉ० घनश्याम भारती

प्रख्यात भाषाविद्, समीक्षक

विभागाध्यक्ष, हिंदी-विभाग

शासकीय स्नातकोत्तर महाविद्यालय गढ़ाकोटा, सागर, (मध्यप्रदेश)

ई-मेल : dr.ghanshyambharti@gmail.com

मोबाइल : 9893747806

सम्पादक

डॉ० ओकेन्द्र

प्रखर शिक्षाविद् एवं समीक्षक ऊखीमठ,

जनपद-रुद्रप्रयाग (उत्तराखण्ड)

ई-मेल : dr.okendra@gmail.com

मोबाइल : 7060641245

सम्पादक

डॉ० राकेश सिंह रावत

साहित्य विभाग

श्री केदारनाथ स्नातन धर्म स्नातकोत्तर

आदर्श संस्कृत महाविद्यालय विद्यापीठ गुप्तकाशी

जनपद- रुद्रप्रयाग (उत्तराखण्ड)

ई-मेल : dr.rakeshsinghrawat@gmail.com

अनुक्रमणिका

सम्पादकीय : डॉ० घनश्याम भारती, डॉ० ओकेन्द्र, डॉ० राकेश सिंह रावत	५
खण्ड- क साहित्य में पर्यावरण विमर्श	
१. छायावादी कवियों के काव्य में पर्यावरण विमर्श	१३
डॉ० घनश्याम भारती, पूजा शर्मा	
२. प्रकृति, मानव और पर्यावरण-चेतना	२०
डॉ० ओकेन्द्र, डॉ० गीता	
३. साहित्य में वन्य पक्ष का महत्व	४४
डॉ० राकेश सिंह रावत	
४. हिन्दी साहित्य में छायावादी कवियों के काव्य में प्रकृति का रूप	४६
डॉ. संतोष कुमार अहिरवार	
५. हिन्दी साहित्य में पर्यावरण विमर्श	५८
शिवलाल अहिरवार	
६. हिन्दी-साहित्य में पर्यावरण-विमर्श	६५
डॉ० हर्षी खण्डूडी	
७. हिंदी कविता में पर्यावरण विमर्श की उपस्थिति	७६
भगवान सिंह निरंजन	
८. गीतांजलि श्री की पर्यावरण चिंतन से ओतप्रोत कहानियाँ	८६
डॉ० कल्पना पाटील	
९. अज्ञेय के काव्य में पर्यावरण विमर्श	९२
डॉ० कादम्बिनी मिश्रा	
१०. रणेश के ग्लोबल गाँव के देवता उपन्यास में पर्यावरण-विमर्श	९८
गातवे युवराज शामराव	
११. हिन्दी काव्य साहित्य में पर्यावरण संवेदना	१०२
डॉ० बालक राम भट्टी	
१२. उदय प्रकाश के साहित्य में पर्यावरण-विमर्श	१०७
लूनेश कुमार वर्मा	
खण्ड- ख साहित्य, मानव और पर्यावरण	
१३. पर्यावरणीय मुद्दे और समस्याएं	११४
डॉ० सत्यप्रकाश	
१४. पर्यावरण मानव जीवन का आधार	१२३
खेमराज आर्य	
१५. पर्यावरण प्रबन्धन और पर्यावरण-संरक्षण	१३१
रेशमा शक्ति शेख	

१६. साहित्य में पर्यावरणीय विमर्श, हिन्दी एवं वैदिक साहित्य के परिप्रेक्ष्य में	१३७
डॉ० सुरेश कुमार बैरागी	
१७. संगीत का वनस्पतियों और पेड़-पौधों पर प्रभाव	१४७
लोकेश कुमार जोशी	
१८. ज्योतिर्बाइमये पर्यावरणविमर्श:	१५४
डॉ० प्रदीप कुमार सेमवाल	
१९. उत्तररामचरितम् में पर्यावरण का मानव से पारिवारिक नाणा	१६३
रानी कुशवाह	
२०. संत कवियों की पर्यावरण चेतना	१७१
काग चांगभाई मगनाजी	
खण्ड- ग प्रकृति, मानव और पर्यावरण-प्रदूषण	
२१. जलवायु परिवर्तन और पर्यावरण-विमर्श	१७७
डॉ० वेदप्रकाश	
२२. गोरखपुर जनपद (उ०प्र०) में बाढ़ की विभीषिका एवं प्रबन्धन	१८५
डॉ० अभिषेक सिंह	
२३. पर्यावरण एवं बक्सवाहा जंगल का जैव अस्तित्व तथा प्राकृतिक संरक्षण	२१०
मनुआ अहिरवार	
२४. पर्यावरणीय अध्ययन में जन-जागरुकता का महत्व	२१६
डॉ० निशा बालिया	
२५. पर्यावरण-प्रदूषण	२२६
डॉ० विशु मेघनानी	
२६. पर्यावरण प्रदूषण और प्रदूषण के प्रकार	२३५
प्रा. विजय डी. वाकोडे	
२७. पर्यावरणीय अस्मिता और मानव जीवन	२४०
डॉ० रेणु कुमारी	
खण्ड- घ प्रकृति, जल और पर्यावरण-संरक्षण	
२८. भूमिगत जल और जल-संरक्षण	२४६
डॉ० वेदप्रकाश	
२९. सरयूपार मैदान उ०प्र० में जल नियोजन एवं भूमि उपयोग	२५४
डॉ० अभिषेक सिंह	

३०. मानव स्वास्थ्य के ऊपर जल प्रदूषण का प्रभाव	२६८
डॉ० गोविन्द सरकार	
३१. पर्यावरण का महत्व और पर्यावरण संरक्षण	२७६
मधु मेहता सायी	
३२. पर्यावरण संरक्षण में मानवीय प्रबन्धन की भूमिका	२८७
डॉ० सविता मसीह	
३३. पर्यावरण व संस्कृति का संरक्षण : एक विवेचनात्मक अध्ययन	२९५
संतोष कुमार	
३४. पर्यावरण चेतना में जल प्रदूषण पर वैदिक निर्णय	३०२
सुदीप्त कुमार करण	
३५. पर्यावरण संरक्षण में जैन दर्शन की प्रासंगिकता	३११
सतीश कुमार भारद्वाज	
३६. मानव अस्मिता और पर्यावरण	३१७
डॉ० यशवन्त यादव	
३७. पर्यावरण : एक चिन्तन	३२७
डॉ० अलका सक्सेना	
✓ ३८. डॉ० रामदरश मिश्र के उपन्यासों में प्रकृति चेतना	३३१
डॉ० गीता प्रेमजी परमार	
३९. सर्वेश्वरदयाल सक्सेना की कविता में पर्यावरण एवं प्रकृति संवेदना की अद्वितीयता	३३६
डॉ० अरुण प्रसाद रजक	
४०. पर्यावरण संरक्षण में समाज और शिक्षक की भूमिका	३४६
डॉ० नीलम श्रीवास्तव	

सुमन वाटिका सबहिं लगाई। बिबिध भांति कर जनन बनाई।

भारतीय संस्कृति 'सर्वात्मवाद' पर आधारित है। यहाँ 'अणोरणीयान् महतोमहीयान्' का सिद्धान्त स्वीकार किया गया है जिसके अनुसार परब्रम्ह की व्याप्ति अणु जैसे लघुतम पदार्थ से लेकर सृष्टि के महानतम तत्व तक सभी में देखी गई है। इसी सिद्धान्त के आधार पर यहाँ जीव मात्र से स्नेह किया जाता है। आधुनिकता के नाम पर पर्यावरण की अवमानना हमारी एक आदत सी बन गई है। प्रकृति विजय का स्वप्न देखते-देखते हम यह भूल गये हैं कि मनुष्य प्रकृति पृत्र है। मनुष्य प्रकृति का एक प्रभावशाली घटक है, किन्तु पर्यावरण से परे उसका कोई अस्तित्व नहीं। अपने नैतिक सामाजिक एवं आर्थिक विकास की चरम सीमा तक मनुष्य तभी पहुँचेगा जब वह अपनी प्राकृतिक सम्पदाओं का उचित रूप से उपयोग करेगा और वातावरण को स्वच्छ रखते हुये जैविक एवं भौतिक तत्वों का सन्तुलन बनाये रखेगा। पर्यावरण संरक्षण से ही मानव समाज का संरक्षण सम्भव है। अन्यथा प्रलय की ओर हमारा उन्मुख होना निश्चित है। वस्तुतः प्रकृति-पोषण में ही हमारे श्रेयस् और कल्याण निहित है।

संदर्भ-संकेत :

1. पर्यावरण संरक्षण - सुखदेव प्रसाद,
2. यजुर्वेद संहिता (टीका) टीकाकार - पं० श्रीराम शर्मा आचार्य,
3. पर्यावरण संरक्षण - सुखदेव प्रसाद,
4. अमिज्ञान शकुन्तलम् (चतुर्थ अंक) - महाकवि कालिदास,
5. रामचरित मनास (उत्तरकाण्ड) - गौस्वामी तुलसीदास,
6. भारत-नु ग्रन्थावली
7. अथर्ववेद संहिता - इत्यादि संस्थान
8. बाल्मीकि रामायण - गीता प्रेस, गोरखपुर
9. संस्कृत साहित्य का इतिहास-ए०पी० श्रीवास्तव
10. संस्कृत साहित्य का इतिहास - वाचस्पति मिश्र
11. उत्तररामचरितम् - अनुवादक आचार्य प्रभु दत्त स्वामी
12. अमिज्ञानशकुन्तलम्- अनुवादक डॉ० बाबू राम त्रिपाठी
13. वैदिक युग के पर्यावरण संरक्षण के विविध सन्दर्भ - सुरेन्द्र कुमार सिंह
14. अथर्ववेद, वृषिदी गुप्त
15. बाल्मीकि रामायण, लंकाकाण्ड
16. अमिज्ञान शकुन्तलम् 4/9
17. प्राचीन भारतीय संस्कृति में पर्यावरण की अवधारणा - डॉ० मंजू मिश्रा

डॉ० रामदरश मिश्र के उपन्यासों में प्रकृति चेतना

डॉ० गीता प्रेमजी परमार

सहायक प्राध्यापिका, हिंदी विभाग

कर्मवीर शांतारामबापू कोंडाजी वावरे महाविद्यालय, सिडको, नाशिक

ई-मेल : parmargita@gmail.com

मोबाइल : 7972969593

सारांश :

प्रस्तुत आलेख में डॉ० रामदरश मिश्र के उपन्यासों में प्रकृति के प्रतिबिंब का अध्ययन कर के प्रकृति चेतना को उजागर करने का प्रयास किया गया है। मनुष्य का अस्तित्व प्रकृति के बिना संभव नहीं है। प्रकृति मनुष्य के जीवन के लिए वरदान है और अनेक लान प्रदान करती है। प्रस्तुत आलेख में मानव जीवन में प्रकृति के महत्व को समझकर डॉ० रामदरश मिश्र के उपन्यासों में परिलक्षित प्रकृति के विभिन्न पहलुओं का अध्ययन किया गया है। डॉ० रामदरश मिश्र के उपन्यासों में प्रकृति पर प्रदूषण, शहरीकरण, और औद्योगीकरण के प्रभाव मानवी जीवन पर किस प्रकार विपरीत परिणाम हुआ है इसका अध्ययन किया गया है।

आमुख :

प्रस्तुत आलेख का उद्देश्य डॉ० रामदरश मिश्र के उपन्यासों में प्रकृति के प्रतिबिंब का अध्ययन कर के उनमें परिलक्षित प्रकृति चेतना को उजागर करना है। डॉ० रामदरश मिश्रजी बहुमुखी प्रतिभा संपन्न उपन्यासकार हैं। उन्होंने साठोत्तरी हिन्दी उपन्यासों में अपनी एक विशिष्ट पहचान बनायी है। अपने पहले उपन्यास 'पानी के प्राचीर' से लेकर 'परिवार' तक की यात्रा में मिश्रजी ने प्रकृति के प्रति आस्था और अनियंत्रित शहरीकरण के प्रति चिंता जतायी है। मिश्रजी के उपन्यासों

डॉ० घनश्याम भारती
जन्म
शैक्षणिक योग्यता

ध्यान

प्रकाशित कार्य

पुस्तकें

संपादन

सम्मान

संगोष्ठियों का आयोजन

तथा सहभागिता

उपलब्धि

सम्प्रति

स्थायी सम्पर्क

ई-मेल

चलित दूरभाष

व्यक्तिगत परिचय

16 जुलाई, सन् 1976 ई०

एम ए (हिन्दी) बी०ए०पी-एच०डी० (हिन्दी साहित्य)

डॉ. हरीसिंह गौर विश्वविद्यालय सागर में प्राप्य।

म.प्र. लोक सेवा आयोग द्वारा वर्ष 2005 में असिस्टेंट प्रोफेसर के रूप में चयनित।

60 से अधिक शोध-पत्र राष्ट्रीय तथा अन्तरराष्ट्रीय शोध पत्रिकाओं में प्रकाशित। कई अग्रगण्य पुस्तकों में प्रकाशित।

पुस्तकें तथा पत्रिकाओं में भूमिकाएँ, साक्षात्कार, समीक्षाएँ आदि प्रकाशित।

राज्य राधक के कथा-साहित्य में लोकजीवन (2007), शोध और समीक्षा के विविध आयाम (2015), समय-समाज-साहित्य : एक परिशीलन (2016), सत्य से साक्षात्कार के कवि निमेल घन्ट निमेल (2016), व्यक्तित्व-भाषा-मीडिया : एक अनुशीलन (2017), हिन्दी की प्रतिनिधि कहानियाँ (2018), रामकथा का वैश्विक परिदृश्य (2018), वैश्विक जीवन मूल्य और रामकथा (2018), लोकजीवन में रामकथा (2018), मानक साहित्यिक निबंध (2018), मर्यादा पुरुषोत्तम श्रीराम (2019), अतुल्य भारत : संस्कृति और राष्ट्र (2019), महात्मा गांधी का समय जीवन-दर्शन (2020), धक्यूडू (2020), महात्मा गांधी : एक रहस्य (2021), साहित्य में पर्यावरण विमर्श (2021), महात्मा गांधी विविध सदर्भ (2021), नारी विमर्श : विविध सदर्भ (2021), साहित्य में स्त्री-विमर्श (2021), मानव-जीवन और कोरोना (वैश्विक सदर्भ में) (2022), साहित्य में राष्ट्रीय चेतना (2022), आपदा प्रबंधन और संचार माध्यम (2022), साहित्य में राष्ट्रबंध (2022), साहित्य : विविध विमर्श (2022) तथा दलित चेतना के स्वर (2022) आदि पुस्तकें प्रकाशित।

वार्षिक पत्रिका 'सृष्टि' के 13 अंकों का संपादन, अन्तरराष्ट्रीय पत्रिका मीन गूँज (जर्मनी) का संपादन, त्रैमासिक समाचार पत्र 'ई-न्यूज लेटर' का संपादन।

20 से अधिक राष्ट्रीय तथा अन्तरराष्ट्रीय सम्मानों से विभूषित। कुछ प्रमुख हैं - सारस्वत सम्मान (2014), कादम्बरी सम्मान (2014), साहित्य विभूषण सम्मान (2015), शब्द शिल्पी सम्मान (2016), ज्ञान सागर अलंकार (2016), अम्बिका प्रसाद द्विवेद प्रतिष्ठा सम्मान (2016), भारती शिखर सम्मान (2016), प्रबुद्ध खालसा सम्मान (2016), साहित्य मार्तण्ड शिखर सम्मान (2016), प्रज्ञा भारती सम्मान (2017), अहिंसा सम्मान (2018), भाषा-गौरव सम्मान (2018), मुरी प्रमोद सम्मान (2018), साहित्य मनीषी सम्मान (2019), साहित्य शिरामणि सम्मान (2019), सरस्वती साहित्य भास्कर सम्मान (2019), भारतमाता अभिनंदन सम्मान (2021) तथा महात्मा गांधी नेशनल अवार्ड (2021)।

राष्ट्रीय-अन्तरराष्ट्रीय संगोष्ठियों तथा कार्यशालाओं में संयोजक और कई संगोष्ठियों में विषय विशेषज्ञ (अतिथिवक्ता) तथा प्रतिभागी के रूप में सहभागिता। देश के प्रतिष्ठित भाषाविद्-समीक्षक डॉ० पृथ्वीनाथ पाण्डेय जी द्वारा "नवी पीढ़ी के सारस्वत हस्ताक्षर - डॉ० घनश्याम भारती" पुस्तक का संपादन।

सृष्टि पत्रिका का प्रधान सम्पादक, मीन गूँज (जर्मनी) अन्तरराष्ट्रीय पत्रिका के अतिथि सम्पादक, राष्ट्रीय सेवा योजना के सागर जिला संगठक तथा शास0 स्नातकोत्तर महाविद्यालय गढ़ाकोटा, सागर (म.प्र.) में हिन्दी के विभागाध्यक्ष के रूप में कार्यरत।

विद्यापुरम (एक्सटेंशन), बटालियन रोड मकरानिया, सागर (म.प्र.) 470004

dr.ghanshyambharti@gmail.com

9893747806, 7771053687

मूल्य 995.00 रुपये

जे.टी.एस. पब्लिकेशन्स

बी - 508 गली नं. 17, विजय पार्क, दिल्ली - 110053

मो. 08527460252, 9990236819

ई मेल : jtspublications@gmail.com

ISBN 978-93-5627-601-7

दलित साहित्य : वैचारिक चेतना

डॉ० ओकेन्द्र , डॉ० घनश्याम भारती

दलित साहित्य : वैचारिक चेतना

डॉ० ओकेन्द्र

डॉ० घनश्याम भारती

जे.टी.एस. पब्लिकेशन्स, दिल्ली
दलित साहित्य : वैचारिक चेतना
सम्पादक
डॉ० ओकेन्द्र, डॉ० घनश्याम भारती

पीयर रिव्यू टीम

डॉ० दीपक पाण्डेय, सहायक निदेशक, शिक्षा मंत्रालय भारत सरकार, नई दिल्ली
आचार्य पं० पृथ्वीनाथ पाण्डेय, भाषाविद्-समीक्षक-मीडिया अध्ययन-विशेषज्ञ, प्रयागराज
डॉ० डी० आर० राहुल, प्राचार्य, शासकीय स्नातकोत्तर महाविद्यालय, दतिया, मध्यप्रदेश
डॉ० शिव प्रसाद शुक्ल, प्रोफेसर हिंदी विभाग, इलाहाबाद विश्वविद्यालय, प्रयागराज

वैधानिक चेतावनी

पुस्तक के किसी भी अंश के प्रकाशन- फोटोकॉपी, इलेक्ट्रॉनिक माध्यमों में उपयोग के लिए लेखक/संपादक/प्रकाशक की लिखित अनुमति आवश्यक है। पुस्तक में प्रकाशित शोध-पत्रों में निहित विचार तथा संदर्भों का संपूर्ण दायित्व स्वयं लेखकों का है। संपादक/प्रकाशक इसके लिए उत्तरदायी नहीं है।

© सर्वाधिकार सुरक्षित

प्रथम संस्करण : २०२२

ISBN 978-93-5627-601-7

प्रकाशक

जे०टी०एस० पब्लिकेशन्स

बी-५०८, गली नं०११, विजय पार्क, दिल्ली-११००५३

दूरभाष : ०८५२७ ४६०२५२, ०११-२२६११२२३

E-Mail : jtspublications@gmail.com

मूल्य : ₹६५.०० रुपये

आवरण : प्रतिमा शर्मा, दिल्ली

मुद्रक : दसुण ऑफसेट प्रिंटर्स, दिल्ली

**Dalit Sahitya: Vaicharik Chetna Edited by
Dr. Okendra, Dr. Ghanshyam Bharti**

प्राक्कथन

साहित्य में दलित क्रांति और चेतना का विकास

भारत विविधता में अनेकता का देश है। इस देश में विभिन्न जाति, धर्म, और सम्प्रदाय के लोग एक साथ 'वसुधैव कुटुम्बकम्' की भावना के साथ रहते हैं। लेकिन यह क्रूर सत्य है कि हमारे देश में आज भी निवास करने वाली कुछ प्रमुखतः जातियाँ ऐसी भी हैं जो सदियों से उच्च शोषित वर्ग द्वारा अपने धार्मिक और आर्थिक वर्चस्व के प्रभाव के कारण, इन जातियों पर सदियों से ही शोषण और अत्याचार होता चला आया है। हमेशा ही इन्हें सामाजिक असमानता, बहिष्कार और तिरस्कार तथा हीन भावना का सामना करना पड़ा है। यह जातियाँ आज भी आधुनिक भौतिकवादी युग में अपने उदयमान स्वरूप की ढूँढ-खोज कर रही हैं। वर्तमान परिप्रेक्ष्य में संदर्भित पुस्तक 'दलित-साहित्य : वैचारिक चेतना' में हम यही प्रयास कर रहे हैं कि इस शोषित समाज की दबी-कुचली आवाज को हम 'दलित-साहित्य' के माध्यम से इसे वैश्विक पटल पर रखें और इनके आत्म चेतना के स्वरों को हम साहित्य के माध्यम से संजोएँ तथा अत्यधिक मुखरित कर सकें। आधुनिक युग में इन्हें 'दलित', 'हरिजन', 'डोम', 'चमार', 'भंगी', 'कंजर' आदि 'अनुसूचित जाति' के नामों से सम्बोधित किया जाता है।

किसी भी 'चेतना' और 'क्रांति' के विकास में उसके 'साहित्य' और 'भावनात्मक धारा' की बहुत बड़ी भूमिका होती है। साहित्य ही वह माध्यम है जो अपने विचारों की भावना को अभिव्यक्त कर सकता है। यह विचारों और भावना को अपने चरमोत्कर्ष तक ले जाती है। 'चेतना' और 'भावधारा' अपने स्तर पर क्रांति की पहली तैयारी है। 'भावधारा' अपने चरमोत्कर्ष पर किसी भी नवीन 'क्रान्ति' को जन्म देने में सक्षम है। 'आत्मचिंतन' और 'चेतना' के आवेश में आकर किसी भी घेतन्य साहित्य को लिखा और रचा जा सकता है। अतः हम कह सकते हैं कि

अम्बेडकरवादी विचारधारा से सम्भव हो सकी है। डॉ० भीमराव अम्बेडकर के सामाजिक आन्दोलन से प्रभावित होकर दलितों में जागृति आई। वह स्वयं जागृत होकर अपने शोषित पिछड़े जाति समूदाय को जागृत करने लगे। जागरूक दलितों ने स्वयं अपनी कलम से 'दलित-साहित्य' लेखन किया जिसके माध्यम से 'दलित-चेतना' का प्रचार प्रसार हुआ।

'दलित-चेतना' वह ताकत है जो सदियों से शोषित, पीड़ित दलितों को झुकने नहीं देती, समझौता नहीं करने देती बल्कि अपने अधिकारों के लिए, न्याय और सम्मान के लिए लड़ने या संघर्ष करने की प्रेरणा देती है। यह चेतना गाँधी जी के 'हरिजनों' में कभी नहीं रही। क्योंकि गाँधी जी ने उनके प्रति दया और सहानुभूति रखने का संदेश दिया था। जबकि डॉ० भीमराव अम्बेडकर जी ने दलितों को 'शिक्षा संगठन और संघर्ष' का संदेश देकर जागरूक और जुझारु बनाया है।

डॉ० घनश्याम भारती जी, डॉ० ओकेन्द्र जी के सम्पादन में 'दलित साहित्य : वैचारिक चेतना' पुस्तक का आना बहुत ही महत्त्वपूर्ण है। यह छात्रों और शोधार्थियों के लिए लाभदायक सिद्ध होगी। वर्तमान समय में इस विषय के महत्व को सभी लोगों को स्वीकार करना चाहिए। मानवीय दृष्टि से यह सर्वोत्तम है। हार्दिक शुभेच्छाओं के साथ आप सभी का अभिनन्दन है।

शुभकामनाओं सहित,

श्रीराम नवमी, १० अप्रैल २०२२ ई०

-डॉ. सुशीला टाकमारे

निवास : शील-२, गोपाल नगर, निकट तीसरा बस स्टॉप
नागपुर, महाराष्ट्र

अनुक्रमणिका

प्राक्कथन : डॉ० घनश्याम भारती, डॉ० ओकेन्द्र
भूमिका : डॉ० सुशीला टाकमारे

१. समकालीन साहित्य में दलित संघर्ष डॉ० घनश्याम भारती, डॉ० गीता	५
२. हिन्दी साहित्य में दलित चेतना, जागृति एवं उत्थान के विविध रूप डॉ० ओकेन्द्र, डॉ० (सुश्री) राणी बापू लोखंडे	११
३. गुरु रविदास के साहित्य में सामाजिक मानव-मूल्य डॉ० सूरज भान सागर	१६
४. डॉ० भीमराव अम्बेडकर जी के सामाजिक और आर्थिक विचार डॉ० राजेश मोर्य	३१
५. हिन्दी कहानियों में दलित चेतना डॉ० बंड़ूला श्रीनिवास राव	७५
६. मध्यकालीन काव्य में दलित समाज सुधारक : संत कबीर श्रीमती राजकिशोरी मिश्र	१०२
७. समकालीन पत्रिकाओं में दलित नारी चेतना के स्वर डॉ० अखिल कुमार गुप्ता	११६
८. हिन्दी कहानियों में दलित चेतना और संवेदना डॉ० राजू हमीरसिंह देसाई	१२३
९. जगदीशचंद्र कृत 'धरती धन न अपना' उपन्यास में दलित-विमर्श डॉ० शरद कचेस्वर शिरोडे	१२६
✓ १०. डॉ० रामदरश मिश्र के उपन्यासों में दलित चेतना डॉ० गीता परमार	१५४
११. हिन्दी साहित्य में दलित मुक्ति चेतना डॉ० वि० सरोजिनी	१६१
१२. भक्ति आन्दोलन और दलित चेतना डॉ० कविता मीणा	१६७
१३. साहित्य में दलित चेतना डॉ० रुपाती सारवे	१७३
१४. हिन्दी साहित्य में दलित-विमर्श डॉ० साधना तोमर	१८२
१५. सुरेशचंद्र शुक्ल 'शरद आलोक' के काव्य में दलित संवेदना प्रा० दहातोडे सोपान भानुदास	१८६

डॉ. रामदरश मिश्र के उपन्यासों में दलित चेतना

डॉ. गीता परमार

सहायक प्राध्यापिका (हिंदी विभाग)

कर्मवीर शांतारामबापू कोंडाजी दावरे महाविद्यालय, सिडको, नाशिक

ई-मेल : geetaparamar@cidcollegenashik.ac.in

मोबाइल : 7972969593

सारांश :

वर्तमान समय में 'दलित' शब्द का अनेक अर्थों में उपयोग होता है। मोटे तौर पर उन वर्गों को दलित कहा जाता है जो वर्तमान में अनुसूचित जाति के अन्तर्गत आते हैं। दलित शब्द का अर्थ पीड़ित, शोषित, 'दबाया हुआ' एवं 'जिनका हक छीना गया हो'। मिश्रजी के साहित्य सृजन में परिवेश का अधिक योगदान रहा है। उनके साहित्य के जो पात्र हैं, वे वो लोग हैं, जिन्हें उन्होंने देखा है। डॉ. रामदरश मिश्रजी का पात्र विश्व व्यापक है। इनके पात्र उच्चवर्ग, मध्यवर्ग एवं निम्नवर्ग स्तरों के दलित भी हैं। इनके पात्र ग्रामीण एवं महानगरीय जीवन जीते हैं। वे शिक्षित, अशिक्षित, शोषित और कुछ विद्रोही भी हैं।

आमुख :

डॉ. रामदरश मिश्र हिन्दी के सफल साहित्यकार हैं। वे सर्जक, साहित्य चिंतक, कवि, कहानीकार, उपन्यासकार, आलोचक, ललित निबंधकार, हिन्दी के गंभीर लेखक, प्रगतिशील रचनाकार और स्वातंत्र्योत्तर समकालीन साहित्यकार हैं। मिश्रजी मूलतः कवि हैं ऐसा वे स्वयं मानते हैं और उनके व्यक्तित्व में कविता जैसी ही पारदर्शिता दिखाई देती है। कथा साहित्य और कविता में उनका योगदान निश्चय ही महत्वपूर्ण है, लेकिन उपन्यास, आलोचना, निबंध, संस्मरण, यात्रा-वृत्त, आत्मकथा और जीवनी लेखन में भी उनका योगदान सराहनीय है। अपने सफल कार्यकाल में उन्होंने महत्वपूर्ण उच्चपदों पर

डॉ. रामदरश मिश्र के उपन्यासों में दलित चेतना

922

कार्य किया है। डॉ. रामदरश मिश्र के उपन्यासों में दलित पात्र विश्व का अध्ययन कर 'दलित-चेतना' के विविध आयाम को उजागर करने का प्रयास प्रस्तुत आलेख के माध्यम से किया गया है।

उद्देश्य :

दलित चेतना का संक्षिप्त परिचय। डॉ. रामदरश मिश्र के उपन्यासों में दलित पात्र विश्व को समझना। डॉ. रामदरश मिश्र के उपन्यास के दलित पात्र किस प्रकार व्यवस्था के खिलाफ संघर्ष करते हैं इसका अध्ययन करना है।

दलित चेतना का संक्षिप्त परिचय :

विकिपीडिया के अनुसार 'दलित' शब्द का शाब्दिक अर्थ है जिसका दलन और दमन हुआ है, दबाया गया है, शोषित, उत्पीड़ित, सताया हुआ, अपेक्षित, घृणित, हतोत्साहित आदि। आधुनिक हिन्दी साहित्य में साहित्य में साहित्यकारों ने विमर्श का एक नवीन आकार निर्मित किया है जिसके अन्तर्गत दलित साहित्य को चिंतन का विस्तृत फलक प्रदान किया गया है।¹ भारत में वर्तमान समय में 'दलित' शब्द का अनेक अर्थों में उपयोग होता है। वैसे तो इसकी कोई सर्वमान्य परिभाषा नहीं हो सकती, किन्तु मोटे तौर पर उन वर्गों को दलित कहा जाता है जो वर्तमान में अनुसूचित जाति के अन्तर्गत आते हैं। दलित शब्द का अर्थ पीड़ित, शोषित, 'दबाया हुआ' एवं 'जिनका हक छीना गया हो' होता है। प्रमुख हिन्दी दलित साहित्यकार की सूची में बिहारी लाल हरित, ओमप्रकाश वाल्मीकि, मोहनदास नेमिशराय, सूरजपाल चौहान, जयप्रकाश कर्दम, तुलसी राम, असंगघोष इन साहित्यकारों के नाम सम्मिलित हैं स दलित साहित्य क्या है? संक्षेप में कहा जाए तो इसे दलितों का, दलितों द्वारा और दलितों के लिए लिखा साहित्य। यह महज अछूतपन के बारे में साहित्य नहीं है, जो जाति प्रथा का दुःख तथा खूंखार जुल्म के आतंक के बारे में बताता है। बल्कि यह उनके दुःखभोगों और व्यवस्था जिसने यह शोषण तथा दुःखभोग पैदा किया है, उसके खिलाफ विद्रोह को दिखाता है।² यह "दलित" नाम में खुद ही अंतर्निहित है। इस में पीड़ित होने की भावना और उसी के चलते दमन

ग्रामीण विकास आणि पंचायत राज

संपादक
डॉ. माया बी. मसुराम

ग्रामीण विकास आणि पंचायत राज स्वरूप आणि प्रासंगिकता

संपादक

डॉ. माया बी मसराम

आधार पब्लिकेशन्स, अमरावती

ग्रामीण विकास आणि पंचायत राज स्वरूप आणि प्रासंगिकता

■ डॉ. माया बी मसराम

■ प्रथम आवृत्ती - दि. ०१ मे २०२२

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,
वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/-

ISBN- 978-93-91305-77-2

सुचना:- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

Panchatraj

Index

S.No	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	Towards Sustainable Rural Development Aniruddha Sunil Gachake		
2	The Role of Women in Environment Protection Mr. Vinod Manoharrao Kukade		
3	Role Of Solar Energy In Development Of Rural India Dr. N. S. Ramteke		
4	Mahatma Gandhi And Panchayat Raj Anjali R. Andrew		
5	Expenditure Analysis of Alibag Panchayat Samiti Dr. Madhukar Ramchandra Vedpathak		
6	An Impression Of Rural Education In India Dr. Swarooprani.k		
7	Pesa Act And Panchayat Raj D.S.Shambharkar		
8	Local-Self Government in Assam: A Study from the Gandhian Perspective Dr. Anjan Jyoti Borah		
9	Revisiting Swami Vivekananda's Patriotic Ethics Dr. Swarooprani.k		
10	Feminism d Psychology Dr.Pragati Barthwal		
11	Panchayat Raj Origin And Developments In India Dr. K. Senthil Kuma R		
12	Women Status In Ancient India: An Overview Dr.S.Subash Chandra Bose		
13	Women as a Fighter Pilot Dr.Ramesh Raut		

14	Rural Development Through Women Empowerment In India Brinda Gobind Gurbuxani	
15	महिला नेतृत्व, महिला सशक्तीकरण व पंचायत राज प्रा. डॉ. राखी श्रीराम तुरस्कर	
16	ग्रामीण विकास आणि पंचायतराज प्रा.डॉ.व्ही डब्लु.मालेकार	
17	ग्रामीण स्त्रियांच्या समस्या आणि उपाययोजना प्रा. मंदाकिनी मंसाराम निहीते	
18	पंचायतराज व्यवस्थेत महिलांचा सहभाग प्रा. यादवराव रामदास गहाणे	
19	पंचायत राज : ऐतिहासिक पार्श्वभूमी, ७३ वी आणि ७४ वी घटनादुरुस्तीचे परिणाम Dr.Vijay Krushnarao Kale	
20	७४ वी घटना दुरुस्ती : अपेक्षा आणि वास्तव डॉ. अरविंद सोमनाथे	
21	गडचिरोली शहरातील विद्यार्थ्यांची बवअपक.१९ कालावधीतील शैक्षणिक, मानसिक स्थितीचे अध्ययन अजय निंबाळकर	
22	महात्मा गांधी तंटामुक्त गाव मोहिम ग्राम विकास तसेच शांतता आणि सलोख्याचा मूलमंत्र सचिन त्रिंबकराव हुंगे	
23	महिला नेतृत्व :- पंचायत राज आणि ग्रामीण विकास प्रा . डॉ . एस . जी चर्जन	
24	पेसा कायदा व पंचायत राज प्रा. डॉ. रविंद्र विठोबा विखार	
25	पंचायत राज व ग्रामीण विकास (विशेषकरून महिला धोरण व शेती विषयक धोरण) प्रा. डॉ. जयमाला पुंडलिकराव लाडे	

26	ग्रामीण विकासात ग्रामसभेची भूमिका प्रा. प्रविण द. सरवदे	
27	पंचायती राज और ७३ वॉ संशोधन डॉ. राजकुमार बंजारे	
28	भारताच्या लोकशाही विकेंद्रीकरणाच्या प्रक्रियेत पंचायत राजची भूमिका डॉ. प्रशांत के पाठक प्रा.प्रमोद के पाठक	
29	पंचायत राज व्यवस्था आणि आजचा भारत सहायक प्राध्यापक निलिमा दवणे	
30	वाढती लोकसंख्या रोखण्यासाठी पंचायत राज व्यवस्था डॉ.डी.एम.सुखदेवे	
31	Mahatma Gandhi And Panchayat Raj Anjali R. Andrew	
32	पंचायत राज आणि ग्रामिण विकास Asst. Prof. Dr. Raju D Nikhade	
33	ग्रामीण विकासात ई-पंचायतीची भूमिका सहा.प्रा. ठाकरे डी. डी.	
34	पंचायतीराज आणि आदिवासी विकास ! प्रा. डॉ. सुरेश एम. डोहणे	
35	पंचायत राज आणि ग्रामीण विकास T. डॉ. रणधीर साठे	
36	पंचायती राजची तीस वर्षे : मूल्यमापन आणि आव्हाने प्रा. अशोक नथुराम डिंगर	
37	भारतीय स्त्रीवाद साहित्य प्रफुल्ल लक्ष्मण किरवले	
38	स्वातंत्र्यवीर सावरकर यांचा हिंदू राष्ट्रवाद प्रा. डॉ. भारती कृष्णराव देशमुख	

39	भारतीय लोकशाहीत महिला सबलीकरणाकरीता राष्ट्रीय स्तरावरील प्रयत्न डॉ. नारायण एम. वघाळे	
40	ग्रामीण भागातील शैक्षणिक समस्या प्रा. लता बी. जांभुळकर	
41	महिला सक्षमीकरण आणि पंचायत राज कु.पायल पुंडलिक खोब्रागडे	
42	पंडीत नेहरू : पंचायतराजआणि ग्रामीण विकास प्रा. डॉ. भगवान सांगळे	
43	पंचायत राज आणि ७३ वी घटनादुरुस्ती डॉ. माया बा. मसराम	
44	ग्रामीण शेतकरी समस्यांच्या विळख्यात डॉ. सोमा पी. गोंडाणे	
45	सामाजिक परिवर्तन आणि ग्रामीण विकास प्रा. जी. व्ही. लांडगे डॉ. एस. डी. पानघाटे	
46	The role of water in rural development Pravin More	
47	ग्रामीण विकासात पाण्याची भूमिका प्रवीण मोरे	

वर्णनात्मक भाषा विज्ञान

डॉ. वेदश्री थिंगळे
डॉ. प्रभाकर जोशी

वाढावयास राष्ट्रांतील सर्व व्यवहार त्याच भाषेत झाले पाहिजेत. इतर भाषेतील ज्ञान त्या भाषेत उतरले पाहिजे व हे काम करण्याबद्दल विद्वानांत उत्कट इच्छा पाहिजे. महाराष्ट्रातील साधू-संतांनी मराठी भाषा वाढविली.' अगदी या प्रकारचे काम आपल्याला या नवसमाजातील माध्यमांचा वापर करून करावयाचे आहे. मराठी भाषेला अभिजात भाषेचा दर्जा मिळावा म्हणून आपण प्रयत्नरत आहोत. परंतु या भाषेचा तिच्या अभ्यासक्रमातूनच परिचय आणि अभ्यास होणे अनिवार्य असल्याने तिची मांडणी करणेही अनिवार्यच आहे. कालसापेक्ष बदलाचे स्वरूप लक्षात घेवून आपण परिवर्तन करू लागलो आहोत ही आनंदाची आणि विकासाची खूण आहे असे मला वाटते.

मला नेहमी वाटते की, 'अध्यापन म्हणजे एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीसाठी केलेले केवळ ज्ञानसंक्रमण नाहीतर अध्यापनातून शिक्षण प्रक्रियेत सहभागी झालेल्या विद्यार्थ्यांच्या बुद्धी, आकलन व विचारशक्तीचा विकास व्हायला हवा, त्यांना अनेक कौशल्यांचे प्रशिक्षण देवून त्यांची प्राप्ती करून द्यायला हवी, त्यांना चांगल्या सवयी लावून त्यांच्या अभिरूचीचा व सौंदर्यदृष्टीचा विकास साधला जावा, त्यांना त्यांच्या जीवनविषयक दृष्टीकोनाची व मूल्यांची जोपासना करायला शिकवावे, त्यांच्या सर्जनशील शक्तीचा आणि विवकेशील बुद्धीचा विकास त्यातून व्हावा, ज्ञान प्राप्तीबरोबर ज्ञानाचे दृष्टीकोन, मूल्ये आणि कौशल्यांची प्राप्ती होवून ते उपयोजनात पारंगत करावे. अध्यापकाच्या अध्यापनातून ही सारी गुणवैशिष्ट्ये आपल्या मराठी भाषेच्या व साहित्याच्या संदर्भात आजच्या नवसमाज

व नवमाध्यमांसाठी लागणारी प्रगतकौशल्ये विद्यार्थ्यांमध्ये निर्माण व्हावी. म्हणूनच या अभ्यासक्रमाची योजना अभ्यासमंडळाने केलेली आहे. त्यांचे अभिनंदन करते.

त्या अभ्यासक्रमाचा परिचय व्हावा असाच हेतू डॉ. देवीदास शिंदे यांच्या या पुस्तकामागे आहे. त्याचबरोबर त्यांनी या ग्रंथात भाषा, व्यक्तिमत्त्व विकास आणि जीवनव्यवहारांचा संबंध, नवसमाज प्रसारमाध्यमांशी निगडित भाषेच्या संदर्भात तिच्या कौशल्यांचे कराव्या लागणाऱ्या प्रगत उपयोजन कौशल्याचा परिचय, त्यात छापील, दृक्श्राव्य माध्यमासाठी करावे लागणारे लेखन, आंतरमहाजालावरील अनुदिनी, फेसबुक, ट्वीटरवरील लेखन व त्याचे स्वरूप, संकेतस्थळांसाठी लेखन व तसेच आपल्या मराठी भाषेतून व्यावसायिक लेखन कसे करता येईल अशा घटकांचा परिचय करून दिलेला आहे.

आधुनिक भाषा असलेल्या मराठी भाषेचा परिचय, अभ्यास आणि उपयोजन करण्याच्या दृष्टीने डॉ. देवीदास शिंदे यांनी साध्या सोप्या भाषेतून हा विषय मांडलेला आहे. त्याची आवश्यकताही आहे. त्याचा विद्यार्थ्यांना अभ्यास करतांना नक्की उपयोग होईल हा विश्वास वाटतो. त्यांच्या पुढील प्रवासाला हार्दिक शुभेच्छा देते. मर्यादेयम् विराजते.

डॉ. वेदश्री विजय धिंगळे

प्राचार्य

कला, वाणिज्य आणि विज्ञान
महाविद्यालय, दिंडोरी

आधुनिक भारतीय भाषा : मराठी / ६

आधुनिक भारतीय भाषा : मराठी / ७

व्यावहारिक व
उपयोजित

मराठी

(भाग ३)

डॉ. चंद्रशेखर विभाळे

व्यावहारिक व उपयोजित मराठी (भाग 3) Vyavaharik va Upyojit Marathi

© सुरक्षित व लेखकाधिन

प्रकाशक । मुद्रक

रंगराव पाटील

प्रशांत पब्लिकेशन्स

3, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,

नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ,

जळगाव 425001.

दूरध्वनी । वेब । ईमेल

0257-2235520, 2232800

www.prashantpublications.com

prashantpublication.jal@gmail.com

आवृत्ती । आयएसबीएन । किंमत

ऑक्टोबर 2021

978-93-91391-55-3

₹ 175/-

अक्षरजुळवणी

प्रशांत पब्लिकेशन्स

e-Books are available online at www.prashantpublications.com

Prashant Publications app for e-Books
kopykitab.com • amazon.com • play.google.com

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुनर्प्रकाशित अथवा
संग्रहित करण्यासाठी लेखक/प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.
२ । प्रशांत पब्लिकेशन्स

राष्ट्रीय सेवा योजना पर्यावरण संवर्धन एवं नारी सम्मान (Environmental Conservation & Women Dignity)

: मार्गदर्शक :
प्राचार्य डॉ. महेश्वर मल्लिकार्जुन बेटकर

: संपादक :
प्रा. डॉ. अनिल दिगंबर वाडकर
रा.से.यो. कार्यक्रमाधिकारी,
अर्थशास्त्र विभागप्रमुख
श्री कुमारस्वामी महाविद्यालय, औसा

अरुण
प्रकाशन,
लातूर

राष्ट्रीय सेवा योजना पर्यावरण संवर्धन एवं नारी सम्मान
संपादक – प्रा. डॉ. अनिल दिगंबर वाडकर

ISBN 978-93-91689-18-6

अरूणा प्रकाशन

१०३, ओमकार कॉम्प्लेक्स - अ,
खर्डेकर स्टॉप, औसा रोड, लातूर
मो. ९४२१४८६९३५, ९४२१३७१७५७

© सर्व हक्क लेखकाधिन

: प्रथम आवृत्ती :- डिसेंबर २०२१

: मुद्रक : आर्टी ऑफसेट, लातूर

अक्षर जुळवणी : हिंदवी कॉम्प्यूटर, लातूर

मुखपृष्ठ रेखाटन :- विरभद्र गुळवे

मूल्य : ४००.०० रुपये

* 'राष्ट्रीय सेवा योजना पर्यावरण संवर्धन एवं नारी सम्मान' या पुस्तकातील सर्व मते आणि अभिप्राय संबंधित लेखकांची असून त्या संबंधी प्रकाशक, मुद्रक व वितरक सहमत असतीलच असे नव्हे.

संपादकीय...!

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या मनामध्ये सामाजिक जाणीवेची संवेदना निर्माण करण्यासाठी, वास्तविक सामाजिक व राष्ट्रीय प्रश्नांना समजून घेऊन, त्या प्रश्नांची सोडवणूक करण्याची क्षमता निर्माण व्हावी, यासाठी राष्ट्रीय सेवा योजनेची सुरुवात करण्यात आली. भारत ही खेडयामधून वसलेली भूमी आहे. भारताला सामर्थ्यशाली बनविण्यासाठी 'खेडयाकडे चला' हे महात्मा गांधीजींचे स्वप्न साकार करण्यासाठी, पंडित जवाहरलाल नेहरू यांच्या विचारातून, महात्मा गांधी जन्मशताब्दी वर्षानिमित्त २४ सप्टेंबर १९६९ या दिवसापासून राष्ट्रीय सेवा योजनेची सुरुवात करण्यात आली.

महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास झाला पाहिजे. शुद्ध चारित्र्य, नैतिकता, राष्ट्रीय व सामाजिक मूल्यांची जाण असलेली तरुणाई घडविण्यासाठी, त्यांना ग्रामीण संस्कृतीची ओळख करून देणे व त्यांच्यावर श्रमसंस्काराची बीजे रुजविण्यासाठी नेतृत्व कर्तृत्व व संघटन या कौशल्याचा विकास त्यांच्यामध्ये होण्यासाठी, विविध उपक्रमांच्या सहाय्याने राष्ट्रीय सेवा योजना, महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांच्या मनामध्ये त्यागी वृत्तीने समाज सेवा व राष्ट्रसेवा करण्याचे सुसंस्कार घडवून आणते. यातून निश्चितच वैभवशाली व सामर्थ्यवान राष्ट्र निर्मितीचे स्वप्न साकार करता येईल.

श्री महंतस्वामी शिक्षण प्रसारक मंडळ, औसा द्वारा संचालित श्री कुमारस्वामी महाविद्यालयातील राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाने, महाविद्यालयाच्या सुवर्ण महोत्सवी वर्षानिमित्त १२५ राष्ट्रीय वेबिनार (दि. ०७ सप्टेंबर २०२० ते ३० सप्टेंबर २०२० तसेच दिनांक ०१ डिसेंबर २०२० ते ११ मार्च २०२१ या कालावधीत) यशस्वीरित्या संपन्न केले. या वेबिनार सिरीजची थीम "पर्यावरण संवर्धन व महिला सन्मान" (Environmental Conservation and Women Dignity) अशी होती. राष्ट्रीय स्तरावरील या वेबिनार सिरीजमध्ये देशभरातील वेगवेगळ्या राज्यातील १२५ महिला साधन व्यक्तीने विविध विषयावर अत्यंत अभ्यासपूर्ण मार्गदर्शन केले. राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या, राष्ट्रीय वेबिनार सिरीजमधील मार्गदर्शनाचा देशभरातील १५७५० व्यक्तीने सक्रिय सहभाग नोंदवून लाभ घेतला याचा मला सार्थ अभिमान वाटतो. या राष्ट्रीय वेबिनार सिरीजमधील साधन व्यक्तीने केलेल्या मार्गदर्शनाचा लिखित स्वरूपात प्रपंच मांडावा हा माझा मनोदय होता. जेणे करून हे ज्ञान मर्यादित न राहता समाजातील सर्वच व्यक्तीपर्यंत पोहचेल. यादृष्टीने "पर्यावरण संवर्धन व महिला सन्मान" या शीर्षकाखाली आम्ही आयोजित केलेल्या राष्ट्रीय वेबिनार सिरीजमधील १२५ महिला साधन व्यक्तींना मार्गदर्शनात्मक लेख देण्यासाठी आवाहन केले. आम्हाला प्रचंड प्रतिसाद प्राप्त झाला. त्यामुळेच हा ग्रंथ अस्तित्वात आला.

प्रस्तुत ग्रंथामध्ये सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, सांस्कृतिक, शैक्षणिक, मनोरंजन, कला, संगीत, नृत्य, क्रीडा, हवामान, जीव-रसायन, औद्योगिक, वनस्पती, समाजकार्य, व्यवस्थापन, वन्यजीव संरक्षण, जलसंवर्धन, जैवविविधता संरक्षण, वृक्षारोपण, स्त्री-भ्रूण हत्या प्रतिबंध, स्त्री-पुरुष समानता, महिला सक्षमीकरण, महिलांचे मानसिक व सामाजिक आरोग्य, महिलांचे आजार व त्यावरील उपाय, विविध क्षेत्रातील महिलांचे योगदान, महिलांचे हक्क व कर्तव्य, हुंडाबंदी, प्रसार माध्यमाची सामाजिक जबाबदारी, अंधश्रद्धा निर्मुलन, आर्थिक साक्षरता, अल्प संख्याकांचा विकास, कौशल्य विकास, प्रतिकार शक्ती वाढविणे, साथरोग नियंत्रण, चारित्र्य निर्मिती, नैतिक मूल्य, राष्ट्रीय मूल्य, श्रमसंस्कार, रक्तदान, अवयवदान, एड्स प्रतिबंध जागृती, पल्स पोलिओ जागृती, अनुसूचित जाती व जमातीचा विकास, आदिवासींचा विकास, संरक्षण,

जागतिक तापमान वाढ, समुद्री जैवविविधता, आद्रभूमी संवर्धन, अंतराळातील कचरा निर्मुलन, शेअर बाजार गुंतवणूक, प्रदूषण नियंत्रण, मृदा संवर्धन, सर्वाना अन्न मिळण्याचा अधिकार, मानवाधिकार, संतसाहित्य, विज्ञान, लिंग समानता, कित्रांचा विकास व सामाजिक दृष्टीकोन, वैद्यक क्षेत्र, योगा, शाश्वत विकास, राष्ट्रभक्ती व राष्ट्रप्रेम, राष्ट्रीय एकात्मता, सर्वधर्म सहिष्णूता, माहिती तंत्रज्ञान, नॅनो टेक्नॉलॉजी, बचत गट, जैविक शेती, शेतकरी आत्महत्या प्रतिबंध, असंघटित कामगारांचे जीवनमान, आपत्ती व्यवस्थापन, सैन्यभरती प्रक्रिया, लैंगिक अत्याचार प्रतिबंध, ई बँकींग, आतंकवाद निर्मुलन, व्यक्तिमत्त्व विकास, नेतृत्व विकास, ऊर्जा बचत, विविध शासकीय योजनांची जागृती, नियोजन, मालमत्ता अधिकार इत्यादी विषयावरील संशोधनात्मक प्रकरणाचा समावेश प्रस्तुत ग्रंथामध्ये करण्यात आला आहे.

माझ्या या कार्यामध्ये मला राष्ट्रीय सेवा योजनेचे राज्य संपर्क अधिकारी मा.प्रा.डॉ. अतुलजी सोळुंके सर, विभागीय प्रांत कार्यक्रम अधिकारी डॉ. कार्तिकेयन सर, प्रा.डॉ. शरद बोरुडे सर (संचालक रा.से.यो. कार्यक्रम अधिकारी प्रशिक्षण केंद्र अहमदनगर कॉलेज, अहमदनगर), प्रा.डॉ. संजय बोकडे (संचालक, रा.से.यो. स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड) प्राचार्य डॉ. महेश्वरजी बेटकर, प्रा.डॉ. कॅरलाइन डेव्हीड मॅडम (डी.टी.एस.एस. कॉलेज ऑफ कॉमर्स, मुंबई) यांचे मोलाचे मार्गदर्शन या ग्रंथ निर्मितीसाठी लाभले यांचा मी ऋणी आहे.

प्रस्तुत प्रकाशनासाठी अरूणा प्रकाशनचे संचालक प्रा.राजू बिरादार, यांचे मोलाचे सहकार्य लाभले. तसेच मुखपृष्ठ डिझाइनसाठी व टंकलेखनासाठी श्री विरभद्र स्वामी व श्री.नारायण सूर्यवंशी यांचे सहकार्य लाभले त्यांचे मनस्वी आभार.

वाचकांना हा ग्रंथ उपलब्ध करून देत असताना रा.से.यो. कार्यक्रमाधिकार म्हणून मला मनस्वी आनंद होत आहे. सामाजिक जाणीवेच्या संवेदना जागवून राष्ट्रीय व सामाजिक सेवा करण्यासाठी देशातील व्यक्तींच्या मनोवृत्तीने बदल होण्यास, तसेच सामाजिक व राष्ट्रीय प्रश्न ओळखून त्याचे निराकरण होण्यास या ग्रंथाचा निश्चितच मार्गदर्शनात्मक उपयोग होईल. याचबरोबर राष्ट्रीय सेवा योजना अधिकप्रभावीपणे राबविण्यासाठी, रा.से.यो.संचालक, रा.से.यो.कार्यक्रमाधिकारी, रा.से.यो.स्वयंसेवक यांना या ग्रंथातून कार्यप्रवण होण्यासाठी समस्येचे ओळख करून समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी निश्चितच मदत होईल.

संपादक

प्रा. डॉ. अनिल दि. वाडकर

रा.से.यो.कार्यक्रमाधिकारी व

अर्थशास्त्र विभागप्रमुख,

श्री कुमारस्वामी महाविद्यालय, औसा

ता.औसा जि.लातूर.

अनुक्रमणिका

१.	राष्ट्रीय सेवा योजना अर्थ, स्वरूप, व्याप्ती व महत्व	११
	प्रा.डॉ.अनिल दिगंबर वाडकर	
२.	बुडता जन हे न देखवे डोळा	२०
	प्राचार्य डॉ. वेदश्री विजय थिंगळे	
३.	भारतीय संस्कृती आणि पर्यावरण	२३
	डॉ. भाग्यश्री सुधीर भलवतकर	
४.	आपत्ती व्यवस्थापन व राष्ट्रीय सेवा योजना	२७
	प्रा.डॉ.अनिल दिगंबर वाडकर	
५.	शेतकरी आत्महत्या : कारणे, परिणाम आणि उपाय	३०
	प्रा. डॉ. सुनिता आत्माराम टेंगसे	
६.	पर्यावरण संवर्धन आणि राष्ट्रीय सेवा योजना	३५
	प्रा.डॉ.अनिल दिगंबर वाडकर	
७.	वारकरी संतांच्या साहित्यातील पर्यावरणीय दृष्टीकोन	३९
	प्रा. सुधीर गरड	
८.	युवकांच्या सर्वांगीण विकासात राष्ट्रीय सेवा योजनेची भूमिका	४२
	प्रा.डॉ.अनिल दिगंबर वाडकर	
९.	नारायण सुर्वे के काव्य में जनवादी चेतना	४७
	डॉ. विद्या शशिशेखर शिंदे	
१०.	मूल खासी जनजातीय समाज में मानवीय मूल्य	५१
	डॉ. अनीता पंडा	
११.	नारी आत्मनिर्भर कैसे बने	५३
	सहा. प्रा. आशा कवाने	
१२.	संत मीराबाई और बहिणाबाई के काव्य में विश्वबंधुत्व की भावना	५५
	डॉ. चित्रा मिलिंद गोस्वामी	
१३.	तनाव प्रबंधन आज की आवश्यकता	५८
	डॉ. गोकुला भालेराव	
१४.	विकलांग लोगों के प्रति सामाजिक और सरकारी जिम्मेदारी	६३
	प्रो.कल्पना गवली	
१५.	पत्रकारिता का सामाजिक दायित्व	६८
	डॉ. नागरत्ना एन. राव.	

१६.	संत कबीरदास और गुरूनानक के काव्य में भक्ति एवं समन्वय भावना	७१
	डॉ.पी.वी.शोभा	
१७.	जनसंख्या नियंत्रण के लिए सामाजिक जागरूकता	७६
	प्रगती भाऊराव हरले	
१८.	महिला सशक्तिकरण	८१
	प्रो. एन. शान्ति कोकिला	
१९.	महिलाओं की परिवर्तनशील अवस्था और भूमिका	८६
	डॉ.सुचेता पारकर	
२०.	देशभक्ति और राष्ट्रीय मूल्यों का संवर्धन	९२
	डॉ. वैशाली आनंद गोस्वामी	
२१.	नैतिक मूल्यों के संवर्धन में युवाओंका योगदान	१०४
	प्रा. विशाखा कासारे	
२२.	राष्ट्रीय सेवा योजना राष्ट्र निर्माण का आदर्श संघटन	१०७
	प्रा.डॉ.अनिल दिगंबर वाडकर	
23.	How to boost ones immunity to fight any pandemic : with special reference to women	112
	Dr. Caroline David	
24.	The New Education policy 2020 of India	116
	Dr. Caroline David	
25.	Disaster management	121
	Dr. Seema Rani	
26.	Coronavirus: Mapping the Global Pandemic	135
	Mita Mathur	
27.	Ecofeminism in Kamala Markandaya's Nectar in a Sieve	138
	Dr. Ahilya Bharatrao Barure	
28.	Fighting role of medicinal plants against covid-19 by boosting the power immunity	141
	Dr. Anita Dhole	
29.	A Paper on : Clean India Mission	144
	By: Dr. Archana M. Potey	
30.	Women Empowerment through Self-Help Group	148
	Dr. Aruna Anchal	
31.	Management Lessons From the Legendry Epic- "Mahabharata"	153
	Dr. Aruna Deoskar	
32.	Dowry - A Footprint of Subjugation	159
	Prof. Dr. Arundhati Patil Manavlok	

33.	Culturally Responsive Teaching and Diversity	164
	Dr. Bharti Tandon	
34.	An Overview of Space Debris- Elimination and Challenges	165
	Dr. Charu Kalra	
35.	Waste management need of the hour	172
	Gulab Borkar	
36.	Observe and Test what you eat: Simple Adulteration Identification Technique of Homely food	175
	Dr. Jayashri Dinkar Bhirud	
37.	Inculcation Of Core Human Values In Students Through Effective Teaching	179
	Dr. Jugnu Khatter Bhatia	
38.	Impact Of Covid-19 On Mental Health	183
	Jyoti	
39.	Sustainable Development: Need of a Time	194
	Dr. Kaveri Dabhadkar	
40.	Nanotechnology: Today's Science	200
	Kavita Patil	
41.	The Role Of A Teacher In Creating Environmental Consciousness	203
	Ms. Kshama D. Dharwadkar	
42.	Communication Skills in English In the Present Global Scenario	211
	Prof Lata Chari	
43.	National Service Scheme (NSS) and Social Development	215
	Dr. Megha K. Juvekari	
44.	Sustainable Development: Role of Human Being	218
	Dr. Monika Bajaj	
45.	The Basic Concepts Of Indian Philosophy And Their Impact On Indian Society	222
	Prof. Moumita Pal Mukherjee	
46.	Effect of Climate Change on Human Life	228
	Mrs. Neetu Sharma	
47.	Ornamental Fish Farming: An Opportunity for Sustainable Development	230
	Dr. Namrata G. Mahajan	
48.	Government Measures to control Poverty in India	235
	By: Dr. Neha Goel	
49.	Women Education And Marriage	240
	Ningombam Chandraleikhadevi	

50.	Euthanasia – Dying with dignity a human right	242
	Nishchal Subhash Kukade	
51.	Empowering India through Quality Education	247
	Dr. (Mrs.) Nishta Rana	
52.	Role Of Management Skills In Education Scenario	250
	Dr. Papaldeep Gosal	
53.	Sexual Harassment of Women at Workplace	256
	Dr. Poonam P. Nathani	
54.	Oceans: Threat And Management	263
	Dr. Poornima Durairaj	
55.	Dance As An Exciting Career Opportunity	266
	By : Dr Pragati A Thakur	
56.	Blended Learning : The New Norm of Pedagogy	269
	Dr. Prarthita Biswas	
57.	Green Chemistry: Today's need	273
	Dr. (Mrs) Pratiksha Savle	
58.	The Indigenous Groups and an Integral Part of India	277
	Prerna S. Ramteke	
59.	Disaster Management and Governance	281
	Prof. Priti Pohekar	
60.	Awareness For Malnutrition Free India	289
	Dr. R. R. Pachori	
61.	Landscape Design with Nature and Culture	294
	Rashmi Sadhale	
62.	Pollution, Global Warming and Environment	298
	Ms. Ratna Yadav	
63.	Wild Life Conservation: A relation with our life	303
	Ms. Ratna Yadav	
64.	Investment in Stock Market	308
	Reema Joshi	
65.	Challenging Gender Inequality- Role Of Teacher, School & Society	310
	Dr. Reeta Dwivedi	
66.	Social Media And Today's Youth	317
	Prof. Ritu Kashyap	
67.	Social And Emotional Development Of Children During Covid-19	322
	Dr. Rekha Shukla	
68.	A Study Of Pradhan Mantri Jan Dhan Yojana	325
	Dr. shubhangee laxmanrao Diwe	

69.	Role of Information and Communication Technology (ICT) in Teaching Learning	329
	Dr. Sandhya Milind Khedekar	
70.	Sustainable Technologies and Human Consciousness	332
	Dr. Sarina Kalia & Aadya Kalia	
71.	Environmental hazards to save Ozone layer	339
	Dr. Shashi Mawar	
72.	Unorganized Workers Sector And Their Living Standards	342
	Dr. Shital S Salve	
73.	Summary Of Awareness Of Human Right: Women Rights	351
	Dr. Shreyasee Parab	
74.	Social Media and Issues of Privacy	357
	Smitha Shenoy	
75.	Skills Education and Employment Opportunities	363
	Dr. Mrs. Snehal Rajendra Prabhune	
76.	Nutritional empowerment of women for betterment of the society	370
	Prof. Sonal Tuljaram Kame	
77.	The benefits of Sudarshn Kriya	373
	Surekha Ishvar Patil	
78.	Gender Roles and Mental Health of Women in India	374
	Dr. Taruna Malhotra	
79.	Organic Farming: The Need Of The Time	377
	Dr. Tuneera Bhadauria	
80.	Renewable Energy: A Global Need	380
	Smt. Vandana S. Ingle	
81.	Water Conservation...Need Of The Time	385
	Dr. Vijayshree Hemke	
82.	Article On How To Join Armed Forces	390
	Prof. Vinita Rahul Hublikar	
83.	Yoga And Wellness	393
	Dr. Mrs Mayuri Ravindra Joshi	
84.	Drugs –General Introduction	394
	Dr. Nilima Narendra Dixit	
85.	Concept Of Education As Portrayed In The Upanisads	396
	Dr. Shweta Avdhoot Jejurkar	

रूप : कवितेचे

संपादक

प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

प्रा. डॉ. भास्कर ढोके

प्रा. डॉ. संदीप सांगळे

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे

तृतीय वर्ष कला

मराठी अभ्यास पुस्तक : द्वितीय सत्र
(२०२१ पासून)

रूप : कवितेचे

संपादक

प्रा. डॉ. शिरीष लांडगे

प्रा. डॉ. भास्कर ढोके

प्रा. डॉ. संदीप सांगळे

- ❑ रूप : कवितेचे
Rup : Kaviteche
- ❑ © कवितांचे हक्क कवींकडे
संपादनाचे हक्क संपादकांकडे
- ❑ प्रथम आवृत्ती । २६ जानेवारी २०२२
- ❑ प्रकाशक । संस्कृती प्रकाशन
संस्कृती प्रकाशन, ६८८, नारायण पेठ, अप्पा बळवंत चौक, पुणे-३०.
फोन : ०२०-२४४९७३४३, मो. : ९८२३०६८२९२, ९६९९०६०९४७
Email: sanskrutiprakashan@yahoo.com
www. sanskrutiprakashan.com
- ❑ ISBN-978-93-93943-22-4
- ❑ प्रकाशन क्रमांक । ४०२
- ❑ मुद्रक । एस. एस. एंटरप्रायजेस, पुणे
- ❑ मुखपृष्ठ । सुनिल मांडवे
- ❑ मूल्य । ₹ ७०

मराठी साहित्य प्रवाह, प्रकार आणि प्रतिबिंब

संपादक डॉ. सतीश कामत

साहित्याचे प्रवाह आणि प्रकार मूलभूत तत्वांसह आकाराला येत असतात. साहित्यकृतींच्या संहितेमध्येच संरचनात्मक घटक अंतर्भूत असतात. हे सर्व घटक विशिष्ट भूमिकेतून समजून घ्यावे लागतात. म्हणजेच साहित्यकृतींच्या प्रत्यक्ष आस्वादापूर्वी त्यामागचे सैद्धांतिक प्रयोजन अभ्यासणे आवश्यक ठरते. साहित्याचे प्रवाह आणि प्रकार मानले नाहीत तर साहित्यकृतींची रचना, वैशिष्ट्ये, स्वरूप, संकल्पना, परंपरा इत्यादी बाबी अभ्यासता येणार नाहीत. कारण एखादी साहित्यकृती वाचताना वाचक कोणत्या प्रवाहातील आहे, कोणत्या प्रकारातील आहे हे लक्षात येऊन ती वाचत असतो. म्हणजेच साहित्याचे प्रवाह आणि प्रकार यांचे भान ठेवूनच वाचक वाचनकार्य करतो असे म्हणता येते. सैद्धांतिक चर्चा आणि साहित्यकृतींचे चिकित्सा हा दृष्टिकोन समोर ठेवून प्रस्तुत संपादित ग्रंथाची मांडणी केली आहे.

डॉ. सतीश कामत
संपादक

● मराठी साहित्य : प्रवाह, प्रकार आणि प्रतिबिंब

● संपादक डॉ. सतीश कामत

● शब्दालय प्रकाशन

शब्दालय प्रकाशन

शब्दालय प्रकाशन

मराठी साहित्य : प्रवाह, प्रकार आणि प्रतिबिंब

संपादक

डॉ. सतीश कामत

शब्दालय प्रकाशन, श्रीरामपूर

अनुक्रम

१. दलित साहित्य : संकल्पना, स्वरूप आणि परंपरा
डॉ. सतीश कामत
२. महानगरीय साहित्य : संकल्पना, स्वरूप आणि परंपरा
डॉ. संजय नगरकर
३. स्त्रीवादी साहित्य : संकल्पना, स्वरूप आणि परंपरा
डॉ. सुभाष पाटील
४. ग्रामीण साहित्य : संकल्पना, स्वरूप आणि परंपरा
डॉ. पांडुरंग गावडे
५. उत्तर-आधुनिकता आणि मराठी कविता
डॉ. गोविंद काजरेकर
६. उत्तर-आधुनिकता आणि मराठी नाटक
प्रा. राजरत्न दवणे
७. कथा : एक साहित्यप्रकार
डॉ. गोमटेश्वर पाटील
८. कादंबरी : एक साहित्यप्रकार
डॉ. सतीश कामत
९. नाटक व एकांकिका या साहित्यप्रकारांचे स्वरूप व वाटचाल
डॉ. निवृत्ती कार्वेकर
१०. कविता : एक साहित्यप्रकार
डॉ. प्राजक्ता शिंदे
११. बकऱ्याची बॉडी
समकालीन वास्तवाला भिडणाऱ्या कथांचा संग्रह
डॉ. भास्कर ढोके
१२. मुक्काम पोस्ट सांस्कृतिक फट
वास्तव आणि कल्पकतेचे नेटके मिश्रण
डॉ. नानासाहेब यादव

आदिवासी साहित्य : संकल्पना, स्वरूप व वाटचाल

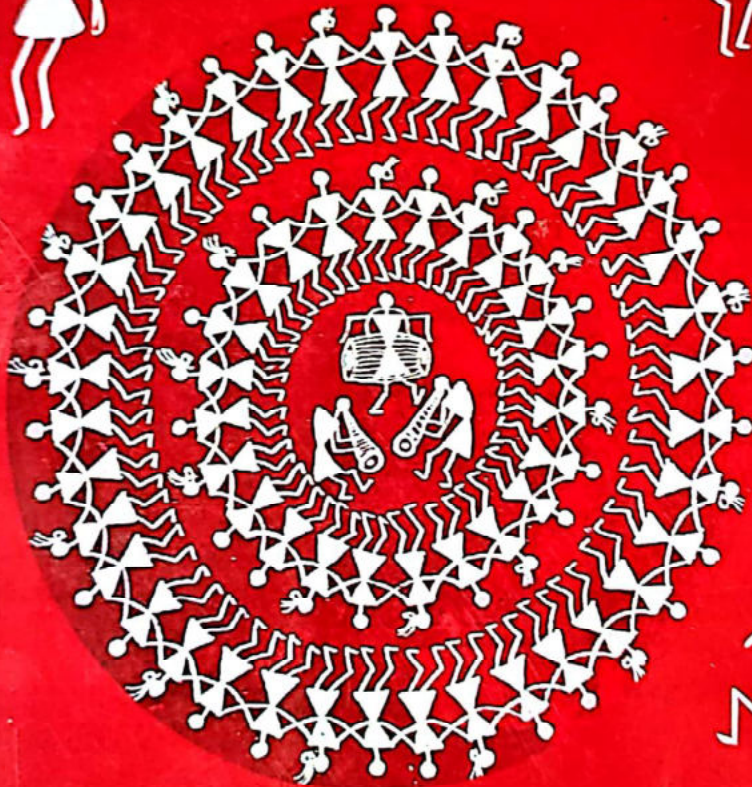
संपादक :

प्राचार्य डॉ. शिवलिंग मेनकुदळे

डॉ. पांडुरंग भोसले

डॉ. सचिन रुपनर

डॉ. पौर्णिमा कोल्हे

ISBN : 978-81-948864-6-4

आदिवासी साहित्य : संकल्पना, स्वरूप व वाटचाल
Aadivasi Sahitya : Sankalpana, Svarup Va Vatchal

संपादक : प्राचार्य डॉ.शिवलिंग मेनकुदळे, डॉ.पांडुरंग भोसले,
डॉ.सचिन रुपनर, डॉ. पौर्णिमा कोल्हे

सर्व हक्क : डॉ.पांडुरंग भोसले

भ्रमणध्वनी : ९४२०९७७८२२, ९४२३२५५०३८

ई-मेल : sachinrupnar@gmail.com

प्रकाशक :

सौ.सोनी अहिरे - मोरे

आविष्कार प्रकाशन,

सोमाटणे, तळेगाव दाभाडे, पुणे-४१२१०६

भ्रमणध्वनी : ९९६०१६९९७४, ८३९००४७१७४

ई-मेल : aavishkarprakashan@gmail.com

अक्षरजुळणी/मुद्रक :

श्री. मनोज घोडके, श्री. दीपक मोरे

भ्रमणध्वनी : ८३९००४७१७४, ९९६०१६९९७४

मुखपृष्ठ : श्रीराम रसाळ

प्रथमावृत्ती : ५ सप्टेंबर २०२१

मूल्य : रू. ४९०/-

* या पुस्तकात समाविष्ट असलेल्या लेखातील मतांशी संपादक मंडळ सहमत असेलच असे नाही.

आदिवासी कादंबऱ्यांमधील अंधश्रद्धेचे चित्रण

सारिका शिवराम गांगुर्डे, नाशिक

प्रस्तावना :

मराठी साहित्यामध्ये 'कादंबरी' या साहित्यप्रकाराची दीर्घ परंपरा आहे. स्वातंत्र्योत्तर काळामध्ये मानवी जीवन झपाट्याने बदलत गेले आहे. त्याचाच मूलगामी परिणाम साहित्यनिर्मितीवरही घडून आला. समाजातील उपेक्षित घटकांना एक भान आले व त्यांची अस्मिता जागृत झाली. त्यामधून ग्रामीण साहित्य, दलित साहित्य, मुस्लिम साहित्य, जनवादी साहित्य व आदिवासी साहित्य इत्यादी नवनवे प्रवाह मराठी साहित्यामध्ये निर्माण होऊ लागले. सर्व साहित्यप्रवाहांमधून त्या-त्या जाती-जमातीचे विशिष्ट लोकजीवन, संस्कृतीचे दर्शन आपल्याला घडू लागले.

आदिवासी साहित्यनिर्मिती होत असताना नवे नवे अनुभव व शिक्षणाबरोबरच अभिव्यक्तीही बदलत गेली. आदिवासी व ग्रामीण समाजातील शिकून पुढे आलेली साहित्यिक मंडळी आदिवासी जीवनाचे चित्रण रेखाटू लागली. आदिवासी जीवनाकडे वेगवेगळ्या निमित्ताने आकर्षित झाल्यानंतर त्यांच्याकडून आदिवासी जीवनावरील साहित्याचे लेखन होऊ लागले. आदिवासी कविता, कादंबरी, कथा, नाटक, चरित्र, आत्मचरित्र इत्यादी साहित्यप्रकारांमध्ये विविधांगी दृष्टिकोनातून आदिवासी साहित्यात लेखन झालेले आढळते. यापैकी कादंबरी वाङ्मय या साहित्यप्रकारामुळे आदिवासी संस्कृती, लोकदैवते, लोकतत्त्वे, लोकजीवन, अंधश्रद्धा इत्यादींचे वैशिष्ट्यपूर्ण लेखनशैलीत मराठी साहित्याच्या क्षेत्रात एक मोलाची भर पडली. आदिवासी साहित्य हे आदिवासी लेखक व आदिवासीतेतर लेखक यांनी लिहिलेला एक अनुभवाचा खजिनाच आहे. मराठी आदिवासी कादंबरीचा अभ्यास करत असताना असे लक्षात येते की, अनेक आदिवासी कादंबऱ्यांमधून आदिवासी जीवनशैलीचा, त्यांच्या रूढी, परंपरा, प्रथा, अंधश्रद्धा इत्यादींचे चित्रण मोठ्या प्रमाणात आलेले आढळते व साहित्यिक स्वाभाविकपणे ते चित्रित करीत असतो.

आदिवासी कादंबऱ्यांचे स्वरूप :

आदिवासी लोकमनावर अंधश्रद्धेचा मोठा पगडा आहे. आदिवासी रूढी, (२६०) / आदिवासी साहित्य : संकल्पना, स्वरूप व वाटचाल

(स्वरूप आणि प्रासंगिकता)

डॉ. संदीप बी. काळे

स्त्रीवाद

(स्वरूप आणि प्रासंगिकता)

संपादक

डॉ. संदीप बी. काळे

आधार पब्लिकेशन्स, अमरावती

स्त्रीवाद (स्वरूप आणि प्रासंगिकता)

■ डॉ. संदीप बी. काळे

■ प्रथम आवृत्ती — दि. ०८ मार्च २०२२

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,
वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/-

ISBN- 978-93-91305-97-0

सूचना:- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

स्त्रीवाद (स्वरूप आणि प्रासंगिकता)

■ डॉ. संदीप बी. काळे

■ प्रथम आवृत्ती — दि. ०८ मार्च २०२२

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,

वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/-

ISBN- 978-93-91305-97-0

सुचना:- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

15	आर्थिक स्त्रीवाद	प्रा. डॉ. वर्षा गंगणे	116
16	स्त्रीवादी सिध्दांत आणि स्त्री-पुरुष असमानता	प्रा. डॉ. विजया या. मुळे	122
17	स्त्रीवाद महिला सबलीकरण	डॉ. सुषमा शंकरराव प्रधान	132
18	महिला सबलीकरणाची मध्ययुगीन पार्श्वभूमी	डॉ. जयदेवी पवार	139
19	मराठी स्त्रीवादी साहित्य	प्रा. डॉ. वैशाली जाधव	145
20	स्त्रीवादी मानसशास्त्र	सौ. सविता दरेकर	150
21	स्त्री सुधारणा व कर्मवीर व्यंकटराव रणधीर	आबासाहेब माणिकराव देशमुख	162
22	अनसूयाबाई आणि मी: स्त्रीवादी पाहाणी (पु. बा. काळे)	डॉ. रंजना श्रीकांत नेमाडे	166
23	भारतीय स्त्रीवाद : संकल्पना आणि मुद्दे	मरकटे कौशल्या रामचंद्र	177
24	स्त्रीवाद आणि महिला सबलीकरण	प्रा. अरुण डी. मोरे	183

मराठी स्त्रीवादी साहित्य

प्रा. डॉ. वैशाली जाधव

(के.एस.के.डब्ल्यु कॉलेज,सिडको,नाशिक)

स्त्रीवाद आणि स्त्रीसाहित्याबद्दल अनेकानेक चर्चा होतात आणि त्यातून वेगवेगळे मतप्रवाह साहित्यात भर पाडत असतात त्यातून त्या स्त्रीच्या वेगळेपणाची आणि स्वत्वाचा वेगळेपणाची जाणीव होते ज्या वेळेस तिला ही जाणीव होते त्या जाणिवेतून ती स्वत्वाचाशोध घेऊ लागते त्यातून निर्माण होणारे साहित्य म्हणजे स्त्रीवादी साहित्य म्हणावे त्यात तिचे जगणे, वागणेबोलणे-, संस्कृती ,परंपरा यांच्या विषयीचे तुमचे विचार या आणि अन्य घटकांचा समावेश होत असतो. साहजिकच पुरुषी लेखनापेक्षा ते वेगळे ठरते वास्तविक त्यातही बरीच गुंतागुंत असते साहित्याच्या आविष्कारातून निर्माण होणाऱ्या साहित्याला स्त्रीवादी साहित्य म्हणता येईल का ? या विचाराला छेद देणारे अनेक मतप्रवाह आहेतपरंतु असे वाटते की , ज्यामध्ये जटिलता, धूसरता यांची जाणीव जिथे होते तेथे स्त्रीवादी साहित्य म्हणता येते. बाईपणाचा, तिच्या असण्याचा, तिच्या अस्तित्वाचा आणि एकंदरीतच अस्मितेचा समग्र भावनेने वेध घेणारे ,आत्मशोध घेऊन त्या मार्गाने प्रवास करणारे लेखन म्हणजे स्त्रीवादी साहित्य म्हणता येईल. परंतु त्यावेळी हीच स्त्रीआपल्या दुःखाची करून कहाणी सांगते. दया, सहानुभूती निर्माण करते आणि त्यातून जे लेखन करते त्याला स्त्रीवादी साहित्य म्हणता येणार नाही कारण ते स्त्रीवादाच्या कसोटीला उतरणारे नसते.

स्त्रीवादाच्या या चर्चेत ठळक मुद्दा महत्वाचा आहे की, ज्यामध्ये समाज परिवर्तन घडवून आणणारे स्त्री जाणिवेच्या विविध दृष्टिकोनाचा अभ्यास करणारे, तिच्या विषयी भिन्नभिन्न पातळ्यांवरील आविष्कार ज्यातून आढळून येतो त्यावेळी स्त्री पुरुष विषमतेच्याबाबतीत प्रश्नांची-,समस्यांची, समानतेची चर्चा होते परंतु ही सर्व चर्चा आणि दृष्टिकोनाची कारणमीमांसा होत असतांना त्यावर काळाच्या टप्प्याचाही प्रभाव होतो कारण स्त्री म्हणून ती घडतांना तिला विविध टप्प्यावर आलेले अनुभव ज्यावेळेस ती व्यक्त करते त्यावेळे पुरुषप्रधानतेकडून त्याला काही केलेले लेखन हे अधिक प्रखर प्रमाणात विरोधही होतो पण या कसोटीला उतरताना

स्त्रीवाद

(काल आणि आज)

संपादक

डॉ. प्रतिभा एस. जाधव

स्त्रीवाद (काल आणि आज)

■ डॉ.प्रतिभा सुरेश जाधव

■ प्रथम आवृत्ती — दि. ८ मार्च २०२२

© प्रकाशक व संपादक

■ प्रकाशक

आधार पब्लिकेशन, अमरावती.

हनुमान मंदिराजवळ, पाठ्यपुस्तक मंडळा समोर,
वि.म.वि.कॉलेज मागे, अमरावती

मो. ९५९५५६०२७८

email- aadharpublication@gmail.com

■ मुखपृष्ठ संकल्पना

विलास पवार

सरिता ग्राफिक्स, अमरावती

■ अक्षरजुळवणी

सरिता ग्राफिक्स,

कठोरा रोड, अमरावती

■ Price : 400/-

ISBN- 978-93-91305-96-3

सुचना:- सदर अंकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखास, संपादक, प्रकाशक, मालक, मुद्रक जबाबदार राहणार नाही. या अंकामध्ये प्रकाशित झालेले लेख लेखकाचे त्यांचे वैयक्तिक मत आहे.

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	लेख	लेखक	पु.क्र.
1	स्त्रीवादी मानसशास्त्र	श्रीमती गिरी अश्विनी अशोक	1
2	स्त्रीवादी साहित्य: भूमिका आणि स्वरूप	डॉ. संजय शेजव	10
3	एकविसाव्या शतकातील नव्या जाणीवांचे स्त्रीवादी मराठी साहित्य	प्रा. सौ. सुनिता प्रदिप रंगारी	18
4	साहित्य क्षेत्रातील महिलांचे योगदान	प्रा. डॉ. अनुराधा रा. मुळे	26
5	मराठी स्त्रीवादी साहित्य	प्रा.डॉ. मेघमाला अं. मेश्राम	30
6	स्त्री कालची आणि आजची	सौ .रूपाली राहुल जाधव	36
7	भारतातील स्त्री-मुक्ती चळवळ	प्रा. डॉ. रविंद्र वाघ /वैशाली अशोकराव निकम	38
8	भारतीय स्त्रीवाद: समस्या आणि उपाय	योगेश्वर रमेश जोगी	51
9	स्त्रीवाद : - मूळ आणि विकास	डॉ. गोपालकृष्ण गणपतराव कुंभरे	59
10	स्त्रीवाद—सामाजिक, आर्थिक व राजकीय न्याय	डॉ. अस्मिता आर. ठोंबरे	69
11	स्त्रीवादी साहित्य : इतिहास, संकल्पना व स्वरूप	प्रा.डॉ.दीपक सूर्यवंशी	79
12	स्त्रीवाद आणि स्त्रीमुक्ती	प्रा. डॉ. अरविंद बा. पाटील	86
13	मराठी साहित्य व स्त्रीवाद	डॉ. सुवर्णा राजेश जाधव	92

14	भारतीय स्त्री-वाद, समस्या व उपाय	सौ. शैलजा चंद्रकांत जाधव	102
15	स्त्रीवाद आणि भारतीय कामकरी महिला	प्रा.डॉ.राखी श्रीराम तुरस्कर	108
16	अजून स्त्री 'व्यक्ती' का नाही?	कु.उज्वला नामदेव जानवे	115
17	स्त्रीवाद आणि मानवी हक्क	डॉ. कैलाश वि. बिसांदे	123
18	स्त्रीवादाच्या पाऊलखुणा	डॉ. छाया महाजन	132
19	स्त्रीवादाचे मुख्य प्रवाह	प्रा. भोजराज व्ही. बोदेले	140
20	अजून स्त्री 'व्यक्ती' का नाही ?	श्रीमती अर्चना युवराज मोरे	147
21	स्वातंत्र्यपूर्व भारतातील स्त्रीवादी चळवळी आणि मतदानाचे अधिकार	रविराज अंबादास वटणे	149
22	स्त्रीवादी चळवळ आणि आधुनिक विचारधारा	Dr. Aruna S Thool (Deogade)	158
23	पितृसत्ताक व्यवस्थेविरोधातील संघर्षकथा: जनाक्का शिंदे	डॉ. सुभाष बेंजलवार	165
24	स्त्रीवाद : एक चळवळ	Dr. Vijay Krushnarao Kale	176

स्वातंत्र्यपूर्व भारतातील स्त्रीवादी चळवळी आणि मतदानाचे अधिकार
रविराज अंबादास वटणे

सहाय्यक प्राध्यापक, के.एस.के.डब्ल्यू. महाविद्यालय सिडको नाशिक, महाराष्ट्र
ई मेल: ravirajvatne@cidcocollegenashik.ac.in, मो.न.९८८१९७८१०९)

घोषवारा

भारतातील स्त्रीवाद म्हणजे भारतातील महिलांसाठी समान राजकीय, आर्थिक आणि सामाजिक हक्क आणि संधी परिभाषित करणे, स्थापित करणे आणि त्यांचे रक्षण करणे या चळवळींचा संच आहे. हा भारतीय समाजातील महिलांच्या हक्कांचा प्रयत्न आहे. जगभरातील त्यांच्या स्त्रीवादी समकक्षांप्रमाणे, भारतातील स्त्रीवादी लैंगिक समानता शोधतात: समान वेतनासाठी काम करण्याचा अधिकार, आरोग्य आणि शिक्षणात समान प्रवेशाचा अधिकार आणि समान राजकीय अधिकार.^[१] भारतीय स्त्रीवाद्यांनी भारताच्या पितृसत्ताक समाजातील संस्कृती-विशिष्ट मुद्द्यांवर देखील लढा दिला आहे, जसे की वारसा कायद्या. १९ व्या शतकापासून सुधारणा कार्यात सहभागी होण्यास सुरुवात केलेल्या भारतीय महिलांनीही बदलाची क्षमता पाहिली. त्यांनी राजकीय हक्क आणि विशेषतः मताधिकाराच्या मागण्यांसाठी त्यांचे प्रयत्न वाढवले. भारतीय राष्ट्रवादींसोबत जोडलेल्या भारतीय स्त्रीवाद्यांनी ब्रिटीश मताधिकारवाद्यांकडून तसेच त्यांची स्वतःची स्वायत्तता मागितली, ज्यामुळे महिलांकडून एकसंध ओळख किंवा मागण्यांचा समूह विकसित होण्यास प्रतिबंध झाला. तीन गोलमेजांचा अहवाल ब्रिटीश संसदेच्या संयुक्त समितीकडे पाठवण्यात आला होता ज्यामध्ये मतदानाचे वय २१ पर्यंत कमी करण्याची शिफारस केली गेली होती, परंतु मालमत्ता आणि साक्षरता प्रतिबंध तसेच त्यांच्या वैवाहिक स्थितीवर महिलांच्या पात्रतेचा आधार घ्यावा. तसेच प्रांतीय विधानमंडळांमध्ये महिला आणि जातीय गटांसाठी विशेष कोटा प्रदान केला आहे. या तरतुदी भारत सरकारच्या अधिनियम १९३५ मध्ये अंतर्भूत करण्यात आल्या होत्या. जरी याने निवडणूक पात्रता वाढवली, तरीही या कायद्याने भारतातील फक्त २.५% महिलांना मतदान करण्याची परवानगी दिली. मताधिकाराचा विस्तार करण्यासाठी पुढील सर्व कृती राष्ट्रवादी चळवळीशी जोडल्या गेल्या, ज्याने स्त्रियांच्या प्रश्नांपेक्षा स्वातंत्र्याला उच्च प्राधान्य मानले. १९४६ मध्ये भारताच्या संविधान सभेची निवड झाली तेव्हा १५ जागा महिलांच्या वाट्याला गेल्या. त्यांनी नवीन संविधानाचा मसुदा तयार करण्यास मदत केली आणि एप्रिल १९४७ मध्ये विधानसभेने सार्वभौमिक मताधिकाराच्या प्रमुखाला सहमती दिली. जुलैमध्ये निवडणुकांसाठीच्या तरतुदी स्वीकारण्यात आल्या, ऑगस्टमध्ये भारताला ब्रिटनपासून स्वातंत्र्य मिळाले

डॉ. प्रतिभा एस. जाधव

(समीक्षक, वक्ता, साहित्यिक, एकपात्री कलाकार, कथाकथनकार, निवेदिका)

एम.ए., डी.एड., बी.एड., एम.एड., सेट (मराठी, शिक्षणशास्त्र)

मराठी विभागप्रमुख, पीएच. डी. मार्गदर्शक,

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, लासलगाव, ता निफाड, जि. नाशिक

प्रकाशित पुस्तके :

- १ अक्षरांचं दान (काव्यसंग्रह), २०१० मध्ये प्रकाशित, प्राजक्त प्रकाशन, नाशिक
- २ मी अरुणा बोलतेय... (एकपात्री नाटक, २०१५) प्रतिमा पब्लिकेशन, पुणे
- ३ काळोखाला दूर सारुन... (ललित लेखसंग्रह, २०१६) शब्दालय प्रकाशन, श्रीरामपूर
- ४ श्वास मोकळा घेते (काव्यसंग्रह संपादन, २०१९, आम्ही लेखिका, नाशिक शाखा)
- ५ संवाद श्वास माझा... (काव्यसंग्रह, २०२०, संवेदना प्रकाशन, पुणे)
- ६ अस्वस्थतेची डायरी (ललित लेखसंग्रह, २०२१, संवेदना प्रकाशन, पुणे)
 - सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठातर्गत पीएच.डी. मार्गदर्शक म्हणून कार्यरत
 - महाराष्ट्र राज्य विश्वकोश निर्मिती मंडळावर समीक्षक-लेखक म्हणून कार्यरत
 - यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक येथील कुसुमाग्रज अध्यासनाच्या सल्लागार समितीवर कुलगुरु नियुक्त सदस्य म्हणून कार्यरत.
 - नाशिक येथे संपन्न ९४ व्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनातील निमंत्रित कवयित्री
 - झी मराठी, मायबोली. झी २४ तास. टीवी ९, कलर्स मराठी या विविध वहिन्यांवर मुलाखती व इतर कार्यक्रम प्रसारित
 - मी जिजाऊ या एकपात्री प्रयोगाचा शुभारंभ मॉरिशस येथील महात्मा गांधी ऑडिटोरियम येथे २५ मे २०१६ रोजी संपन्न
 - सिंगापूर येथील आंतरराष्ट्रीय परिषदेत दि. २४ नोव्हें. २०१८ रोजी मी सावित्री ज्योतिबा फुले हा एकपात्री प्रयोग सादर
 - सिंगापूर येथे पर्यटन मंत्रालयाद्वारे ग्लोबल सिटीझन ऑफ इंडिया २०१८ हा पुरस्कार प्रदान
 - युनिव्हर्सल टॅलेंट बुक ऑफ रेकॉर्ड्स मध्ये नोंद २०१८
 - मी अरुणा बोलतेय या पुस्तकास राज्य पुरस्कार प्राप्त.
 - चित्रलेखा या महाराष्ट्रातील अग्रणी साप्ताहिकात महिला सबलीकरण व युवा जनजागृती च्या कार्यासंदर्भात दखल घेत जून २०१८ मध्ये मुलाखत प्रसिध्द
 - विविध राष्ट्रीय आंतरराष्ट्रीय जर्नल्समधून विविध विषयांवरील पत्रासहून अधिक शोधनिबंध प्रसिध्द
 - सदस्य, अखिल भारतीय मराठी चित्रपट महामंडळ
 - दैनिक सकाळमध्ये अंतर्नाद या सदरात (२०१९), दैनिक पुण्यनगरीमध्ये अर्धे आकाश तिचेही (२०२०), तिचे जगणे-तिची आशा (२०२१) या सदरात साप्ताहिक लेखन प्रसिध्द
 - सायंदैनिक सद्वांद्री टाइम्स (औरंगाबाद) यात प्रतिभासंवाद हे साप्ताहिक सदरलेखन सुरु आहे.
 - सदस्य, महाराष्ट्र साहित्य परिषद, शाखा - नाशिक रोड
 - विविध दिवाळी अंक, नियतकालिके यातून सातत्याने लेखन
 - भिवंडी येथून प्रकाशित होणाऱ्या प्रसिध्द लक्ष्यवेध दिवाळी अंक २०१६ च्या मुखपृष्ठावरील सेलिब्रेटी झळकण्याचा बहुमान प्राप्त
 - सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ बहिःशाल मंडळाच्या व्याख्यात्या व ग्रंथअन्वेषक आहेत
 - महाराष्ट्रभर विविध विषयांवर ५०० हून अधिक व्याख्याने दिली आहेत.
 - थिंक महाराष्ट्र डॉट कॉम या वेबपोर्टलवर डॉ. प्रतिभा जाधव प्राथमिक शिक्षिका ते डॉक्टरेट प्राध्यापिका हा विशेष मुलाखतकळा दीर्घलेख जून २०१६ मध्ये प्रसिध्द.
 - आवाज इंडिया टीवी या राष्ट्रीय वाहिनीवरील हम बेटियाँ सावित्री की या कार्यक्रमात २७ सप्टेंबर २०१६ रोजी मुलाखत प्रसारित
 - वेग न्यूज झी २४ तास या वाहिनीवर मुलाखत प्रसारित
 - मिससेस नाशिक २०१४ चा बहुमान प्राप्त

विविध संस्थांच्या पदाधिकाारी

- १) काव्यप्रतिभा विविध बहुदेशीय संस्थेच्या संस्थापक अध्यक्षा
- २) साहित्यसखी महिला मंच, नाशिक यांच्या संस्थापक अध्यक्षा
- ३) अखिल भारतीय चित्रपट महामंडळ, सदस्य
- ४) थंडरबोल्ट एक परिवर्तन या राज्यव्यापी सामाजिक संस्थेच्या नाशिक जिल्हाध्यक्ष
- ५) माणुसकीची शाळा या अभिनव अभियानातील कार्यकर्ती - शिक्षिका
- ६) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर राज्यव्यापी सामाजिक, साहित्यिक संस्थेच्या जिल्हाध्यक्ष
- ७) आम्ही लेखिका या संस्थेच्या नाशिक शाखा, जिल्हाध्यक्ष

Aadhar Publications

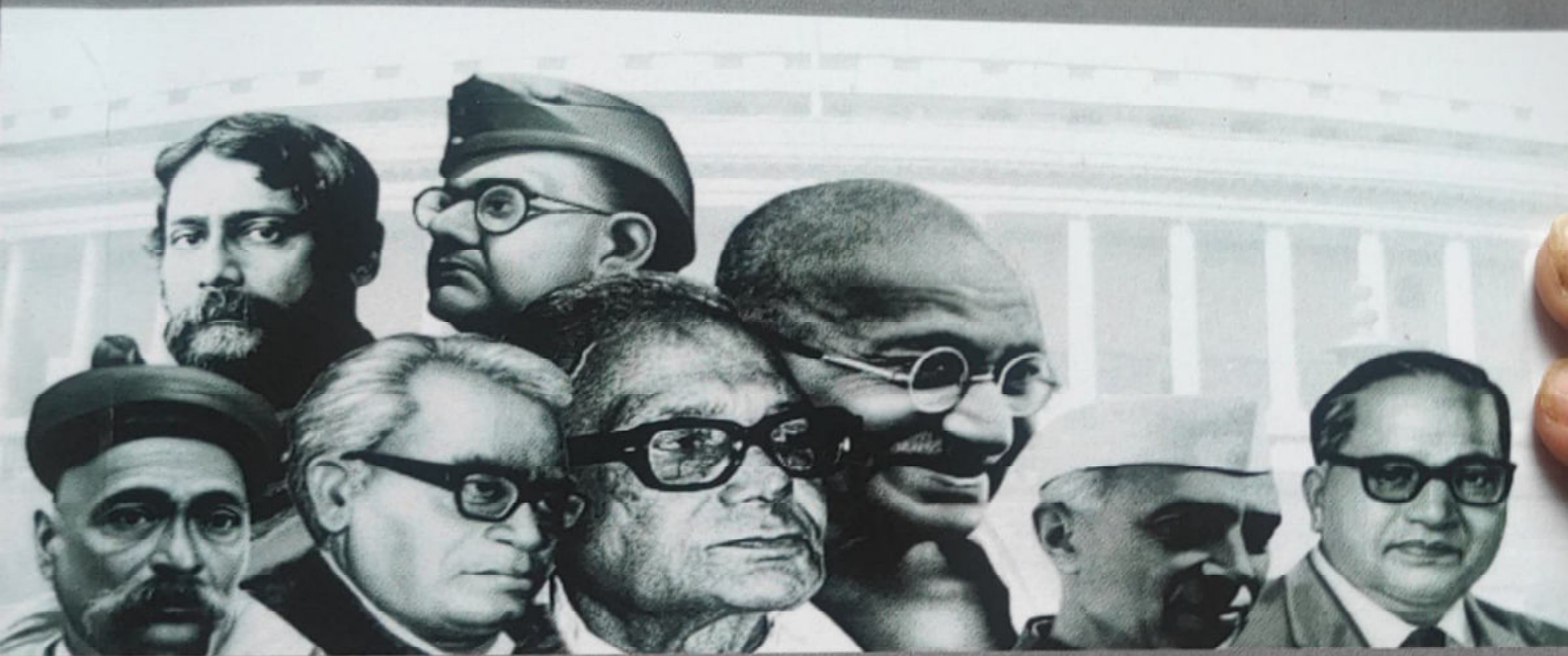
New Hanuman Nagar, Infront of Pathyapustak Mandal, VMV Road, Amravati - 444604.

Email - aadharpublication@gmail.com. M : 9595560278

ISBN : 978-93-91305-96-3

MODERN INDIAN POLITICAL THOUGHTS

Editor
Dr. Sandip B. Kale

1	Dr. B.R. Ambedkar on Democracy D.S.Shambharkar	1
2	Raja Ram Mohan Roy Thoughts on News paper Mr.Nandkumar Baburao Banate	7
3	Relevance of Gandhism Assoc. Prof. Angela Dias e Rodrigues	13
4	Aurobindo's Spiritual Nationalism Dr. Uttam Kumar Mukherjee	17
5	Raja Ram Mohan Royas a Great Humanitarian and Social Reformer Dr. Krupal H.S.	22
6	Spiritual Nationalism of Sri Aurobindo Dr. Poorva Bhonde	27
7	Manava Seva Madhava Seva : Spiritualisation of Politics by Mahatma Gandhi Joseph P Benadict	32
8	Mahatama Gandhi's thought on Swarajya; Reflection on "Hind Swaraj" Mrs. Padma Khangai	38
9	Educational Thoughts of Dr. B.R. Ambedkar Sulabha S. Wagde	42
10	Dr. B R Ambedkar as a Political Philosopher Noureen	48
11	Youth Icon Swami Vivekanand Mrs. Swati Shekhar Joshi	52
12	The Great Social Reformer: Arvind Ghosh Pro. Vijay P. Suryavanshi	58
13	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकीय विचार आणि जागतिक शांतता Sudhakar Kambale	65
14	ई. व्ही. रामस्वामी पेरियार डॉ श्रीनिवास भोंग	71

15	काव्यद्वारा मानवता वाद — संत कबीर	डॉ.सरिता इंगळे	79
16	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे लोकशाही संदर्भातील विचार प्रा. श्री. आर. के. सुर्यवंशी		87
17	मानवेंद्रनाथ रॉय (एम.एन. रॉय)	डॉ.सुनिल पिंपळे	90
18	भारतीय असंतोषाचा जनक : बाल गंगाधर टिळकांचा राजकीय परिपेक्ष्य	रविराज अंबादास वटणे	95
19	राष्ट्र विकासात पंडित जवाहरलाल नेहरू यांचे योगदान डॉ. संभाजी संतोष पाटील		101
20	गांधीवाद	डॉ. मनिष सोनवणे	110
21	“Waiting for a visa” –is a Profound Expression of Experiencing Untouchability During 20 th Century by Babasaheb Dr. B.R. Ambedkar & Abolished Through Constitution – Supreme law to Strengthen Azaad Republicindia	Dr. Indira P	118
22	Jayaprakash Narayan’s Experiment with Socialism and Marxism: An Unforgettable Saga Dr. Purnendu Kumar Kar		124

भारतीय असंतोषाचा जनक : बाल गंगाधर टिळकांचा राजकीय परिपेक्ष्य

रविराज अंबादास वटणे

सहाय्यक प्राध्यापक, के.एस.के.डब्ल्यू. महाविद्यालय सिडको नाशिक,

ई मेल: ravichimani@gmail.com, मो.न.9881978109

१. गौणवारा:

लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळक, असाधारण उर्जा असलेला, महान मन, प्रबळ इच्छाशक्ती आणि चारित्र्य असलेला भारतीय राजकारणी होय. इंग्रजांनी बाळ गंगाधर टिळकांना भारतीय अशांततेचे जनक म्हटले. बाळ गंगाधर टिळक हे भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीचे पहिले नेते होते आणि त्यांच्यामुळे भारतीय राष्ट्रवादाचा गाभा होता, त्यांना लोकमान्य ही नवीन मानद पदवी देखील देण्यात आली होती. टिळकांना स्वराज्याचे नवोदित जनक म्हणून ओळखले जाते कारण ते पहिल्या स्वातंत्र्य चळवळीतील एक नेते होते. बाळ गंगाधर टिळक हे भारतीय राष्ट्रवादी, पत्रकार, शिक्षक, समाजसुधारक, वकील आणि भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीचे लोकप्रिय नेते होते. लोकमान्य ही पदवी त्यांना लोकांनी बहाल केली, ज्याचा अर्थ "लोकांनी नेता म्हणून स्वीकारलेला" आहे. मातृभूमीवर असलेली मनापासूनची भक्ती तिच्या मागणीत व्यक्त केली. श्री अरविंदोच्या शब्दांत ते दोन किंवा तीन प्रमुख पुरुषांपैकी एक होते संपूर्ण राष्ट्राने भारताला पूज्य केले आणि त्याचे अनुसरण केले. एक 'राष्ट्रीय प्रयत्नाचा अवतार', राजकीय कारणासाठी तुरुंगवास भोगणारा पहिला भारतीय. लोकमान्य टिळकांनी त्यांचे जीवन देशाच्या सेवेसाठी, आत्मत्याग आणि दुःखासाठी सतत समर्पण केले. ज्यांनी स्वातंत्र्याच्या लढ्यात परिवर्तन घडवले. स्वातंत्र्याच्या लढ्यात आधुनिक विचारधारा आणि डावपेचांचा समावेश करून स्वातंत्र्य चळवळीचा मार्ग बदलणाऱ्या सुरुवातीच्या राष्ट्रवादींपैकी एक टिळक होते. ते भारतातील स्वराज्य किंवा स्वराज्यासाठी उभे राहिलेल्या पहिल्या नेत्यांपैकी एक आहेत. "स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे आणि तो मी मिळवणारच" हे वाक्यही त्यांनी लोकप्रिय केले.

२. सुचनक शब्द : राष्ट्रवादी, स्वराज्य, चळवळ, स्वदेशी, होमरूल

३. प्रस्तावना :

टिळकांचा जन्म २३ जुलै १८५६ रत्नागिरी (बॉम्बे प्रेसिडेन्सी) येथील चित्पावन ब्राह्मण कुटुंबात झाला. त्यांचे वडील शिक्षक आणि संस्कृत विद्वान होते. टिळक १६ वर्षांचे असताना त्यांचे निधन झाले. १८७१ मध्ये टिळकांनी तापीबाई (पुढे सत्यभामाबाई) यांच्याशी विवाह केला. १८७७ मध्ये त्यांनी पुण्याच्या डेक्कन कॉलेजमधून गणित विषयात कला शाखेची पदवी घेतली^[१]. कायद्याचा (LLB)

MODERN INDIAN POLITICAL THOUGHTS

■ Dr. Sandip B. Kale

■ *First published*, – 14th April – 2022.

© Editor & Publisher

■ Published by

Prof. Virag Gawande for
Aadhar Publications,
Behind Govt. VISH,
New Hanuman Nagar,
Amravati – 444 604.

■ Printed by

Aadhar Publications,

■ Notice

The editor, publisher, owner, printer will not be responsible for the articles published in this issue. The articles published in this issue are the personal views of the authors.

■ Price : 400/-

■ ISBN- 978-93-91305-61-1

Dr. Sandip B. Kale

M. A., SET, Ph. D.

Assistant Professor & Head,
Department of Political Science,
Yeshwant Mahavidyalya, Seloo,
Dist. Wardha (M. S.)

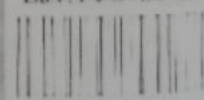
- Teaching Experience : 12 years for U. G. & 3 years for P. G.
- Research Publication : More than 40 research paper published in peer reviewed national and international research journal.
- Paper Presentation : More than 100 research paper presented in various national and state level conferences and seminars.
- More than 100 articles published in various news papers.
- More than 150 public speeches in various college and social functions.
- Convener of one national conference and two national seminars.
- Awards :
 1. State Level "Anandi Sahitya Puraskar - 2018" for reference book on Human Rights & Right to Information.
 2. State Level "Sahitya Ratna Puraskar - 2015".
 3. Shivba Prerana Puraskar.
 4. State Level Research Paper Competition Award.
- Member :
 1. Executive Member : Maharashtra Rajyashstra Aani Lokprashasan Parishad.
 2. Executive Member : Vidarbha Rajyashatra Pradhyapak Parishad, Nagpur.
 3. Executive Member : Dr. B. L. Bhole Vichar Manch, Nagpur.
 4. Secretary : Alumni Association of Sitabai Arts, Commerce & Science College, Akola.
 5. Life Member : Indian Association for Women's Studies, Delhi.
 6. President : Indian Research And Educational Foundation, Wardha

Aadhar Publications
(National Publishers)

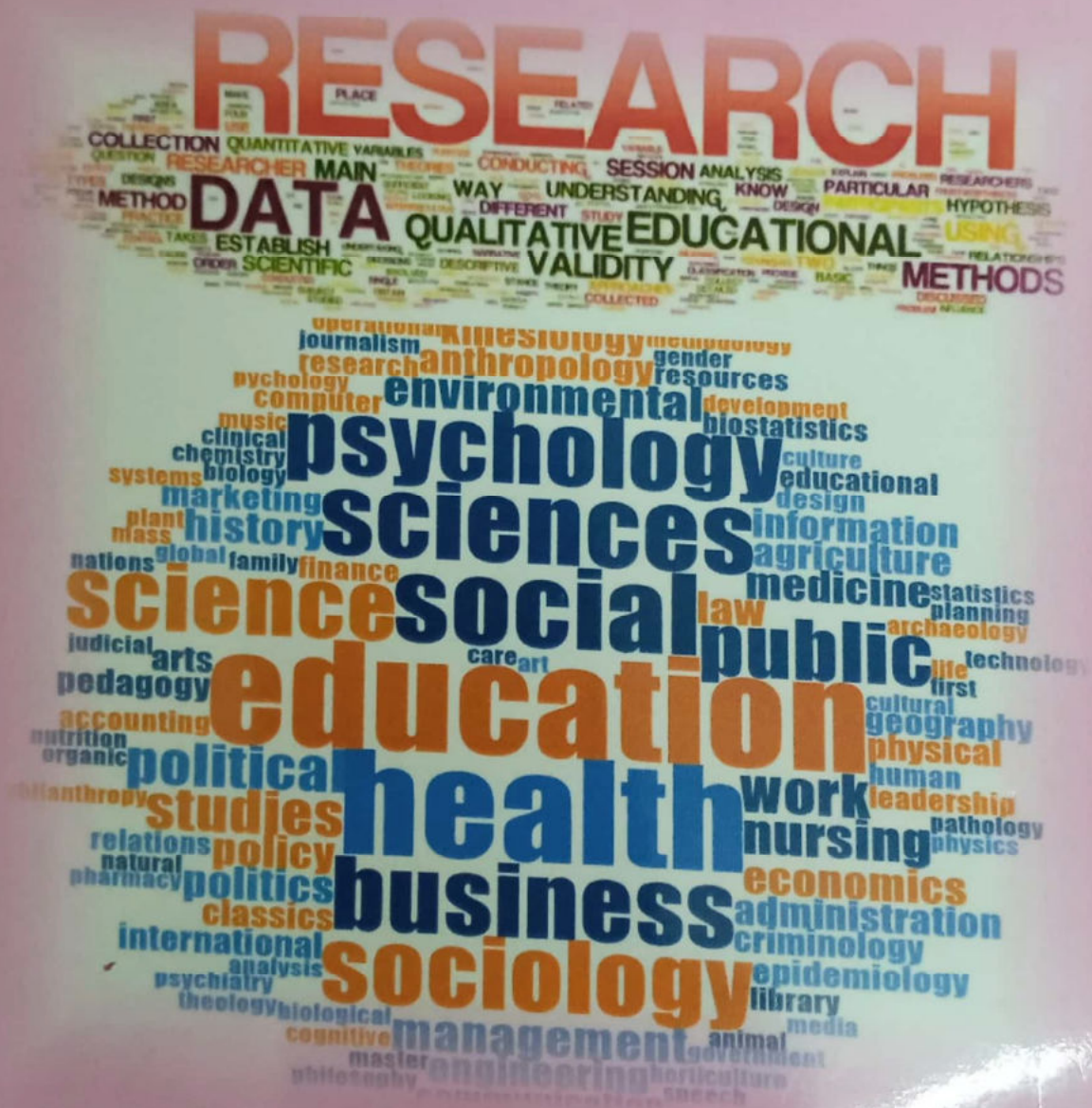
New Hanuman Nagar, Infront of Pathyapustak Mandal, VIM Road, Amravati - 444604.
Email - aadharpublication@gmail.com. M.: 9595560278

ISBN : 978-81-9384-41-1

Scanned with CamScanner

संशोधन पद्धती

संपादक

डॉ. संदीप बी. काळे

डॉ. संदीप बी. काळे

एम. ए., सेट, पीएच.डी. (राज्यशास्त्र)

सहाय्यक प्राध्यापक व राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

यशवंत महाविद्यालय, सेलू, जि. वर्धा

- डिप्लोमा इन कॉम्प्युटर सायन्स अँड इन्फॉर्मेशन टेक्नॉलॉजी
- मानवी हक्क प्रमाणपत्र अभ्यासक्रम, यशवंतराव चव्हाण मुक्त विद्यापीठ, नाशिक
- पदवी वर्ग १२ व पदव्युत्तर ३ वर्षे अध्यापन कार्याचा अनुभव
- राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय जर्नल्समध्ये एकूण ४० पेक्षा जास्त शोधनिबंध प्रकाशित
- राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय : चर्चासत्रे, परिषदा व कार्यशाळेमध्ये १०० पेक्षा जास्त शोधनिबंधाचे सादरणीकरण
- ५० पेक्षा जास्त ऑनलाईन अभ्यासक्रम व कार्यशाळांमध्ये सहभाग
- ७० पेक्षा जास्त ऑनलाईन परिषदा व चर्चासत्रांमध्ये सहभाग
- देशोन्नती, मातृभूमी, हिंदुस्थान, प्रतापगडचे वारे इत्यादी वर्तमानपत्रांमध्ये १०० पेक्षा जास्त लेख प्रकाशित
- शिवबा फ्रेन्ड्स क्लब नकाशी जि. अकोला द्वारा शिवबा प्रेरणा पुरस्कार प्राप्त
- स्वामी विवेकानंदाच्या दृष्टीतील युवक या विषयावरील शोधनिबंधास राज्यस्तरीय साहित्यरत्न पुरस्कार प्राप्त
- मानवी हक्क व माहितीचा अधिकार या सदर्भ ग्रंथास राज्यस्तरिय आनंदी साहित्य पुरस्कार प्राप्त
- डॉ. भा. ल. भोळे विचारमंच नागपूर द्वारा आयोजित राज्यस्तरीय शोधनिबंध स्पर्धेत भारतीय लोकशाहीपुढील आव्हाने या शोधनिबंधास प्रथम क्रमांक प्राप्त
- शिक्षण व मानवी हक्क, भारत-पाक संबंध, महिला सबलीकरण या विषयावरील राष्ट्रीय परिषदांचे यशस्वी आयोजन
- सामाजिक व राजकीय ज्वलंत विषयावर १०० पेक्षा जास्त व्याख्याने सादर
- मानवी हक्क आणि माहितीचा अधिकार, राजकीय सिध्दांत, पाश्चात्य राजकीय विचार, भारतीय शासन आणि राजकारण, राज्यांचे शासन आणि राजकारण या विषयावरील पुस्तके प्रकाशित
- एकूण ३ शोधपत्रिका आणि ३ संपादित ग्रंथांचे संपादन
- कार्यकारिणी सदस्य : महाराष्ट्र राज्यशास्त्र व लोकप्रशासन परिषद (२०१६ ते १९, २०१९ ते २०२२)
- कार्यकारिणी सदस्य : राज्यशास्त्र प्राध्यापक परिषद, नागपूर (विदर्भ प्रांत) (२०१७ ते २०२२)
- कार्यकारिणी सदस्य : डॉ. भा. ल. भोळे विचारमंच, नागपूर
- सचिव : माजी विद्यार्थी संघ, सीताबाई कला महाविद्यालय, अकोला
- लाईफ मॅम्बर, इंडियन असोसिएशन फॉर वुमेन्स स्टडीज, दिल्ली
- अध्यक्ष, इंडियन रिसर्च अँड एज्युकेशनल फाऊंडेशन, वर्धा

Aadhar Publications

New Hanuman Nagar, Infront of Pathyapustak Mandal, VMV Road, Amravati - 444604

Email - aadharpublication@gmail.com. M.: 9595560278

ISBN : 978-81-91385-04-9

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	लेख	लेखक	पु.क्र.
1	संशोधन साहित्याचे पुनरावलोकन	डॉ. संदीप बी. काळे	1
2	इतिहास संशोधन पद्धती	प्रा. (डॉ.) शामराव कोरेटी	6
3	तथ्य संकलन (Data Collection)	प्रा. डॉ. विलास घोडे	17
4	अर्थशास्त्रातील प्रबंध लेखन	डॉ. लिलाधर खरपुरिये	26
5	सामाजिक शास्त्रात संशोधन प्रस्ताव डॉ. प्रमिला हरीदास भुजाडे (गणवीर)		34
6	ग्रंथालय आणि माहिती शास्त्रातील संशोधन पद्धतीचा उपयोग	श्री. धिरज रामचंद्र कोकांडे	44
7	सामाजिक सर्वेक्षण	डॉ. कल्पना एम. बंडीवार	50
8	राज्यशास्त्र विषयाच्या संशोधन पद्धती डॉ. जे. डी. सोनबासकर / प्रा. श्रीमती छाया दत्तात्रय डुकरे		55
9	सामाजिक संशोधनात संगणकाचे महत्व डॉ. रामेश्वर शिवलींग व्हंडकर		65
10	संशोधनामध्ये अहवाल लिखाणाचे महत्व डॉ. प्रशांत एन. शंभरकर		73
11	गृहीतकृत्य : संशोधनातील संकल्पना आणि महत्व गौरी चंद्रशेखर चिंचोळकर		79
12	तथ्य संकलन (Data Collection)	प्रा. संजय एस. लांडगे	98
13	संशोधनाच्या पायऱ्या व त्याचे संशोधनात महत्व प्रा.डॉ. प्रशांत रा. देशमुख		105
14	सामाजिक संशोधनात व्यष्टी अध्ययन पद्धती डॉ. कैलाश वि. बिसांदे		115

15	साहित्य पुनरावलोकन वा पूर्वाभ्यास (Review of Literature) डॉ. अशोक रामसिंग वसावे	127
16	सामाजिक सर्वेक्षण डॉ. योगेश शा. मुनेश्वर	143
17	मानसशास्त्रीय संशोधन प्रा. सोनाली रमेश खांडेकर	148
18	संशोधनाचे आद्य कर्तव्य : मानवी संहार नसून उत्कर्ष साधणे डॉ. अरविंद बा. पाटील	158
19	सामाजिक संशोधनात मुलाखत तंत्राची उपयोगिता प्रा. दिपक उईके	167
20	सामाजिक शास्त्रातील संशोधनाची सद्यस्थिती, दृष्टिकोन व महत्त्व प्रा. एन. ए. पाटील	171
21	अनुसूची(शेड्युल) : संशोधनातील संकल्पना आणि महत्त्व गौरी चंद्रशेखर चिंचोळकर	178
22	सामाजिक संशोधनात गृहितकृत्याचे महत्त्व डॉ. मनोज श्रीकृष्णराव पवार	195
23	चांगल्या संशोधन अहवालाची वैशिष्ट्ये व घटक प्रा. डॉ. प्रफुल ई. ढोके	203
24	तथ्य संकलनाचे स्रोत प्रा. डॉ. मेधा विनय देशपांडे	209

राज्यशास्त्र विषयाच्या संशोधन पद्धती

डॉ. जे. डी. सोनखासकर

प्राचार्या

म.वि.प्र. समाजाचे, कर्मवीर शांताराम बापू
कोंडाजी वावरे, कला, विज्ञान आणि वाणिज्य
महाविद्यालय, सिडको, उत्तमनगर, नासिक.

प्रा. श्रीमती छाया दत्तात्रय डुकरे

म.वि.प्र. समाजाचे, क.का.वाघ कला

वाणिज्य आणि विज्ञान महाविद्यालय,
पिंपळगाव (ब) ता. निफाड, जि. नाशिक

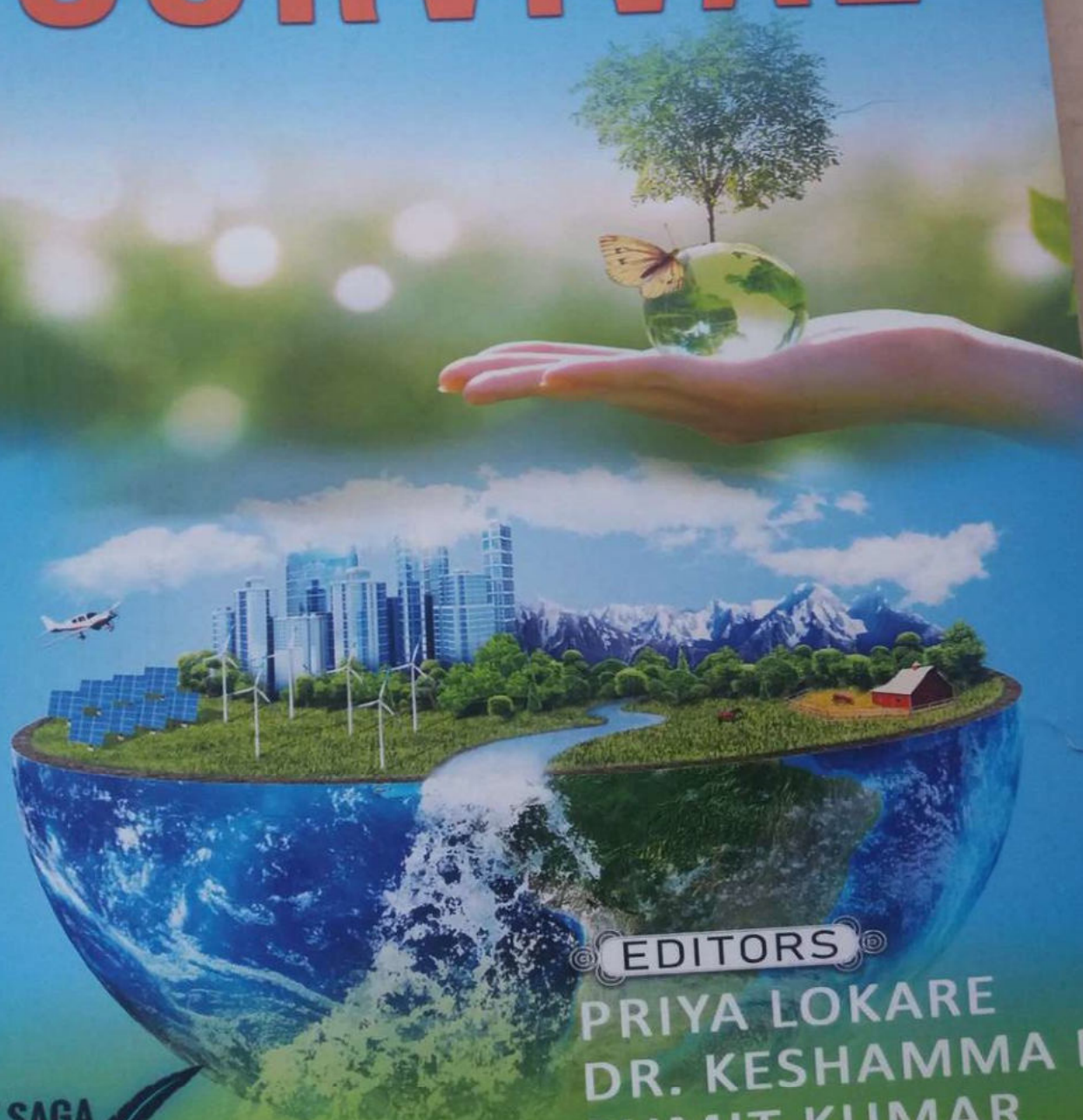
मोबा. ९४२०९२३९०१,

Email_ chhayad2012@gmail.com

गोष्टवारा :-

मानवी समाजात घडणाऱ्या घटना अथवा सर्व निर्माण होणाऱ्या समस्या या एकाच कारणास्तव निर्माण होत नाही. आर्थिक, राजकीय, धार्मिक व मानसशास्त्रीय घटकातून एखादी विशिष्ट समस्या निर्माण होते त्यामुळेही सामाजिक शास्त्रे एकमेकास परस्परपूरक व परस्परावलंबी स्वरूपाची आहेत. समाजजीवनाच्या विशिष्ट अंगाचा अभ्यास करण्यासाठी विशिष्ट सामाजिक शास्त्र उदयास आलेली आहेत. या सामाजिक शास्त्रात अर्थशास्त्र, समाजशास्त्र, मानसशास्त्र, शिक्षणशास्त्र, इतिहास, राज्यशास्त्र इ. विषयांचा समावेश होतो. या विषयांमध्ये राज्यशास्त्र या विषयास महत्त्वाचे स्थान आहे. राज्यशास्त्र या विषयात राज्य घटनांचा अभ्यास, सार्वजनिक प्रशासन, राजकीय विश्लेषण, अल्पसंख्याकांचे राजकारण, आंतरराष्ट्रीय संबंध, लोकशाही सत्तेचे विकेंद्रीकरण, राजकीय पक्ष पद्धती इत्यादी विषयांचे सूक्ष्मपणे अभ्यास केला जातो हा सूक्ष्म अभ्यास संशोधनात्मक स्वरूपाचा असतो. राज्यशास्त्रात जस जसे सूक्ष्म अध्ययन करण्यास सुरुवात झाली तस तसे विशिष्ट शास्त्र म्हणून राज्यशास्त्र विकसित होऊ लागले अशा या राज्यशास्त्राच्या सूक्ष्म अध्ययनाला राजकीय संशोधन असे म्हणतात. राज्यशास्त्राची मूलभूत तत्वे राजकीय जीवनातील विशिष्ट घडामोडींना लागू करणे हे विशिष्ट राज्यशास्त्राचे उद्दिष्ट असते. राजकीय जीवनाचा, राजकीय घडामोडींचा, राजकीय समस्यांचा, राजकीय सहभागाचा सूक्ष्म व विश्लेषणात्मक अभ्यास करण्यासाठी संशोधनात्मक अध्ययन तंत्राचा व अध्ययन पद्धतीचा अवलंब केला जातो. अर्थशास्त्र

ECO SURVIVAL

BOOK SAGA
PUBLICATIONS

EDITORS

PRIYA LOKARE
DR. KESHAMMA E.
SUMIT KUMAR

9. Environmental Concerns In Islamic Literature.....
Dr. S. Abdullah Shah
10. Reduces Environmental Pollution By Genetically Modified Organisms: Current Challenges And Future Prospects.....
Dr. Keshamma E., Dr. A.C. Manjula, U.B. Roy, Ashish Kumar, Abhishek Thommandru
11. Greentronics Towards Sustainable Human Enabled Ecosystem.....
Mily Velayudhan T. K And V.J.K. Kishor Sonti
12. Menace Of Alien Invasive Plants And Some Wild Native Alternatives To Alien Ornamental Plants From Nasik District (M.S) India.....
Kokate Darshan Madhukar
13. Soil Pollution And Its Phytoremediation.....
Babita Tamuli, Rashmi Rekha Boruah, Chowlani Manpoong, and Chau Chiktiya Mounklang
14. Nanomaterials For The Removal Of Toxins In Water.....
Dr. Keshamma E. Dr. L.H. Shivshankrappa, Dr. Manjunatha B., Dr. Akhila A., and Dr. U.B. Roy
15. Review Of Literature On Weeds, Aquatic Weeds, And Their Sustainable Management.....
Dr. Patil Reshma Bhagawanrao and Dr.Kore Basavaraj Appasaheb
16. Use Of Eco Survival Strategies In Pests Management.....
Mr. Jige Sandipan Babasaheb
17. Concerning The "Least Concerned": Lessons And Conservation Prescription For Eco Survival Of Indian Stone-Curlew (*Burhinus Indicus*)
Shashi Sharma and Vikram S. Chauhan
18. A Critical Review.....
Dr. Keshamma E. Manjula, U.B. Roy
19. Weed Management.....
Dr. Keshamma E.
20. A Review Of.....
Prerana

Menace of alien invasive plants and Some Wild native alternatives to Alien ornamental plants from Nasik District (M.S) India

Kokate Darshan Madhukar

K.S.K.W. College Uttamnagar Cidco Nasik.

Email –darshankokate 43@gmail.com

Abstract

Alien ornamentals might become invasive; a better option is to identify Wild native plants with ornamental potential and utilize them. This provides an alternative and an excellent method to solve an otherwise severe environmental problem.

Keywords: Alien plants, ornamentals, wild native plants, environmental problems.

Introduction

Human interference brings about changes in an ecosystem's biotic and abiotic factors. These include the addition of sewage, effluents, etc., to aquatic ecosystems, which change the physical and chemical properties of water, triggering a disaster for the living organisms present in that ecosystem. Plastic materials, micro-plastic, discarded fishing nets, and other nondegradable materials are thrown away at the seas, threatening sea life. The oil spill is perhaps the most severe

ECO SURVIVAL

About Editors

Priya Lokare is an Asst. Professor of Botany at Loknete Ramdas Patil Dhumal Arts, Science & Commerce College, Rahuri, Ahmednagar, Maharashtra, India, 413705. She has completed her M.Sc. Botany from S. P. Pune University Pune, Maharashtra, India. She is having fond of Botany and is always interested in doing something creative and fruitful. Priya has been published thirteen research papers and one book chapter. She has seven years of teaching experience with undergraduate and postgraduate level students. Apart from this, she has published five books, including that, she has participated in many States, National, and international level seminars and conferences and presented research papers. She has completed a one-month Induction Programme held at the Indian Institute of Science Education and Research (IISER) Pune from 12th Nov-8th Dec 2018. She has also completed ten days FDP Programme at Savitribai Phule Pune University, Pune, on the 'Biodiversity and Chemical Ecology' from 20th Feb. to 29th Feb. 2020. She has attended various online webinars, training programs, courses, conferences. She received the Gantor-X Nation Choice Award for best research scholar in 2021.

Dr. E. Keshamma has been an Associate Professor Department of Biochemistry at Maharani Cluster University, Bengaluru, India. She has obtained MSc. and M.Phil. Degree from (Gulbarga University) and Ph.D. Degree from Kuvempu University, India. She has published many research papers in journals of National & International repute, review articles, and book chapters in Life Sciences. She has also presented many of her research investigations work and participation in symposia, seminars, and conferences at the National and International levels. In addition, she has been active in teaching and co-curricular activities as a member(s) of BOE in different Universities. The teaching fraternity and students appreciate her continued involvement in supporting needy students in many ways. Her vast experience and eminence in scientific areas allowed holding several academic responsibilities, including curricular, co-curricular, and extra-curricular activities such as grant-writing, curriculum development, research proposals correction for external funding for others. Apart from her academic activities, she has creative thinking to further higher education involving NEP in innovative areas like Nanobiotechnology in a collaborative way.

Sumit Kumar is a Senior Director (Capital Market) at CERES Group Inc. based in Boston, MA, USA. He has over 18 years of experience in Capital Market, Derivatives Pricing & Risk Management, ESG integration using Equity and Fixed Income, ESG Labeling, ESG derivatives, Sustainable Cryptocurrencies, and Sustainable Non-Fungible Tokens. Sumit is also a Derivatives / Risk Quant and Fintech professional who has worked with both the sell and buy sides of the financial market. Sumit has worked with Banks like Deutsche Bank, Lehman Brothers, and Nomura Securities. In contrast, on the buy side, he has worked with hedge funds like Apollo Capital and Institutional Asset management firms like Wellington Management and State Street. Sumit is also a passionate academician. He is an "Adjusnt Professor" of Financial Engineering at reputed Business Schools.

M. R. P. - 1,200 ₹

ISBN - 978-93-5607-025-7

BOOK SAGA
PUBLICATIONS

Chemistry (CH - 502)
Analytical Chemistry - I
T. Y. B. Sc. (Sem. - V)

◆ Dr. Sujata M. Kasabe
◆ Mr. Raghunath K. Sonawane

◆ Dr. Bajirao B. Ahire
◆ Dr. Yogeshwar R. Baste

Choice Based Credit System (CBCS)

As Per
New
Syllabus
SPPU

SUCCESS PUBLICATIONS

Published by
Dr. Rajesh M. Patne
Success Publications

Radha Krishna Apartment, 535, Shaniwar Peth,
Appa Balwant Chowk, Opp. Prabhat Talkies, Pune - 411 030.
Ph. 24434662 Mobile : 9325315464.

•••••
Copyrights
With the Authors

•••••
Printed at
Success Publications

S. No. 30/27, Laxmi Industrial Estate,
Near Prabhat News Paper, Dhayari, Pune-41.

•••••
Edition
2021

•••••
Edited By
Mr. Valmik Gaikwad

•••••
Typesetting, Layout
Miss. Varsha Lokhande

•••••
Cover Designing
Miss. Varsha Lokhande

•••••
ISBN NO. – 978-93-24457-49-4

No part of this book may be reproduced or copied in any form or by any means [graphic, electronic or mechanical, including photocopying, recording, taping, or information retrieval systems] or reproduced on any disc, tape, perforated media or other information storage device, etc., without the written permission of the publishers.

Every effort has been made to avoid errors or omissions in this book. In spite of this errors may creep in. Any mistake, error or discrepancy noted may be brought to our Notice which shall be taken care of in the next edition. It is Notified that publisher shall not be responsible for any damage or loss of action to anyone of any kind in any manner, therefrom. It is suggested to all the readers, always refer original references wherever necessary.

Dr. Sujata M. Kasabe**(M.Sc., B.Ed., Ph.D.)****M.E.S. Abasaheb Garware College Karve Road Pune.**

Dr. Sujata Milind Kasabe is working as Asst. Professor in the Department of Chemistry MES Abasaheb Garware College, Karve Road, Pune, Maharashtra since 1995. She has completed two research projects, sponsored by UGC- Delhi and BCUD- SPPU, Pune. The author holds an M.Sc. in Inorganic Chemistry. The author completed her Ph.D. in the subject nanoscience. She has published, presented a number of papers in national and international journals, conferences. The author has guided a number of project students and is the recognized research guide of SPPU, Pune. She has published reference books titled "**Handbook of s-block elements**", and "**Essentials of p-block elements**" for PG students and text books for Ist and IInd and IIIrd year UG students according to the CBCS syllabus. The author is Editor of **HBRP**, and **Journal Pub**, an International publication. The author is recipient of "**Best teacher**" award, "**Education Excellence**" award and contributed a chapter in **Asia Book of Records**. Author has her own tube channel for lectures, practical's and important MCQs, the link address is- [UCvuzMC9Y88NcBSZ_O2GsXhQ](https://www.youtube.com/channel/UCvuzMC9Y88NcBSZ_O2GsXhQ)

Dr. Bajirao B. Ahire**(M.Sc., Ph.D.)****N.V.P. Mandals, Arts, Commerce and Science College Lasalgaon, Nashik.**

Dr. Bajirao B. Ahire is Assistant professor in Chemistry at Nutan Vidya Prasarak Mandals, Arts, Commerce and Science College Lasalgaon (Nashik). He obtained his M.Sc. degree in 1992 from University of Pune and Ph.D. in 2008. He started his career as a lecturer in 1994. He has 27 years teaching experience at undergraduate level and 10 years at postgraduate level. Recognized Research Guide for M. Phil. SPPU, Pune. He is an author of fourteen Chemistry text books at UG and PG level. He has participated in 12 International conferences and 28 National level seminars and workshops. He has published Scientific articles in leading newspapers and magazines. Co-editor of magazine - Nakshtra. He has delivered lectures at NSS programs. He has also published 17 research papers in national and international level journals. He has completed two research projects funded by UGC New Delhi. He has participated in international conference at Osaka, Japan. His study material as an e-content for UG and PG level published on SPPU web portal. He has speaker of Extra Mural Studies, SPPU. He has organized Faculty Development Programme (Shivaji University Kolhapur) in Cyber Security and Data Sciences. Recently he has awarded **Best Teacher** by InSo Bangalore.

Mr. Raghunath K. Sonawane**(M.Sc.)****S.G.S.P. Mandal's, Swami Muktanand College of Science, Yeola, Nashik.**

Mr. R. K. Sonawane is working as Assistant professor in chemistry at S.G.S.P. Mandal's, Swami Muktanand College of Science, Yeola (Nashik). He received his M.Sc. (Inorganic Chemistry) degree in 1991 from University of Pune. He has 27 years of teaching experience at UG level. He attended and presented his research papers in several National, International conferences Seminars and workshops.

Dr. Yogeshwar R. Baste**(M.Sc., Ph.D.)****Maratha Vidya Prasarak Samaj's Karmaveer Shantarambapu Kondaji Wavare Arts, Science and Commerce College, Uttamnagar, Cidco, Nashik.**

Dr. Yogeshwar R. Baste is a assistant professor in Chemistry. He completed M.Sc. in Analytical Chemistry in 1996 at KTHM College, Nashik, B.Ed. in 1997. He received Ph.D. in Chemistry in 2015 Savitribai Phule Pune University, Pune. He started career as a lecturer in 1998. He has 22 years teaching experience in Chemistry. There are published 11 research paper in reputed International and National Journal on his credit. He is a recognised Ph.D. Research guide. He completed two Minor Research Project funded by BCUD, SPPU Pune and one Minor Research Project funded by UGC, New Delhi. There is one patent on his credit.

(ISBN : 978-93-24457-49-4)**SUCCESS PUBLICATIONS**

Address : Radha Krishna Apartment, 535, Shaniwar Peth, Appa Balwant Chowk, Opp. Prabhat Theatre, Pune - 30.

Ph. No. 24434662, **Mobile :** 9325315464

E-mail : sharpgroup31@rediffmail.com

Website : www.sharpmultinational.com

**PT-
3586**

Chemistry (CH - 505)
Industrial Chemistry
T. Y. B. Sc. (Sem. - V)

◆ Dr. Sujata M. Kasabe
◆ Dr. Yogeshwar R. Baste

◆ Dr. Bajirao B. Ahire
◆ Dr. Dipak R. Tope

Choice Based Credit System (CBCS)

**As Per
New
Syllabus
SPPU**

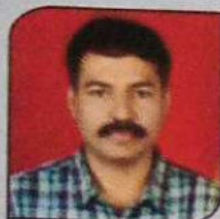
SUCCESS PUBLICATIONS

Dr. Sujata M. Kasabe

(M.Sc., B.Ed., Ph.D.)

M.E.S. Abasaheb Garware College Karve Road Pune.

Dr. Sujata Milind Kasabe is working as Asst. Professor in the Department of Chemistry MES Abasaheb Garware College, Karve Road, Pune, Maharashtra since 1995. She has completed two research projects, sponsored by UGC- Delhi and BCUD- SPPU, Pune. The author holds an M.Sc. in Inorganic Chemistry. The author completed her Ph.D. in the subject nanoscience. She has published, presented a number of papers in national and international journals, conferences. The author has guided a number of project students and is the recognized research guide of SPPU, Pune. She has published reference books titled "**Handbook of s-block elements**", and "**Essentials of p-block elements**" for PG students and text books for Ist and IInd and IIIrd year UG students according to the CBCS syllabus. The author is **Editor of HBRP, and Journal Pub, an International publication**. The author is recipient of "**Best teacher**" award, "**Education Excellence**" award and contributed a chapter in **Asia Book of Records**. Author has her own you tube channel for lectures, practical's and important MCQs, the link address is- [UCvuzMC9Y88NcBSZ_O2GsxxhQ](https://www.youtube.com/channel/UCvuzMC9Y88NcBSZ_O2GsxxhQ)

Dr. Bajirao B. Ahire

(M.Sc., Ph.D.)

N.V.P. Mandals, Arts, Commerce and Science College Lasalgaon, Nashik.

Dr. Bajirao B. Ahire is Assistant professor in Chemistry at Nutan Vidya Prasarak Mandals, Arts, Commerce and Science College Lasalgaon (Nashik). He obtained his M.Sc. degree in 1992 from University of Pune and Ph.D. in 2008. He started his career as a lecturer in 1994. He has 27 years teaching experience at undergraduate level and 10 years at postgraduate level. Recognized Research Guide for M. Phil. SPPU, Pune. He is an author of fourteen Chemistry text books at UG and PG level. He has participated in 12 International conferences and 28 National level seminars and workshops. He has published Scientific articles in leading newspapers and magazines. Co-editor of magazine - Nakshttra. He has delivered lectures at NSS programs. He has also published 17 research papers in national and international level journals. He has completed two research projects funded by UGC New Delhi. He has participated in international conference at Osaka, Japan. His study material as an e-content for UG and PG level published on SPPU web portal. He has speaker of Extra Mural Studies, SPPU. He has organized Faculty Development Programme (Shivaji University Kolhapur) in Cyber Security and Data Sciences. Recently he has awarded **Best Teacher** by InSc Bangalore.

Dr. Yogeshwar R. Baste

(M.Sc., Ph.D.)

Maratha Vidya Prasarak Samaj's Karmaveer Shantarambapu Kondaji Wavare Arts, Science and Commerce College, Uttamnagar, Cidco, Nashik.

Dr. Yogeshwar R. Baste is a assistant professor in Chemistry. He completed M.Sc. in Analytical Chemistry in 1996 at KTHM College, Nashik, B.Ed. in 1997. He received Ph.D. in Chemistry in 2015 Savitribai Phule Pune University, Pune. He started career as a lecturer in 1998. He has 22 years teaching experience in Chemistry. There are published 11 research paper in reputed International and National Journal on his credit. He is a recognised Ph.D. Research guide. He completed two Minor Research Project funded by BCUD, SPPU Pune and one Minor Research Project funded by UGC, New Delhi. There is one patent on his credit.

Dr. Dipak R. Tope

(M.Sc., Ph.D.)

Assistant Professor, Department of Chemistry, HPT Arts and RYK Science College, Nashik.

Dr. Dipak R. Tope has been working as an Assistant Professor in Chemistry in the Department of Chemistry, HPT Arts and RYK Science College, Nashik. He has completed M.Sc. degree in Organic Chemistry from K.T.H.M. College, Nashik, affiliated to Savitribai Phule Pune University, Pune in 2008. He has 10 years of teaching experience at Post Graduate Level and 06 years of experience in Undergraduate Level. He has completed his Doctorate (Ph.D.) degree under the guidance of Professor Dr. A. V. Borhade from Department of Chemistry, HPT Arts and RYK Science College's Research Center affiliated to savitribai Phule Pune University, Pune in 2013. He has published 44 Research Papers in National and International reputed Research Journals. He has successfully completed 01 research project funded by UGC, New Delhi and is working on 01 research project funded by ASPIRE, Savitribai Phule Pune University, Pune. He has participated and presented 09 Research Papers in various International, National and state level Conferences and Seminars.

ISBN : 978-93-24457-48-7

SUCCESS PUBLICATIONS

Address : Radha Krishna Apartment, 535, Shaniwar Peth,
Appa Balwant Chowk, Opp. Prabhat Theatre, Pune - 30.

Ph. No. 24434662, Mobile : 9325315464

E-mail : sharpgroup31@rediffmail.comWebsite : www.sharpmultinational.comPT-
3588

T. Y. B. Sc.

SEMESTER-VI

**NEW SYLLABUS
CBCS
2019 PATTERN**

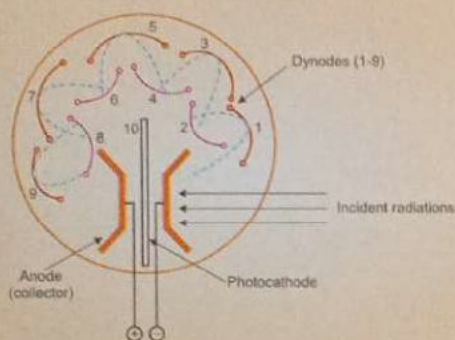
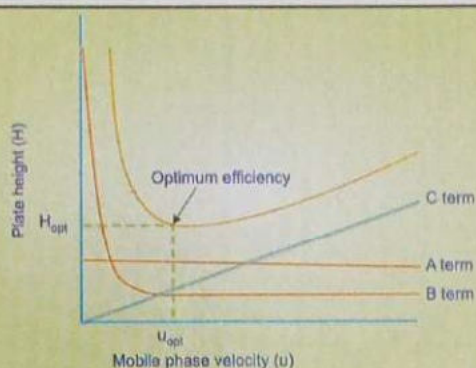
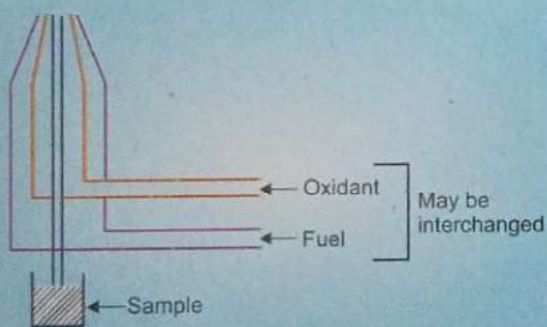
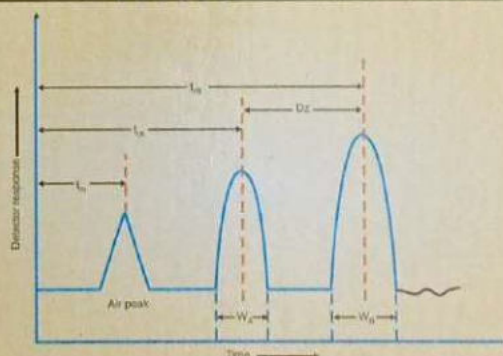
ANALYTICAL CHEMISTRY-II

CHEMISTRY (CH-611 [A]) PAPER-XII

**Prof. Dr. R. P. PATIL
Dr. Y. R. BASTE**

**Dr. S. D. GAIKWAD
Prof. Dr. G. S. GUGALE**

**CBCS
2 CREDITS**

**NIRALI
PRAKASHAN**
ADVANCEMENT OF KNOWLEDGE

Our Text Books for Third Year B. Sc. As per New Syllabus CBCS Pattern : Semester-VI

- **SOLID STATE PHYSICS** : (Physics Paper-1) : Dr. S. D. Aghav, B. M. Laware, Dr. P. S. Tambade, V. K. Dhas
- **QUANTUM MECHANICS** : (Physics Paper-2) : Dr. P. S. Tambade, Dr. S. D. Aghav, B. M. Laware, V. K. Dhas
- **THERMODYNAMICS AND STATISTICAL PHYSICS** (Physics Paper-3) : V. K. Dhas, Dr. S. D. Aghav, B. M. Laware, Dr. P. S. Tambade
- **NUCLEAR PHYSICS** (Physics Paper-4) : Dr. P. S. Tambade, Dr. S. D. Aghav, B. M. Laware, V. K. Dhas
- **ELECTRONICS-II** (Physics Paper-5) : B. M. Laware, Dr. P. S. Tambade, Dr. S. D. Aghav, V. K. Dhas
- **PHYSICS OF NANOMATERIALS** (Elective) : Dr. R. B. Bhise, Dr. A. B. Bhise, Dr. V. D. Kulkarni, Dr. H. R. Kulkarni
- **LASERS** (Elective) : Dr. R. B. Bhise, Dr. A. B. Bhise, Dr. S. M. Rathod, Dr. S. F. Dhakane, S. B. Kalokhe
- **PRACTICAL PHYSICS** : Dr. R. B. Bhise
- **PHYSICAL CHEMISTRY-II** : (Chemistry Paper-I) : Dr. V. M. Shinde, Prof. Dr. S. S. Borhade, Dr. B. S. Desale
- **PHYSICAL CHEMISTRY-III** : (Chemistry Paper-II) : Prof. Dr. S. S. Borhade, S. N. Labade, M. D. Banait, Prof. Dr. G. S. Gugale
- **INORGANIC CHEMISTRY-II** : (Chemistry Paper-IV) :
Prof. Dr. G. S. Gugale, Prof. Dr. R. A. Pawar, Prof. Dr. A. V. Nagawade, Prof. Dr. D. R. Thube, Prof. Dr. V. D. Bobade
- **INORGANIC CHEMISTRY-III** : (Chemistry Paper-V) :
Prof. Dr. G. S. Gugale, Prof. Dr. A. V. Nagawade, Prof. Dr. R. A. Pawar, Prof. Dr. D. R. Thube
- **ORGANIC CHEMISTRY-II** : (Chemistry Paper-VII) : Prof. Dr. V. D. Bobade, Prof. Dr. P. K. Chhattise, Prof. Dr. S. V. Jagtap, Prof. Dr. G. S. Gugale
- **ORGANIC CHEMISTRY-III** : (Chemistry Paper-VIII) : Prof. Dr. V. D. Bobade, Prof. Dr. P. K. Chhattise, Prof. Dr. S. V. Jagtap, Dr. M. A. Bora
- **CHEMISTRY OF SOIL AND AGROCHEMICALS** : (Chemistry Paper-X) Elective : Dr. R. P. Dhok, Dr. K. M. Gadave, Prof. Dr. G. S. Gugale
- **INTRODUCTION TO FORENSIC CHEMISTRY** (Chemistry Paper-XI) Elective :
Dr. S. V. Deore, Dr. S. D. Gaikwad, K. D. Badave, Prof. Dr. G. S. Gugale
- **ANALYTICAL CHEMISTRY-II** (Chemistry Paper-XII) Elective : Prof. Dr. R. P. Patil, Dr. S. D. Gaikwad, **Dr. Y. R. Baste**, Prof. Dr. G. S. Gugale
- **CHEMISTRY OF COSMETICS AND PERFUMES** (Chemistry Paper-XIII) Elective :
Dr. S. V. Deore, Dr. S. D. Gaikwad, D. D. Gaikwad, Prof. Dr. G. S. Gugale
- **PRACTICAL CHEMISTRY-II** : (Chemistry Paper-III, VI, IX)
Prof. Dr. G. S. Gugale, Dr. V. M. Shinde, Prof. Dr. V. D. Bobade, Prof. Dr. P. K. Chhattise,
Prof. Dr. A. V. Nagawade, Prof. Dr. R. A. Pawar, Prof. Dr. D. R. Thube, Prof. Dr. S. S. Borhade
- **MEDICAL AND FORENSIC ZOOLOGY** : (Zoology Paper-1) : Dr. Kishore Pawar, Dr. Ashok E. Desai
- **ANIMAL PHYSIOLOGY** : (Zoology Paper-2) : Dr. Kishore Pawar, Dr. Ashok E. Desai
- **MOLECULAR BIOLOGY** : (Zoology Paper-3) : Dr. Kishore Pawar, Dr. Ashok E. Desai
- **ENTOMOLOGY** : (Zoology Paper-4) : Dr. Kishore Pawar, Dr. Ashok E. Desai
- **TECHNIQUES IN BIOLOGY** : (Zoology Paper-5) : Dr. Kishore Pawar, Dr. Ashok E. Desai
- **EVOLUTIONARY BIOLOGY** : (Zoology Paper-6) : Dr. Kishore Pawar, Dr. Ashok E. Desai
- **PLANT PHYSIOLOGY AND METABOLISM** : (Botany Paper-1) : Dr. K. N. Dhumal, Dr. Sayyad Ilyas, Dr. V. B. Kadam, Dr. R. N. Deshmukh
- **BIOCHEMISTRY** : (Botany Paper-2) : Dr. K. N. Dhumal, Dr. Sayyad Ilyas
- **PLANT PHYSIOLOGY AND METABOLISM** : (Botany Paper-1) : Dr. K. N. Dhumal, Dr. Sayyad Ilyas, Dr. V. B. Kadam, Dr. R. N. Deshmukh
- **BIOCHEMISTRY** : (Botany Paper-2) : Dr. K. N. Dhumal, Dr. Sayyad Ilyas
- **PLANT PATHOLOGY** (Botany Paper-3) :
Dr. K. N. Dhumal, Dr. V. D. Ranade, Dr. K. R. Ranadive, Dr. N. M. Ghangaonkar, Dr. Mahesh Borde, Dr. P. Y. Lamrood
- **EVOLUTION AND POPULATION GENETICS** (Botany Paper-4) : Dr. K. N. Dhumal, Dr. N. A. Ghayal, Dr. S. S. Jagtap, Dr. B. M. Shinde
- **ADVANCED PLANT BIOTECHNOLOGY** (Botany Paper-5) : Dr. K. N. Dhumal, Dr. B. P. Shinde, Dr. Gauri Abhyankar, Ms. Komal Sawant
- **PLANT BREEDING AND SEED TECHNOLOGY** (Botany Paper-6) :
Dr. K. N. Dhumal, Dr. A. M. Bhosale, Dr. S. N. Bolbhat, Dr. N. B. Admuthe, Dr. K. V. Palghadmal
- **NURSERY AND GARDENING MANAGEMENT** (Botany Paper-10) :
Dr. K. N. Dhumal, Dr. Madhuri Pagaria, Dr. Shilpa Dhumal, Dr. Pravin Taware
- **BIOFERTILIZERS** (Botany Paper-11) : Dr. K. N. Dhumal, P. B. Landage, Dr. V. B. Naikawadi
- **MEDICAL MICROBIOLOGY-II** (Microbiology Paper-1) : Dr. Rajashree B. Patwardhan, Dr. Pragati Sunil Abhyankar
- **IMMUNOLOGY-II** (Microbiology Paper-2) : Dr. Rajashree B. Patwardhan, Dr. Pragati S. Abhyankar
- **METABOLISM** (Microbiology Paper-3) : Dr. Pragati Sunil Abhyankar, Dr. Rajashree B. Patwardhan
- **MOLECULAR BIOLOGY** (Microbiology Paper-4) :
Mangesh Deshpande, Sunita Sakure, Dr. Rajashree B. Patwardhan, Dr. Pragati Sunil Abhyankar
- **FERMENTATION TECHNOLOGY-II** (Microbiology Paper-5)
Dr. Suneeti Gore and Saylee Kalekar, Dr. Pragati Sunil Abhyankar, Dr. Rajashree B. Patwardhan
- **FOOD MICROBIOLOGY** (Microbiology Paper-6)
Dr. Neelima Kulkarni, Vaishali Prabhune, Dr. Pragati Sunil Abhyankar, Dr. Rajashree B. Patwardhan
- **WASTE MANAGEMENT** (Microbiology Paper-X) : Dr. Pragati Sunil Abhyankar, Dr. Rajashree B. Patwardhan
- **NANOTECHNOLOGY** (Microbiology Paper-XI) : Jyotsna Dixit, Saykke, Dr. Rajashree B. Patwardhan, Dr. Pragati Sunil Abhyankar

niralipune@pragationline.com

www.pragationline.com

Also find us on

www.facebook.com/niralibooks

@nirali.prakashan

Advances in Science and Technology

Volume 1

Chief Editor

Dr. P.F. Steffi Bipin

Advances in Science and Technology

Chief Editor

Dr. P.F. Steffi Bipin

Editor: Dr. P.F. Steffi Bipin

ISBN: 978-81-952337-6-2

Publisher: Ryan Publishers

**B-3, Lakshmi Pride,
80 feet road, 10th Cross West,
Thillainagar, Trichy, 620018,
Tamil Nadu, India,
Ph- +91 6374561101**

Copyright © 2021 by Ryan Publishers

No part of this book shall be reproduced or transmitted in any form or by any means (electronic or mechanical including photocopy, recording, or any information storage or retrieval system) without the permission in writing of the publisher.

CONTENTS

S. NO	CHAPTER	PAGE NO.
1	Production of biogas from heterogeneous food waste: a zero waste concept Sandeep Sirohi and Surya Prakash D.V	06
2	Understanding obesity- on a broader perspective Dhananjayan R and Hema T.H	28
3	Edible Vaccines: Boon or Bane Dr. N.Uma Maheswari	47
4	Role of bacteria in medicine Dr. M.Kannahi	82
5	Production and optimization of nisin by using <i>Lactococcus lactis</i> Bhuvaneswari P, Thamilmaraivelvi B, Steffi P.F and Sangeetha K	117
6	Metal oxide nanostructure synthesis techniques: chemical methods Savita V. Thakare	128
7	Tumour and its treatment methods Dr. R. Mangalanayaki	144
8	An overview of corona virus (COVID-19) K.Pragathesh Singh and Dr.N. Vanitha	170

CURRENT RESEARCH IN SOIL SCIENCE

Volume - 12

Chief Editor

Dr. Neeraj Kumar

Department of Agronomy, NDUAT, Kumarganj, Faizabad, Uttar Pradesh,
India

**AkiNik Publications
New Delhi**

Published By: AkiNik Publications

AkiNik Publications
169, C-11, Sector - 3,
Rohini, Delhi-110085, India
Toll Free (India) – 18001234070
Phone No. – 9711224068, 9911215212
Email – akinikbooks@gmail.com

Chief Editor: Dr. Neeraj Kumar

The author/publisher has attempted to trace and acknowledge the materials reproduced in this publication and apologize if permission and acknowledgements to publish in this form have not been given. If any material has not been acknowledged please write and let us know so that we may rectify it.

© AkiNik Publications

Publication Year: 2022

Pages: 118

ISBN: 978-93-5570-247-0

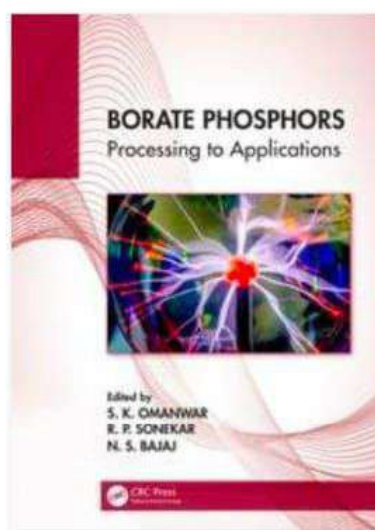
Book DOI: <https://doi.org/10.22271/ed.book.1736>

Price: ₹ 715/-

Contents

Chapters	Page No.
1. USDA Soil Taxonomy <i>(Jagadesh M, Ajaykumar E, Deepana P, Murali S and Tamilselvan A)</i>	01-12
2. Biofertilizers: Their Role, Uses and Different Methods of Application <i>(B. Sai Divya)</i>	13-25
3. Introduction of Soil Erosion and Conservation <i>(Sanwar Mal Yadav, Lekhraj Yadav, Vinod Kumar Yadav, Shishpal Kantwa, Dinesh Kumar Sharma and Manish Kumar Yadav)</i>	27-39
4. An Emerging Technologies in Soil Analysis <i>(Dr. Rupali Bhalchandra Patil)</i>	41-55
5. Soil Remediation <i>(R.R. Sisodiya, J.R. Naik and R.T. Bhowate)</i>	57-75
6. Estimation of Soil Organic Carbon by Remote Sensing <i>(Arkaprava Roy, Koushik Bag, Priti Tigga, Praveen Kumar, Rishbh Kumar Didawat, Khushboo Rani and Vishwanath)</i>	77-92
7. Application of Diffuse Reflectance Spectroscopy (DRS) for Assessment of Various Soil Properties <i>(Rishbh Kumar Didawat, Praveen Kumar, Arkaprava Roy, Priti Tigga, Prem Kumar B and Sandeep Kumar)</i>	93-105
8. Effect of Potassium on yield of Pearl millet [<i>Pennisetum glaucum</i> (L.) R. Br. Emend Stuntz] and Soil Fertility <i>(Deepak Kumar Koli, Sudhanshu Chouhan, Anil Kapoor, Ganesh Kumar Koli, Aman Jaiswal, Vinay Kumar Kardam and Deen Dayal Bairwa)</i>	107-118

Chapter

Introduction to Borate Phosphors

By Pritee K. Tawalare, A. B. Gawande

Book [Borate Phosphors](#)

Edition 1st Edition

First Published 2022

Imprint CRC Press

Pages 25

eBook ISBN 9781003207757

Share

You do not have access to this content currently.
Please click 'Get Access' button to see if you or
your institution have access to this content.

GET ACCESS

भारतातील महिला सक्षमीकरणाचे विविध पैलू

Peer-Reviewed
Book Chapter

संपादक

डॉ. संगीता भांगडिया मालानी
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
नारायणराव राणा महाविद्यालय बडनेरा

आधार पब्लिकेशन, अमरावती

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	Working Women: Problems and Solutions	Dr. Abhay Shinde	1
2	SHGs: Women Empowerment and Managerial Approach	Prof. Sulakshana Hari Koli	4
3	Guardians of the Green -Contribution of Indian Women Environmentalist	Dr.Prachi Sharad Patharkar	7
4	The Role of Women in Agricultural Marketing	Dr. Durga Anil Pande	10
5	Women Empowerment In India With Economic Perspective	Dr. Sujata Shivaji Gadakh	15
6	प्रजासत्ताक भारत आणि महिलांचा मताधिकार	प्रा. डॉ. बबिता प्र. येवले	19
7	भारतीय समाजात महिलांची स्थिती	प्रा.डॉ.शरद जा.वाघोळे	23
8	भारत की नं. १ मुस्लिम महिलाएँ	डॉ. शाहेदा मुनाफ	26
9	महिलांचे आर्थिक सबलीकरण	प्रा.सौ.सुषमा सु. जाजु	29
10	भारतीय संविधान व महिला	प्रा. प्रफुल ई. ढोके	33
11	महिला बचतगट : समस्या व उपाय आणि सबलीकरण	प्रा.चव्हाण अ.डी.	38
12	महिला सक्षमीकरणाची दशा व दिशा : ऐतिहासिक परामर्श	प्रा. शरद बाबुराव सोनवणे	42
13	भारतीय महिलांचा दर्जा व राजकीय सहभाग	प्रा.शहाणे रंजना प्रल्हादराव	47
14	ग्रामगीतेतील स्त्री विषयक दृष्टीकोण.	डॉ. प्रवीन कारंजकर	50
15	महिलाओं की सामाजिक व राजनीतिक उडान	डॉ.विभा देशपांडे	56
16	भारतीय महिलांच्या दिशा आणि दशा	डॉ. देविदास श्रीराम भगत	59
17	तीन तलाख कायदा आणि मुस्लीम स्त्री	प्रा.तळणीकर एस.जी.	63
18	घरेलू हिंसा और महिला संरक्षण अधिनियम	डॉ. सविता व्ही. रूक्के	66
19	पर्यावरण संरक्षणात महिलांची भूमिका	डॉ. मीना कृष्णराव रोकडे	71
20	आर्थिक विकासात महिलांचे योगदान	प्रा.डॉ.कृष्णा शंकर शहाणे	76
21	पर्यावरण संरक्षणात महिलांची भूमिका	प्रा.डॉ. दिलीप निळकंठराव लांजेवार	80
22	'मुस्लीम निकाह में महिलांओ की स्थिती'	डॉ. फिरोज एस. खान	86
23	भारतीय समाजात महिलांची स्थिती	प्रा. स्नेहा शामकुवर	91
24	पंचायती राज आणि महिला सक्षमिकरण	प्रा. नथ्यु पाचुसिंग पडवाल	96
25	भारतीय समाजात कोलाम आदिवासी महिलांचे स्थान	प्रा.डॉ.रश्मी प्रविण गजरे	100
26	स्वातंत्र्योत्तर भारत में स्त्री स्वतंत्रता का विकास : विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा.सौ. प्रतिभा टावरी	104
27	महिला सक्षमीकरण आणि भारत सरकारच्या विविध योजना — एक अभ्यास	डॉ.ओमप्रकाश बबनराव मुंदे	110
28	महिला सक्षमीकरण और हमारे मौलिक अधिकार	प्रा. डॉ. कु. अंजुम नाहीद रउफ खान	116

Women Empowerment In India With Economic Perspective

Dr. Sujata Shivaji Gadakh

Assistant Professor and Head, Deptt.of Commerce,
KSKW Arts, Science and Commerce College,CIDCO.

Mail ID- smshirke2009@gmail.com

Abstract:

Ladies make up portion of the nation's populace. In the event that the creating Indian economy needs to change the created economy, it needs to engage ladies. The strengthening of ladies is extremely fundamental for a country. The pace of training of ladies is expanding in present day times. Ladies make critical commitments on the whole fields. This commitment of ladies has brought about expanding per capita pay of the family as well as of the country. Commitment from different areas likewise expanded the monetary pay of ladies. For the most part, ladies' from working class foundation contributing similarly in family advancement however on numerous events, they can't settle on monetary choices in their day to day existence. So, this article inspects the financial strengthening of ladies.

Keywords: Ladies Empowerment, Economic Empowerment, Challenges.

1. Introduction:

1.1 Women Empowerment -

In straightforward words, strengthening is giving force. In Webster's English Dictionary the action word enable intends to give the methods, capacity and authority. Ladies strengthening is a phase of getting power for ladies to comprehend her privileges and to play out her obligations towards oneself as well as other people in a practically viable manner. Ladies strengthening alludes to expanding the otherworldly, political, social, instructive, sexual orientation or financial strength of people and networks of ladies. With regards to ladies, strengthening is alluded to as an interaction whereby ladies become ready to sort out themselves to build independence, to attest their autonomous right, to settle on decisions and to control assets which will help with testing and taking out their own subjection¹.

2. Review of Literature :

Duflo E. (2011) in his paper titled, "Women's Empowerment and Economic Development, National Bureau of Economic Research", Cambridge. The examination contends that the entomb connections of the Empowerment and Development are presumably too frail to ever be self-supporting and that nonstop arrangement obligation to similarly for the wellbeing of its own might be expected to achieve balance among people².

Eyben et al., (2011) accentuate the need to inspect the terms on which helpless ladies enter the work market, the manner in which ladies' commitments are esteemed and ladies' capacity to arrange a more pleasant arrangement for themselves, remembering for connection to the advantages of growth³. Adequately supporting women's reinforcing requires satisfactory grounded assessment, flexibility, innovative brain, placing assets into connections, responsiveness and quietude in desire.

3. Objectives of the Study:

- i. To know the expression "Ladies Empowerment".
- ii. To examine the Challenges Economic Empowerment of Women.
- iii. To know the "Ladies Economic Empowerment"
- iv. To examination the Government Schemes for Women Empowerment.
- v. To submit helpful Thoughts in the light of Findings.

4. Methodology:

This paper is fundamentally expressive and logical in nature. In this paper an endeavor has been taken to examine the strengthening of ladies in India. The information utilized in it is simply from auxiliary sources as per the need of this examination.

Empowering Women in India

Needs Prospects and Challenges

Dr. Himangshu Kalita

Empowering Women in India-Needs Prospects and Challenges
Dr. Himangshu Kalita

www.whitefalconpublishing.com

All rights reserved

First Edition, 2021

© Dr. Himangshu Kalita, 2021

Cover design by White Falcon Publishing, 2021

Cover image source freepik.com

No part of this publication may be reproduced, or stored in a retrieval system, or transmitted in any form by means of electronic, mechanical, photocopying or otherwise, without prior written permission from the author.

The contents of this book have been certified and timestamped on the POA Network blockchain as a permanent proof of existence. Scan the QR code or visit the URL given on the back cover to verify the blockchain certification for this book.

The views expressed in this work are solely those of the author and do not reflect the views of the publisher, and the publisher hereby disclaims any responsibility for them.

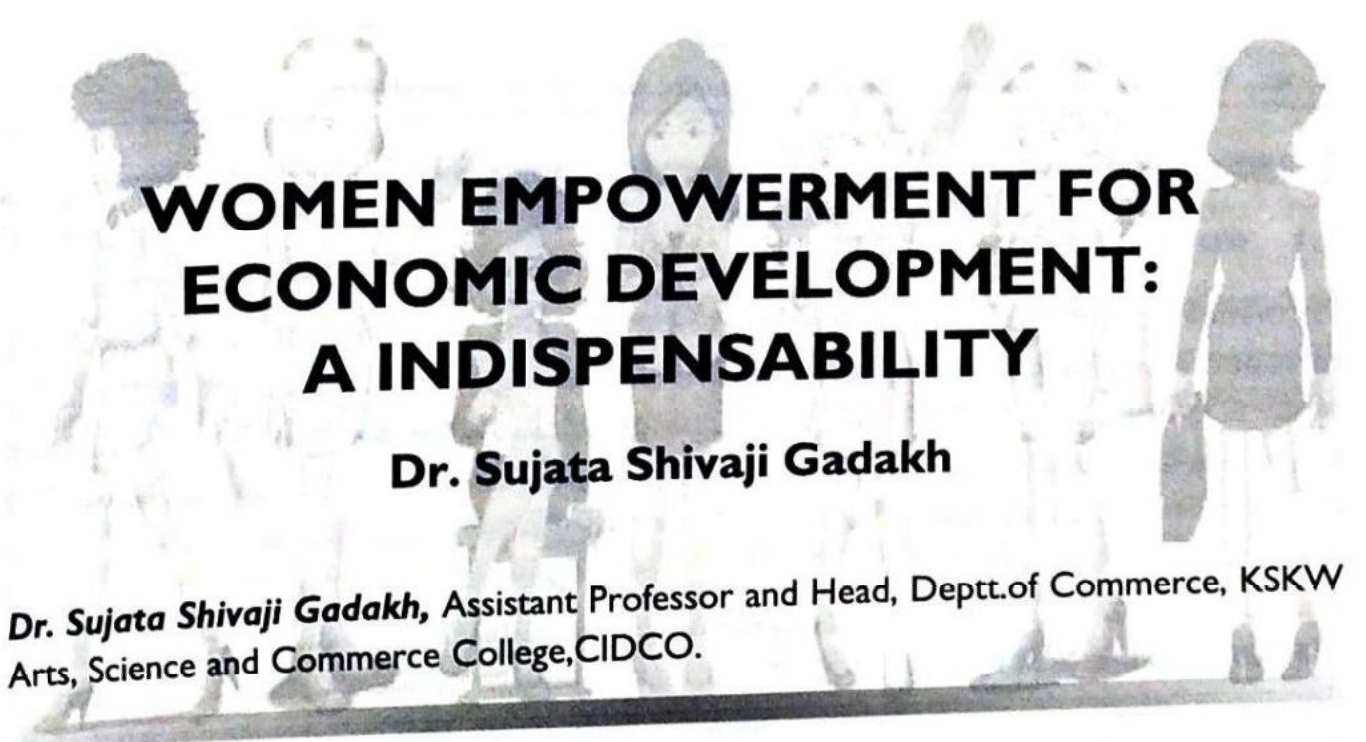
Requests for permission should be addressed to
hkalita.eco@gmail.com

ISBN - 978-1-63640-357-1

CONTENT

Preface	vii
1 Women Empowerment for Economic Development: A Indispensability	1
<i>Dr. Sujata Shivaji Gadakh</i>	
2 Economic Empowerment of Women–Key to National Development.....	10
<i>Dr. Sunita Agarwalla</i>	
3 Employability of Women through Commerce Education - with Special Reference to Govt. Colleges Affiliated with Commerce at Kamrup Metro	22
<i>Dr Ajoy Mitra Ms Bhaswati Bora</i>	
4 Crime Against Women in Assam: A Situational Study of the Districts.....	39
<i>Dr Daisy Das and Simismita Borah</i>	
5 Occupational Health Problems of Women Beedi Workers as an Informal Sector.....	51
<i>Gopal Chandra Roy</i>	
6 Revisiting the Prevalence of Anaemia Among Women in India with Special Reference to Assam	58
<i>Dr Daisy Das and Sanjib dutta</i>	

WOMEN EMPOWERMENT FOR ECONOMIC DEVELOPMENT: A INDISPENSABILITY

Dr. Sujata Shivaji Gadakh

Dr. Sujata Shivaji Gadakh, Assistant Professor and Head, Deptt. of Commerce, KSKW Arts, Science and Commerce College, CIDCO.

ABSTRACT

Women make up part of the country's general population. If the making Indian economy needs to change the maid economy, it needs to draw in women. The reinforcing of women is amazingly principle for a country. Strengthening of women is assume imperative part for improvement of a public, since it upgrades both the quality and the amount of HR accessible for public turn of events. Sex balance is most fundamental part for our public to guarantee the possible improvement of the country. The speed of preparing of women is growing in present day times. Women make basic responsibilities all in all fields. This responsibility of women has achieved growing per head pay of the family just as of the country. Responsibility from various zones in like manner extended the financial compensation of women. Generally, women's from common establishment contributing also in family progression anyway on various occasions, they can't make money related decisions in their everyday presence. Thus, this article assesses the monetary reinforcing of women.

Keywords: maid economy, strengthening of women, responsibility, family progression

T.Y.B.Com. ■ Semester V

As per UGC Choice Based Credit System

**CBCS
PATTERN**

AUDITING

- Dr. Dhiraj Zalte
- CA. Devendra Dagade
- CA. Nikhil Goyal
- CA. Dr. Trupti Deore

As per U.G.C. Guidelines and also on the basis of revised syllabus of
Savitribai Phule Pune University
with effect from June, 2021, Also useful for all Universities.

T.Y.B.Com. | Sem V

AUDITING

- A U T H O R S -

Dr. Dhiraj Zalte

KVN Naik Shikshan Sanstha's
Arts and Commerce College,
Dindori, Dist-Nashik

CA. Devendra Dagade

SNJB'S Arts Commerce and
Science College, Chandwad,
Dist-Nashik

CA. Nikhil Goyal

AJMVPS New Arts, Commerce and
Science College (Autonomous),
Ahmednagar.

CA. Dr. Trupti Deore

MVPS's KSKW Arts, Science and
Commerce College,
CIDCO, Nashik.

SPECIMEN COPY

PRASHANT PUBLICATIONS

AUDITING

© Reserved

Publisher | Printer:

Rangrao A Patil (Prashant Publications)
3, Pratap Nagar, Dynaneshwar Mandir Road,
Near Nutan Maratha College, Jalgaon 425 001.

Phone | Web | Email:

0257-2235520, 2232800
www.prashantpublication.com
prashantpublication.jal@gmail.com

Edition | ISBN | Price

September, 2021

978-93-91391-00-3

₹ 225/-

Cover Design | Typesetting

Prashant Publications

e-Books are available online at www.prashantpublications.com

 Prashant Publications app for e-Books

kopykitab.com • amazon.com • play.google.com

All rights reserved. No part of this publication shall be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying (zerox copy), recording or otherwise, without the prior permission of the Author and Publishers.

Contents

- 1. Introduction to Principles of Auditing and Audit Process....07**
 - 1.1 Introduction,
 - 1.2 Definition & Meaning of Auditing,
 - 1.3 Nature of Auditing,
 - 1.4 Objectives of Auditing
 - 1.5 Advantages of Auditing
 - 1.6 Types of errors and frauds
 - 1.7 Various Classes of Audit
 - 1.8 Audit Programme
 - 1.9 Audit Notebook
 - 1.10 Working Papers
 - 1.11 Internal Control
 - 1.12 Internal Check
 - 1.13 Internal Audit
- 2. Checking, Vouching and Audit Report74**
 - 2.1 Introduction
 - 2.2 Meaning of Test Checking
 - 2.3 Vouching of Cash Book
 - 2.4 Verification and Valuation of Assets and Liabilities
 - 2.5 Types of Audit Report
 - 2.6 Audit Certificate
 - 2.7 Difference between Audit Report and Audit Certificate
 - 2.8 Auditing and Assurance Standards (AAS-1,2,3,4,5)
(Standards on Auditing)
- 3. Company Audit and Tax Audit.....121**
 - 3.1 Introduction
 - 3.1.1 Qualifications of a Company Auditor
 - 3.1.2 Disqualifications of a Company Auditor
 - 3.1.3 Appointment of Auditor
 - 3.1.4 Removal and Resignation of Auditor
 - 3.1.5 Rights/Powers of a Company Auditor:

Audit

तृतीय वर्ष वाणिज्य ■ सत्र ५

As per UGC Choice Based Credit System

**CBCS
PATTERN**

AUDITING

अंकेक्षण

- प्रा. डॉ. धिरज झाल्टे
- प्रा. सीए देवेंद्र दगडे
- प्रा. सीए निखिल गोयल
- प्रा. सीए डॉ. तृप्ती देवरे

महाराष्ट्रातील सर्व विद्यापीठांच्या पदवी व पदव्युत्तर वर्गासाठी उपयुक्त.

सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ - वाणिज्य शाखेच्या टी.वाय.बी.कॉम. (सत्र ५) च्या
नवीन CBCS अभ्यासक्रमानुसार क्रमिक पुस्तक.

MPSC, UPSC, NET-SET व इतर स्पर्धा परीक्षांसाठीही उपयुक्त.

अंकेक्षण

AUDITING

प्रा. डॉ. धिरज झाल्टे

क्रांतिवीर वसंतराव नारायणराव नाईक शिक्षण प्रसारक संस्थेचे
कला व वाणिज्य महाविद्यालय, दिंडोरी, जि. नासिक.

प्रा. सीए देवेंद्र दगडे

श्री नेमिनाथ जैन ब्रम्हचर्याश्रम (जैन गुरुकुल) संचलित आबड कला, लोढा वाणिज्य व
जैन विज्ञान महाविद्यालय, नेमिनगर, चांदवड, जि. नासिक.

प्रा. सीए निखिल गोयल

अहमदनगर जिल्हा मराठा प्रसारक समाजाचे
न्यु आर्ट्स, कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज (स्वायत्त), अहमदनगर.

प्रा. सीए डॉ. तृप्ती देवरे

मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे शांताराम बापू कोंडाजी वावरे
कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, सिडको, नासिक.

SPECIMEN COPY

प्रशांत पब्लिकेशन्स

अंकेक्षण
(Auditing)

© सुरक्षित

■ प्रकाशक । मुद्रक

रंगराव पाटील
प्रशांत पब्लिकेशन्स
3, प्रताप नगर, श्री संत ज्ञानेश्वर मंदिर रोड,
नूतन मराठा महाविद्यालयाजवळ,
जळगाव 425001.

■ दूरध्वनी । वेब । ईमेल

0257-2235520, 2232800
www.prashantpublications.com
prashantpublication.jal@gmail.com

■ आवृत्ती । आयएसबीएन । किंमत

सप्टेंबर 2021

978-93-91391-80-5

₹ 225/-

■ अक्षरजुळवणी

प्रशांत पब्लिकेशन्स

e-Books are available online at www.prashantpublications.com

 Prashant Publications app for e-Books
kopykitab.com • amazon.com • play.google.com

या पुस्तकातील कोणताही मजकूर, कोणत्याही स्वरूपात वा माध्यमात पुनर्प्रकाशित अथवा संग्रहित करण्यासाठी लेखक/प्रकाशक दोघांचीही लेखी पूर्वपरवानगी घेणे बंधनकारक आहे.

२ । प्रशांत पब्लिकेशन्स

१. अंकेक्षण तत्वांचा परिचय आणि अंकेक्षण प्रक्रिया ९
(Introduction to Audit Principles and Audit Process)
 - १.१ अंकेक्षण : परिचय
 - १.२ अंकेक्षण : व्याख्या आणि अर्थ
 - १.२.१ अंकेक्षणाची व्याख्या
 - १.२.२ अंकेक्षणाचा अर्थ
 - १.३ अंकेक्षणाचे स्वरूप
 - १.४ अंकेक्षणाची उद्दिष्टे
 - १.५ अंकेक्षणाचे फायदे
 - १.६ चुका आणि अफरातफरीचे प्रकार
 - १.६.१ चुकांचे प्रकार
 - १.६.२ अफरातफर/फसवणुकीचे प्रकार
 - १.७ अंकेक्षणाचे विविध प्रकार
 - १.८ अंकेक्षण प्रक्रिया
 - १.८.१ नियोजन
 - १.८.१.१ अंकेक्षणाची व्याप्ती
 - १.८.१.२ संस्थेसंदर्भात ज्ञान
 - १.८.१.३ अंकेक्षण कार्यक्रम
 - १.८.२ अंकेक्षणाचे आयोजन
 - १.८.२.१ अंकेक्षण पुरावा
 - १.८.२.२ परीक्षण
 - १.८.२.३ अंकेक्षण नियंत्रण
 - १.८.२.४ समन्वय
 - १.८.३ अंकेक्षण अहवाल
 - १.९ अंतर्गत नियंत्रण
 - १.१० अंतर्गत तपासणी
 - १.११ अंतर्गत अंकेक्षण

T.Y.B.Com. ■ Semester VI

As per UGC Choice Based Credit System

TAXATION - **INCOME TAX**

- Dr. Dhiraj Zalte
- CA. Dr. Devendra Dagade
- CA. Nikhil Goyal
- CA. Dr. Trupti Deore

As per U.G.C. Guidelines and also on the basis of revised syllabus of
Savitribai Phule Pune University
with effect from June, 2021, Also useful for all Universities.

T.Y.B.Com. | Sem VI

TAXATION INCOME TAX

- A U T H O R S -

Dr. Dhiraj Zalte

KVN Naik Shikshan Sanstha's
Arts and Commerce College,
Dindori, Dist. Nashik

CA. Dr. Devendra Dagade

SNJBs KKHA Arts SMGL
Commerce & SPHJ Science College,
Chandwad, Dist. Nashik

CA. Nikhil Goyal

New Arts, Commerce & Science
College (Autonomous),
Ahmednagar

CA. Dr. Trupti Deore

MVPS's KSKW Arts, Science
and Commerce College, Cidco,
Uttamnagar, Dist. Nashik

SPECIMEN COPY

PRASHANT PUBLICATIONS

TAXATION - INCOME TAX

© Reserved

Publisher | Printer:

Rangrao A Patil (Prashant Publications)
3, Pratap Nagar, Dynaneshwar Mandir Road,
Jalgaon 425 001.

Phone | Web | Email:

0257-2235520, 2232800
www.prashantpublication.com
prashantpublication.jal@gmail.com

Edition | ISBN | Price

April, 2022

978-93-94403-44-4

₹ 285/-

Cover Design | Typesetting

Prashant Publications

 Prashant Publications app for e-Books

e-Books are available online at

www.prashantpublications.com / kopykitab.com

All rights reserved. No part of this publication shall be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying (zerox copy), recording or otherwise, without the prior permission of the Author and Publishers.

NEW HORIZONS IN ACADEMIC LIBRARY

Edited by

Dr. Shyamsundar V. Kantule

Librarian

Rajarshi Shahu Arts, Commerce & Science College,
Pathri, Tq. Phulambri Dist. Aurangabad

&

Mr. Shankar A. Dhande

Librarian

Vaidyanath College
Arts, Commerce & Science
Parli Vaijanath Dist. Beed Maharashtra.

Knowledge World Publication

Parli (V). Beed 431515 (M.S.)

- **New Horizons in Academic Library**
Editors
Dr. Shyamsundar V. Kantule &
Mr. Shankar A. Dhande
- **First Edition: 2021**
- **Copyright © 2021** Reserved with Editor
- **Published By:**
Knowledge World Publication,
Sharadanagar, Parli Vaijanath
Dist. Beed. 431515 (M.S.) India
Email: knowledgeworldpub@gmail.com
- **Printed At**
Bharat offset Printer
Station Road Parli (V) Beed.431515
- **ISBN: 978-81-953690-2-7**
- **Price 1500/-**

(One thousand five hundred only)

All rights reserved. No part of this publication should be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the author, editor and publisher.

This book has been published in good faith that the material provided by authors is original. Every effort is made to ensure accuracy of material, but the editor, publisher and printer will not be held responsible for any inadvertent errors. In case of any dispute, all legal matters are to be settled under Beed jurisdiction only.

Preface

The new prospects are recognizing as application of new tools and technology in library and information services and management of academic library. New development in teaching and learning tools and technology, infrastructure development in education improve in library and information science domain activities, facilities and services. New trends are adopted in every discipline in the world and Indian academic library professionals are not exception to this. Academic library professionals are continuously informing himself and involved in the application of every possible tool for the improvement in their respective libraries. In this information explosion era, new developments, new technology adoption and its application in services are changing, drastically and user expectation are also highly varying with advances in technology. Library professionals are getting involved in updating their professionals' skills, and technological advances applicable to their libraries with formal LIS education required for the LIS professionals.

It is important to note some new tools & technological development and application in libraries. In this age mobile and handheld devices are very important in user's life, professional also have engaged this device as an opportunity and developed mobile based library services. Application of web 2.0 tools and its application, in library and information services, Barcode technology, MOOC courses, QR code application to reach the users. Application of advanced in library management software's, application of institutional repository, tools like google form, tools for research and development to academicians. Also, software's like Federated search, one station search in the library, advancement in digital library, institutional repository and e-resources for researcher are play important in this covid 19 pandemic situation. These are some of the

examples, which professionals are applying in their respective libraries. The improvement in library, library automation, OPAC to Web OPAC, open educational resources, software's, web scale discovery for the use of resources on the finger of the library community.

However, this book is an honest effort to provide platform for LIS professionals, to share new ideas, experiences, and practices. Adopting new horizons, trends and developing hands-on and user centric library and information services, and its application are the basic sentiment of this work.

While inviting book chapters for this book, overwhelming response was received from all over India mostly from Maharashtra. Total twenty-three chapters are included in this book. Through this work editor revealed that, library and information science professional are working and applying very new and practical approaches of tools and technology for their respective library services. Library and information professional are successfully developing skill and competency to enhance proactive services.

Editors of the book would like to express gratitude to all contributors who have contributed their respective book chapters in time. We are very much thankful to the library and information science professionals, family members, for their full encouragement, constant and prominent support because without their backing, it was not possible to accomplish to shape this book. We assure that, this book entitled New Horizons in Academic Library will be helpful on various level for library and information science, research scholars, students those who prepare for NET, SET, and library professionals to improve their skill and capabilities, and practical LIS work for the future orientation.

-Editors

Contents

Preface

iii

List of Contributors

v

1.	Barcode Technology application in Academic Library <i>Dr. Balaji D. Damawale & Ramdas K Hiwale</i>	1
2.	Role of Social Networking Sites in Covid-19 Pandemic Periods: A Study. <i>Dhanushyam Jayajirao Gavli & Dr. Vivek S. Sathe</i>	11
3.	Design and Development of Institutional Repository at MGM Institute of Management Aurangabad <i>Mr. Ganesh D. Sagre.</i>	26
4.	QR Code Technology in Libraries <i>Dr. Vikram Dahifale & Ms. Heena Bavaskar</i>	45
5.	Emerging Technologies and Role of Librarianship <i>Mr. Nilesh B. Saste</i>	54
6.	Assessing the Usability of Academic E-Resources in A University Library Milieu: A Study <i>Dr. Sutapa Chatterjee</i>	62
7.	Importance of E- Resource in Today's Environment <i>Dr. Kantule Shamsunder Vasantrao</i>	74

8.	Digitization of Library Resources: Challenges and Problems <i>Dr. (Mrs.) Smita Shamrao Patil & Mr. Amar Shejao</i>	82
9.	Potential of Web 2.0 Services in the Post COVID-19 Era <i>Garima Gujral</i>	89
10.	Mobile Based Application and Services Kajol Hanumant Kolekar & <i>Mr. Prakash B. Kare</i>	99
11.	Importance of Web 2.0 in Libraries <i>Narendra Girdhar Patil</i>	105
12.	Using Google Forms as a Tool for Education and Research: An Overview <i>Mr. Mangesh S. Talmale</i>	116
13.	Web 2.0 Technologies and its Applications <i>Swapna Prakash Gaikwad & Dr. Pallvi D. Munde</i>	119
14.	Web 2.0 Technologies and its Applications <i>Jagdish Sheshrao Moon</i>	126
15.	Applications of Mobile Technology in Library Services <i>Smt. Yogita S. Phapale</i>	138
16.	Changing Role of Academic Library <i>Swapna Prakash Gaikwad</i>	144
17.	Marketing and Promotion of Library Products through ICT Tools and social media <i>Dr. Sunil D. Belsare</i>	148
18.	Marketing of Library and Information Services	155

	<i>Prof. Deepak Vasantrao Munguskar</i>	
19.	Academic Libraries and various Library Software's <i>Pratima Phalke</i>	163
20	Comparative Study of Use of e-Resources by faculty members in Covid and Non-Covid Period <i>Dr. Umesh Harde</i>	178
21	Websites of Universities from New Delhi: A Webometrics Study <i>Nilesh H. Hande</i>	192
22	Traditional Biomedical Knowledge (Hepatitis) Information Resources in India: A Study <i>Mr. Mangesh S. Talmale</i>	208
23	Open-Source Software for Libraries: An Overview <i>Dr. Mrs. Smita Shamrao Patil</i>	220

LIST OF CONTRIBUTORS

Dr. Kantule Shamsunder Vasantrao Rajarshi Shahu Arts,
Commerce & Science College, Pathri, Tq. Phulambri
Dist. Aurangabad. *Email ID-*
shamsunder.791@rediffmail.com

Dr. Balaji D. Damawale Librarian, Knowledge Resource
Centre College of Journalism & Mass Communication
MGM University, Aurangabad

Dr. Vikram Dahifale Librarian, Rashtramata Indira Gandhi
Arts Science and Commerce College, Jalna, MS

Dr. (Mrs.) Smita Shamrao Patil Assistant Librarian,
S.R.T.M.U.N. Sub-Centre, Latur E-mail:
smitapatil379@gmail.com

Dr. Sutapa Chatterjee Assistant Librarian, Presidency
Presidency University, 86/1 College Street, Kolkata-
700073. E-mail- sutapa.lib@presiuniv.ac.in

Dr. Vivek S. Sathe Librarian, Chetana Art's and
Commerce Senior College, Sawangi, Aurangabad.

Dr. Pallvi D. Munde Librarian, Marathawada S. Mandal
College of Education, Khadkeshwar Aurangabad Email
Id-mudepallavi111@gmail.com

Dr. Sunil D. Belsare Librarian, Jagadamba Mahavidyalaya,
Achalpur. Amravati

Dr. Umesh Harde Librarian, Dr. Babasaheb Ambedkar College
of Arts, Commerce and Science, Bramhapuri Pincode –
441206 Email – hardeumesh123@gmail.com

Ramdas K Hiwale, Research Scholar Dr. Babasaheb Ambedkar
Marathwada University, Aurangabad

Dhanushyam Jayajirao Gavli, Research Scholar, Dr.
Babasaheb Ambedkar Marathwada University,
Aurangabad.

Mr. Ganesh D. Sagre, Librarian, Mahatma Gandhi Mission
Institute of Management Aurangabad
email: gdsagare@gmail.com

Ms. Heena Bavaskar, MLIS Student, YCMOU Study
Centre, Vivekanand College, Aurangabad, MS

Mr. Nilesh B. Saste, Librarian, Vidya Pratishthan vasantrao
Pawar Law College, Baramati Pune

Mr. Amar Shejao Assistant Librarian, Government
Medical College Miraj, Sangali.

Garima Gujral, Taxonomist garimagujral9@gmail.com
C2C/2/110, Janak Puri, New Delhi-110058

Kajol Hanumant Kolekar, Assistant Professor, Department of
Library & Information Science Tuljaram Chaturchand
College of Arts, Science & Commerce, Baramati
(Autonomous)

Mr. Prakash B. Kare, Assistant Librarian, Balaji Institute of
Modern Management Tathawade, Pune.
E-mail ID - pkare2013@gmail.com

Narendra Girdhar Patil, Librarian Sangola College, Sangola
Kadlas Road, Tal- Sangola, Dist-Solapur-413307,
Maharashtra (India) e-mail: ngpatil71@gmail.com

Mr. Mangesh S. Talmale, Librarian, Karve Institute of Social
Service, Pune Email: elibmangesh@gmail.com

Swapna Prakash Gaikwad, Librarian, Rajeshri Shahu Arts and
science college, Waluj. Tq-Gangapura, Dist-Aurangabad
Maharashtra Email id - Spgaikwad58@gmail.com

Jagdish Sheshrao Moon, Librarian, MVP's Arts Commerce & Science College Dindori Dist Nashik Email – jmoon408@gmail.com

Smt. Yogita S. Phapale, Librarian, MVP's KSKW Arts, Sciece & Commerce College, Cidco, Nashik. yogitaphapale@gmail.com

Deepak Vasantrao Munguskar, Assist Professor, Department of Library and Information Science, Tuljaram Chaturchand College of Arts, Science and Commerce, Baramati (Autonomous)

Nilesh H. Hande, College Librarian, PDEA's A.W. College, Otur. Tal-Junnar, Dist-Pune (412409). handenilesh@gmail.com\9960535016.

Pratima Phalke, Librarian, Audygik Shikshan Mandal, Institute of Business Management and Research, IMDC Chinchwad Pune

NEW HORIZONS IN ACADEMIC LIBRARY

Edited by: Dr. Shyamsundar Kantule and Shankar. A. Dhande

ISBN: 978-81-953690-2-7

*Edition:*2021

Published by: Knowledge World Publication, Beed (India)

Applications of Mobile Technology in Library Services

Smt. Yogita S. Phapale

Librarian, MVP's KSKW Arts, Science &
Commerce College, Cidco, Nashik.

yogitaphapale@gmail.com

Abstract:

The article is about, what is the mobile technology, what kind of devices used in mobile technology and which kind of mobile technology-based services provides by the libraries situated in Nashik city. According to this study most of libraries used smartphone and laptop and tablets to provide library services. With the help of mobile technologies libraries provides e-mail services, M-website services, new arrival services, CAS & SDI Services, SMS Services, M-OPAC Services, Institutional Repository services.

Keywords: Mobile technology, Devices, Library services

1. Introduction:

User Expect boundary less services form the library because the growth of information and communication technology. Mobile technology is also a part of ICT. It is a most used technology in the world and very rapidly accepted and implemented than any other technologies. To satisfy the users' needs and to cope up with the new

Bibliography

- Barile. (2011). Mobile technologies for libraries: a list of mobile applications and resources for development. *College & Reserach Libraries News*, 1-4.
- Hiremath, B. K. (2015). MOBILE TECHNOLOGY BASED INFORMATION SERVICES IN THE DIGITAL WORLD. *International Journal of Development Research*, 5(9), 5474-5477. Retrieved January 31, 2020
- (2015). *Mobile Apps For Libraries*. Retrieved February 2, 2020, from <https://www.tolibrary.org/services/ebooks-more/mobile-apps-for-library>
- Singh, M. (2014). Libraries: towards digital Paradigm. *Second SPL Annual Conention (NCLTDP-2014)* (pp. 1-4). Kanpur: Chhatrapati Shahu Ji Maharaj University.
- <https://www.slideshare.net/DataReportal/digital-2019-india-january-2019-v01> (Accessed on 20.11.2019)
- <https://sites.psu.edu/mobilelearninglau/2014/05/25/definition-of-mobile-technology/> Accessed on 18.2.2020
- <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/smartphone>, Accessed on 17.2.2020Ibid
- <https://techterms.com/definition/ipad> Accessed on 18.2.2020

आयुर्वेद व आधुनिक
वैज्ञानिक दृष्टीकोनातून

सुखी
जीवनाचा
मंत्र

अष्टांगयोग
↓
शुद्धिक्रिया
↓
मुद्रा, बंध
↓
योगनिद्रा
↓
चक्रविचार

योग
एक जीवनशैली

लेखिका - प्रा. डॉ. मिनाक्षी हरिभाऊ गवळी (आहेर)
एम.ए. (योगशास्त्र), एम.ए. (वर्जनशास्त्र), एम.ए. (राज्यशास्त्र),
एम.एड. (फिजिकल), एम.फिल., पीएच.डी. (योग), सेंट

लेखिका परिचय

प्रा. डॉ. मिनाक्षी हरिभाऊ गवळी (आहेर)
एम.ए. (राज्य) एम.ए. (योगशास्त्र) एम.एड. (फिजी.)
एम.फिल., पीएच.डी., सेंट

- लेखिका मराठा विद्या प्रसारक, समाज संस्थेच्या, के.एस.के. डब्लु महाविद्यालयात क्रीडासंचालिका व योग विभाग प्रमुख म्हणून कार्यरत
- सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ अंतर्गत दोन लघुशोधनिबंध पूर्ण
- आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय, यु.जी.सी मान्यताप्राप्त जर्नलमध्ये २३ शोधनिबंध प्रसिध्द
- मुख्य व जीवन शिक्षण - ५ पुस्तकांमध्ये योगविषयक लिखाण
- मुक्त विद्यापिठ अंतर्गत योग पदवी अभ्यासक्रम मंडळावर नियुक्ती व २ पुस्तकांचे लेखन
- सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ - अभ्यास मंडळ सदस्य
- विविध ठिकाणी राज्य, राष्ट्रीय कॉन्फरन्स मध्ये तज्ञ मार्गदर्शक म्हणून नियुक्ती
- योग, स्व-संरक्षण, महिला सबलीकरण व आपत्कालीन व्यवस्थापन विषयावर विविध ठिकाणी व्याख्यान
- स्वामी, योग मध्ये राष्ट्रीय स्तरावर अनेक सुवर्णपदक प्राप्त
- शासनाचे व संस्थांचे राष्ट्रीय, राज्य, विद्यापिठ जिल्हास्तरावर ३८ पुरस्कार प्राप्त
- आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय व राज्यस्तरावर योगविषयक अनेक कॉन्फरन्सचे महाराष्ट्र शासन, सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापिठ, मराठा विद्या प्रसारक समाज संस्था व महाविद्यालयाच्या सहाय्याने उत्कृष्ट आयोजन
- महाराष्ट्र शासन बेसिक योग कोर्स, अॅडव्हान्स योग कोर्स, यु.जी.सी. अंतर्गत योग अॅड नेचरोपेथी डीग्री कोर्स व योग डिप्लोमा कोर्सची समन्वयक म्हणून काम
- नागरी संरक्षण दलात सरकारवाडा विभाग अंतर्गत वॉर्डन म्हणून काम
- ऑल इंडिया रेडीओ वर 'जगु या आनंदी' व विविध कार्यक्रमातून मार्गदर्शन

ISBN No. 9 788195 267187

॥ योग : एक जीवनशैली ॥

* लेखिका *

प्रा. डॉ. मीनाक्षी हरिभाऊ गवळी (आहेर)

एम. ए. (योगशास्त्र), एम.ए. (दर्शनशास्त्र), एम. ए. (राज्यशास्त्र),
एम. एड. (फिजिकल), एम. फिल., पीएच.डी. (योग), सेट

वैशाली प्रकाशन

साईप्रसाद रो-हाउसेस, उदय कॉलनी,
सिडको, चौथी स्कीम, नाशिक - ४२२ ००९ (महाराष्ट्र)
भ्रमणध्वनी - ९८९०९३३७९०

योग : एक जीवनशैली

Yog : Ek JeevanShaili

ISBN No. : 978-81-952671-8-7.

*** लेखिका**

**प्रा. डॉ. मीनाक्षी हरिभाऊ
गवळी (आहेर)**

फ्लॅट नं. ८, राधिका अपार्टमेंट,
पंपिंग स्टेशन रोड,
गंगापूर रोड, नाशिक

* भ्रमणध्वनी : ९०४९०८४४९७

* ई-मेल

:gawaliminakshi99@gmail.com

© सर्व हक्क लेखिकेधिन

(या ग्रंथातील कोणताही मजकूर कोणत्याही
स्वरूपात पुनः प्रकाशित करण्यासाठी लेखक
किंवा प्रकाशकाची लेखी परवानगी आवश्यक)

*** प्रकाशक :**

व्ही. पोतदार

वैशाली प्रकाशन, पुणे

मुख्य कार्यालय : ३२३, नारायण

पेठ, मोदी गणपतीजवळ, पुणे - ३०

शाखा : वैशाली प्रकाशन

द्वारा विलास बुक एजन्सी व प्रकाशन,
साईप्रसाद रो-हाउसेस,

उदय कॉलनी, सिडको, चौथी स्कीम,
नाशिक - ४२२ ००९.

मो.नं.: ९८९०९३३७९०

vaishali.prakashan@gmail.com

Web : vaishalipublication.com

*** प्रथमावृत्ती :**

३ ऑक्टोबर २०२१

*** द्वितीय आवृत्ती**

१९ ऑगस्ट २०२२

*** मुखपृष्ठ :**

*** स्केचेस :**

कु. श्रुती पिंगळे

*** अक्षरजुळणी :**

सौ. मेघा खैरनार, नाशिक

*** मुद्रक :** क्वालिटी प्रिंटर्स, नाशिक

*** किंमत :** २४०/- रु.

